

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Александар Врањеш

**ИНТЕРНЕТ И РАЗВОЈ ИЛИ
ОГРАНИЧАВАЊЕ СЛОБОДЕ
СУБЈЕКТА ГЛОБАЛНОГ
КОМУНИЦИРАЊА**

докторска дисертација

Београд, 2017.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Aleksandar Vranješ

**INTERNET AND DEVELOPMENT OR
LIMITING FREEDOM TO SUBJECTS OF
GLOBAL COMMUNICATION**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

Информације о ментору и члановима комисије

Ментор:

Проф. др Мирољуб Радојковић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Проф. др Сениша Атлагић, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Проф. др Зоран Јевтовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Датум одбране: _____

Подаци о докторској дисертацији

ИНТЕРНЕТ И РАЗВОЈ ИЛИ ОГРАНИЧАВАЊЕ СЛОБОДЕ СУБЈЕКТА ГЛОБАЛНОГ КОМУНИЦИРАЊА

Резиме

Приликом конципирања приједлога ове докторске дисертације, постављено је питање улоге Интернета у савременом друштву у контексту ширења и/или угрожавања комуникационе слободе субјеката глобалног комуницирања. Полазећи од основне хипотезе да Интернет данас представља колико агенс развоја демократског потенцијала глобалног комуницирања толико и средство за ограничавање слобода субјеката овог облика комуникационе праксе, определијели смо се да анализирамо све релевантне појаве и процесе из једне нове перспективе која заступа и афирмативни и критички однос према Интернету. Пресудну улогу за отварање наведене перспективе одиграо је низ „узбуњивања“ глобалне јавности о начинима и могућностима злоупотребе Интернета у политичке и/или војно-безбједоносне сврхе. Дакле, ова теза је посвећена свакако актуелној и у комуникологији недовољно проучаваној теми.

Полазећи од комуниколошког приступа теми, уводимо читаоце у комплексност самог појма комуницирања описујући његову рефлексiju на сајбер или виртуелни простор, с намјером да прикажемо који су то нови видови комуникације, али и формати када је ријеч о масовном (само)комуницирању данас актуелни и који дефинитивно утичу не само на облик комуницирања него и на навике самих комуникатора. Другим ријечима, које су то промјене у људској комуникацији погодивале популаризацији коришћења савремених информационо-комуникационих технологија, што је резултовало између осталог и трансформацијом и/или надоградњом међународног у глобално комуницирање.

Прелазећи на технолошки развој, осврнули смо се и на кратку историју развоја Интернетa и друштвених мрежа, да бисмо коначно отворили питање друштвене улоге Интернетa. Данас су актуелне двије перспективе посматрања односа Интернетa и друштва, кроз призму „сајбер оптимиста“ који још увијек дају шансу Интернету и његовом могућем демократском потенцијалу, док с друге стране „сајбер скептици“ сумњају у наведени потенцијал, посебно након сазнања колико данас модерне државе користе Интернет у сврху обавјештајно-безбједоносних послова, чиме се не штеде ни умрежени цивили широм свијета.

Управо презентовање аргумента обе парадигме приближава нас ризицима глобалног комуницирања, који се свакодневно усложњавају и доводе прије свега да преиспитивања улоге националних држава у заштити властитих грађана од свих изазова који слиједе. Из тога разлога фокусирали смо се на Кину, прву сајбер-суверену државу на свијету и приказали и критичке и афирмативне ставове на ову тему, с намјером да се приближимо коначно закључку, да Интернет данас колико развија толико и ограничава демократске слободе умрежених грађана.

Кључне речи: Интернет, глобално комуницирање, слободе грађана, узбуњивачи, сајбер суверенитет

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Комуникологија и информатика

УДК број: 316.77:316.774(043.3)

Information about Doctoral Dissertation

INTERNET AND DEVELOPMENT OR LIMITING FREEDOM TO SUBJECTS OF GLOBAL COMMUNICATION

Summary

When formulating the proposal of this dissertation, a question has been posed whether the Internet in the contemporary society develops and/or endangers communication freedom of the participants in global communication. Starting from the working hypothesis that the Internet nowadays represents as much as an agent of development of the democratic potential of global communications, so much as a medium for restriction of the freedom of the subjects of this form of communication practices, we decided to analyze all relevant phenomena and processes from a new perspective that represents both affirmative and critical approaches to the Internet. The crucial role for introducing the mentioned perspective was a series of “whistleblowings” to the global public about the manners and possibilities of the Internet abuse in political and/or military purposes. Therefore, this dissertation is devoted to the current, insufficiently studied, topic in the communication studies.

Beginning from the communication approach to this topic, we will introduce the readers with the complexity of the communication concept, describing its reflection on cyber and virtual space, with the aim of finding out what forms of communication, including the formats of mass (self) communication, are prevalent, affecting definitely not only the manner of the communication itself, but the habits of the communicators, as well. In other words, what kind of changes in human communication prompted the popularization of the use of modern information and communication technologies, which resulted, inter alia, in the transformation and/or the upgrade of the international to the global communication.

While addressing the technological development, a brief overview of the history of the Internet and social networks will be provided, in order to finally raise the question of the social role of the Internet. Nowadays, we encounter two perspectives for examining the relations between the Internet and the society. The first one would be “cyber-optimists”, who deem that the Internet still has democratic potential. The second one is “cyber-skeptics”, who question the mentioned potential, especially following the findings about how modern states today use the Internet in intelligence and security operations, without sparing networked civilians around the world.

By presenting arguments of both paradigms, we draw closer to the risks of global communication, which is being made complex on a daily basis, and which leads primarily to reviewing the role of national states in protecting their own citizens from the challenges that lie ahead. For that reason, we have focused on China, the first cyber-sovereign state in the world, and elaborated the critical and affirmative attitudes on this subject, with the intention of concluding that the Internet today both develops and limits democratic freedoms of networked citizens.

Key words: Internet, Global communication, Civil liberties, Whistleblowers, Cyber sovereignty

Scientific field: Political sciences

Specific scientific field: Communication Science and Informatics

UDK number: 316.77:316.774(043.3)

Садржај

Информације о ментору и члановима комисије.....	3
Подаци о докторској дисертацији.....	4
Information about Doctoral Dissertation.....	6
1. Увод.....	9
2. Комуниколошки приступ теми.....	21
2.1. Комуницирање - општи појам.....	25
2.2. Облици комуникационе праксе.....	31
2.2.1. Вербално комуницирање.....	33
2.2.2. Невербално комуницирање.....	38
2.2.3. Интраперсонално комуницирање.....	45
2.2.4. Интерперсонално комуницирање.....	51
2.2.5. Групно комуницирање.....	58
2.2.6. Масовно комуницирање.....	62
2.2.6. Дигитално комуницирање.....	70
3. Грађани као субјекти глобалног комуницирања.....	78
3.1. Од међународног до глобалног комуницирања.....	80
3.2. Историјски осврт.....	87
3.2.1. Кратка историја Интернета.....	89
3.2.2. Ефекти развоја информационо-комуникационих технологија.....	96
3.2.3. Развој друштвених мрежа.....	102
4. Људска права и слободе на Интернету.....	112
4.1. Друштвена улога Интернета.....	120
4.2. Изазови глобалног комуницирања.....	131
4.2.1. Један приступ слободама да Интернету.....	136
4.2.2. Позиција глобалних узбуњивача.....	144
5. Пут према сајбер суверенитету.....	170
5.1. Повратак комуникационог суверенитета.....	171
5.1.1. Једна студија случаја - Кина као сајберсуверене држава.....	180
6. Интернет и глобално разумијевање.....	193
7. Закључак.....	208
8. Литература.....	218

1. Увод

Питање слободе субјеката глобалног комуницирања на Интернету, представља свакако актуелну тему значајну за разумијевање глобалних друштвених процеса који су отпочели широком примјеном и комерцијализацијом Интернета, унапређењем веб сервиса на верзију 2.0, затим развојем друштвених мрежа, па до обојених револуција у арапском свијету, савремених проблема надзора и безбиједности у онлајн окружењу, угрожавања приватности корисника, и других изазова које носи савремено друштво. Из овог свакако произилази питање да ли коришћењем Интернета, као до сада највишег техничког и технолошког достигнућа у историји људске комуникације, умрежени грађани, које с правом називамо и субјектима глобалног комуницирања, постају слободнији или је, с друге стране, све већа пенетрација савремених информационо-комуникационих технологија у наше животе, постала опасност за будућност прије свега грађанских права и слобода, ако не и демократског поретка у цјелини?

Глобално комуницирање настало је као резултат процеса конвергенције међународног комуницирања и модерних информационо-комуникационих технологија, што је омогућило "умреженим" грађанима свијета да постану његов нови субјект и да заузму значајно мјесто у том процесу. Овде је важно нагласити да је глобално комуницирање доживјело експанзију управо повећањем доступности и броја корисника Интернета широм планете, које је, како Петровић каже, настало као производ револуционарних технолошких проналазака, хладноратовске политике, капиталистичке економије, супкултуре која се развијала кроз отпор таквој политици и економији, као и маштовитости, креативности и субверзивности његових раних корисника, од програмера-почетника, преко студената па све до хакера (Петровић, 2013: 24). Управо захваљујући Интернету и његовој глобалној популаризацији, могли смо

идентификовати трансформацију, или боље речено, надоградњу међународног комуницирања у глобално комуницирање. Задржавши основне елементе свог претходног облика, глобално комуницирање је значајно развило нове могућности и проширило број актера, односно субјеката.

На другом мјесту смо истакли да је некада главни покретач и учесник међународног комуницирања била држава као најважнији субјект овог облика интеракције, поред транснационалних предузећа, наднационалних новина, радио-телевизијских програма за иностранство, итд. (Радојковић, Стојковић и Враћеш, 2015). Степен развоја техничко-технолошких достигнућа тог доба није омогућавао да се обични грађанин активира као субјект међународне комуникације. Могућност појединаца да буду учесници комуникације изван граница националних држава је зависио од њихове, прије свега, позиције у служби државе или одређених великих компанија које су пословале са међународним партнерима. Управо је повећањем доступности савремених информационо-комуникационих технологија широком броју корисника, дошло до трансформације међународног у глобално комуницирање. Логичан резултат овог процеса било је повећање броја субјеката овог облика комуникационе праксе (Ibid.).

На основу тога данас под субјектима глобалног комуницирања, поред свих набројаних актера међународног комуницирања, подразумевамо и: претраживаче Интернета, анонимне групе хакера и "узбуњивача", друштвене мреже, међународне владине и невладине организације, различите локалне и транснационалне покрете, али и сваког грађанина који посједује одговарајући уређај за приступ Интернету, компјутерску писменост, те потребу, односно мотив да комуницира преко граница националних држава. Предмет ове дисертације је управо идентификовање наведене праксе у савременим околностима и опис изазова који се налазе пред грађанима који свакодневно комуницирају у „сајбер окружењу“. Такође, ако посматрамо тренутни степен развоја наше цивилизације, односно еру коју условно називамо информационом друштвом, али и тренутна

достигнућа у сфери информационо-комуникационих технологија, можемо идентификовати колико су форма и различити модели интеракције на Интернету усавршени.

Тако данас имамо примјер да било који корисник друштвене мреже Инстаграм може својим пратиоцима, односно онлајн публици, да емитује уживо властите активности на послу, на факултету, у теретани, на плажи, да одговара на њихова питања, добија њихов директан „фидбек“ у виду лајкова и у том тренутку да се осјећа као звијезда ријалити програма јер је посредством камере свог телефона „отворио прозор“ у сферу властите приватности и остварио комуникацију са више или мање познатом публиком широм умреженог свијета.

Ово је само један од описаних нових формата комуникације субјеката глобалног комуницирања, а оно што је важно истаћи јесте да се ови формати свакодневно креирају, смишљају, дорађују и унапређују. Тако је споменута опција коју пружа друштвена мрежа Инстаграм почела са примјеном у децембру 2016. године (Maina, 2016) и за овај рад представља нови формат, што не значи да ће овај атрибут задржати до краја писања ове дисертације. Дакле, основни циљ овог рада је да анализира управо овакве облике комуникације које субјекти глобалног комуницирања практикују у савременом друштву, са посебним освртом на питања угрожавања грађанске приватности, слобода и других права на Интернету. Само на споменутом примјеру Инстаграм опције преноса уживо наших активности, видимо колико све спорних питања можемо да отворимо: Да ли је оваква комуникација безбједна? Можемо ли да контролишемо ко све чини публику? Да ли неко може учинити злоупотребе на основу тих снимака? Да ли ове и сличне активности могу оставити посљедице по будући развој наших личности?

У прилог томе, као занимљив примјер, имамо глобалну праксу да поједини корисници друштвених мрежа фотографишу и објављују слике свог пасоша и авио карте непосредно пред полијетање авиона, да би тиме послали поруку да иду на пут, или просто да комуницирају свој друштвени статус, искажу властите

економске могућности, или неки сасвим четврти разлог. С тим у вези, у тексту ауторке Сузи Струтнер (Suzy Strutner) под насловом "Зашто никада не би требали фотогафисати авио карту" (Енг. "Why You Should Never Take A Photo Of Your Boarding Pass") објављеном у Хафингтон посту (The Huffington Post) септембра 2016. године, објашњено је да на основу само једне фотографије тзв. бординг паса, пратиоци или пријатељи на друштвеним мрежама могу да сазнају број и опис лета, број сједишта, посљедње 4 цифре са кредитне картице, вријеме поласка и доласка, и сл. (Strutner, 2016). Потенцијалне посљедице ове праксе могле би бити од низа злоупотреба као што су отказивање лета од стране трећег лица, па до много тежих кривичних дјела. Као примјер узеоћемо могућност да могући лопов тачно зна колико дуго ће компромитована особа бити на путу и да на основу тих информација планира пљачку имовине или друго кривично дјело. Дакле, питање безбиједности и приватности умрежених грађана у доба експанзије друштвених мрежа дефинитивно преузима примат како у научној тако и у стручној и популарној литератури која се бави утицајима Интернета на друштво.

Интересантно је примјетити колико је раније научних и стручних текстова написано, широм академског свијета, о демократским потенцијалима Интернета, који по први пут, од антике до данас, има шансу да оствари идеал слободне комуникације равноправних саговорника. У великом броју тих радова "мрежа свих мрежа" је окарактерисана као до сада "најдемократичнији медиј", који би могао коначно да успостави нови комуникациони поредак и у чијем центру би се налазили глобални, слободни и равноправни саговорници. Тај виртуелни дискурзивни простор највише би треба да подсећа на концепт античке агоре, само што би укључивао све заинтересоване глобалне грађане, који би на бази аргумената, слободне интеракције и одговарајућег мотива, могли да граде неко ново и боље свјетско друштво. Предмет овог рада може се посматрати и кроз амбицију да сагледа позитивне аспекте Интернета и да установи до које мјере је данас Интернет остварио наведене најаве и оптимистичне прогнозе, односно да ли је успио да унаприједи постојећи модел демократије на глобалном нивоу.

Претходно наведени примјери не прејудуцирају одговор на ово питање, једноставно зато што је и објављивање приватних фотографија и видео записа ствар воље умрежених грађана и могао би се чак узети као аргумент који поткрепљује тезу да је Интернет унаприједио грађанске слободе, али само под условом да ти грађани посједују свијест о свим потенцијалним опасностима и начинима угрожавања њихових права и слобода.

Августа 2014. године могли смо се информисати о иницијативи аустријског студента права Макса Шремса (Max Schrems) у којој позива кориснике Фејсбука да колективно туже ову највећу друштвену мрежу, због начина на који третира приватност корисника ("David protiv Golijata," 2014). Као повод за тужбу Шремс је навео: слабу заштиту података, учешће у програму надзора америчке Агенције за националну безбједност (НСА) без дозволе корисника, праћење корисника на другим сајтовима, те много других прекршених правила о заштити приватности корисника. С друге стране, Фејсбук се бранио чињеницом да су се корисници ове друштвене мреже сагласили са свим правилима, још приликом регистрације, прихватањем њихових услова који су били мање или више видно истакнути.

Двије године од почетка ове правне битке, Брус Шнајер (Bruce Schneier) нам појашњава да је Шремс добио спор и да му је на крају Фејсбук послао диск са документом од око 1.200 страница који је садржавао не само Шремсове поруке, информације о Фејсбук пријатељима или вијести које је овај студент права објављивао на својој страници, него и све фотографије и странице на које је икада кликнуо и све рекламе које је икада погледао (Schneier, 2015: 19). Поставило се питање, у чему је интерес Фејсбука да чува све те податке сваког корисника. Ипак је у питању огромна количина информација која је неопходна да се чува на скупим „плантажама“ информација. Шнајер претпоставља да је у питању технолошки недостатак, односно да Фејсбук није у могућности да анализира те податке нити да раздваја битне од небитних информација, али за потребе продаје оглашивачима, њима је лакше да једноставно све сачувају (Ibid.). Интерес у

суштини произилази из праксе продаје личних података корисника коју Фејсбук практикује не само током коришћења услуга ове друштвене мреже, него и током даљег "сурфања" Интернетом. Прва назнака да Фејсбук надгледа свако наше кретање по мрежи установљена је 2011. године када је откривено да ова друштвена мрежа прати активности својих корисника чак и кад су се са ње "искључили", што је тада компанија демантовала, тврдећи да је у питању била „системска грешка“ (CubriloVIC, 2011). Ипак, да корисници не читају услове коришћења ове друштвене мреже говори нам и податак да су пропустили да погледају унапређена корисничка правила са којим су се такође сагласили, а у којем данас стоји да наведена "системска грешка" представља саставну активност Фејсбука и извор финансирања ове компаније. Такође, корисници су регистрацијом прихватили да Фејсбук може да надгледа нашу тренутну локацију, да зна гдје живимо, радимо, путујемо, гдје и шта купујемо, наше банковне рачуне и сл. На тај начин Фејсбук може да прикупља податке о нашим навикама, политичким ставовима, а кроз софистицираније анализе може да установи и наше здравствено стање или на примјер сексуалну оријентацију, а све у сврху маркетиншких активности.

С друге стране, један од данас најпознатијих "узбуњивача" Едвард Сноуден (Edward Snowden) упозорио је глобалну јавност да се ови подаци не користе само у маркетиншке сврхе, него и за потребе обавјештајно-безбједоносног надзора које се обавља посредством тајних програма. На основу Сноуденовог "дувања у пиштаљку", новинари *Вашигтон Поста* и *Гардијана* објелоданили су постојање различитих програма као система за надзор и прикупљање података на Интернету. Програми надзиру и похрањују личне податке, аудио записе, видео конверзације, фотографије, поруке, документе, записе о конекцијама, провајдерима, историју претраживања, итд., корисника сервиса и мрежа: *Мајкрософт*, *Јаху*, *Гугл*, *Фејсбук*, *Скајп*, *Јутјуб*, *Твитер* и вјероватно и других друштвених мрежа за шта немамо сазнање, а све то без одобрења корисника. Ово је важан примјер на основу којег можемо констатовати да је дошло до трансформације Интернета, из

"најдемократичнијег медија" како је то најављивано крајем прошлог вијека, у платформу за контролу и надзор. Самим тим дошло је и до угрожавања права и слобода умрежених грађана. У складу са наведеним, циљ ове дисертације јесте да се управо на квалитативном нивоу испита у којој мјери је Интернет данас агенс развоја демократије, а колико могуће средство за ограничавање права и слобода субјеката глобалног комуницирања.

Примјер државе као субјекта глобалног комуницирања, која је овом проблему приступила из угла урожености властитог суверенитета, је свакако Кина. Данас је ова многољудна држава једина на свијету успјела да успостави суверенитет над властитом "сајбер територијом" подизањем "Виртуелног кинеског зида". Поред хардверског и софтверског система одбране или "филтрирања" непожељних или илегалних информација, Кина је и на нивоу легислативе уредила ово поље. Уз све критике које стижу са Запада, данас можемо посматрати контролу Интернета у Кини као легитимну активност у пољу одбране властитог суверенитета, јавног простора, културе, али и заштите права њихових грађана управо на Интернету, о чему ће бити више ријечи у наредним поглављима.

На основу свега наведеног, можемо закључити да субјекти глобалног комуницирања немају комплетан увид у степен угрожености њихових права на Интернету, те је основни циљ овог рада управо сагледавање свих становишта и примјера који говоре у прилог или против ове тезе. Коначно, да бисмо се што јасније приближили одговору на питања да ли Интернет данас доприноси развоју демократије у свијету или савремене државе морају штити своје суверенитете и грађане од ризика на Интернету, планирамо указати у овом раду на доступне позитивне и негативне појаве и примјере. Коначно, циљ овог рада је и супростављање у неку руку великом броју научних и стручних радова који Интернет посматрају искључиво као агенс демократског развоја, а да при томе не узимају могућност да права и слободе субјеката глобалног комуницирања могу бити угрожена управо на Интернету.

С тим у вези предложили смо основну хипотезу која гласи (X1): **Интернет данас представља колико агенс развоја демократског потенцијала глобалног комуницирања толико и средство за ограничавање слобода субјеката овог облика комуникационе праксе.**

Без обзира што смо већ у уводу наговијестили да постоје примјери који иду у прилог другом дијелу хипотезе X1 да је Интернет постао или постаје средство за ограничавање слободе умрежених глобалних грађана, ипак смо се одлучили да пођемо са неутралне позиције, те да не заузимамо априрно став, без претходног разматрања свих налаза. Посебно из разлога што данас имамо глобалну дискусију управо на ову тему, о чему ће више ријечи бити у раду, те је ово питање не само у домену друштвених наука, него је постало и политичко питање *par excellence*. Наиме, видјећмо у даљем раду анализу извјештаја Фридомхауса (Енг. „Freedom House“) за 2016. годину гдје се веома експлицитно категоришу државе као слободне или неслободне на основу праксе коришћења Интернета, из чега можемо да очитамо много дубљу политичку позадину која превасходно полази од политичког питања како уредити систем управљања Интернетом на глобалном нивоу. Да бисмо сагледали све аспекте наведеног проблема, у раду ћемо провјерити и посебне хипотезе:

- (X2) Интернет омогућава да поред других институција и грађани постану субјекти глобалног комуницирања.
- (X3) Интернет потпомаже практиковање људских права и унапређује слободе грађана путем глобалног комуницирања.
- (X4) Интернет заокружује процес комуникационе суверености држава.
- (X5) Интернет унапређује глобално разумијевање.

Очекивани резултати овог истраживачког рада могли би да буду у сагледавању и критичкој валоризацији свих релевантних фактора који су утицали на развој глобалног комуницирања, као и њиховог значаја за унапређење или умањење демократског потенцијала овог савременог вида комуницирања.

На првом мјесту, очекивани резултат требао би да се огледа у систематизацији савремених теоријских становишта који се односе на друштвену улогу Интернета, при чему би посебан нагласак могао бити на трансформацији међународног у глобално комуницирање као и на проблемима глобалног разумијевања. Такође, теоријском анализом имаћемо увид у двије савремене парадигме у којима се сучељавају различита становишта у погледу друштвене улоге Интернета данас. Првој парадигми припадају тзв. „Сајбер оптимисти“ који на медиоцентричан начин описују улогу „мреже свих мрежа“ као „демијурга“ савремених друштвених односа, док с друге стране тзв. „Сајбер скептици“ заступају супротно становиште, стављајући у први план заштиту слободе комуницирања и права грађана на Интернету.

Коначно, научни допринос тезе могао би произаћи из недовољно јасно одређених свих облика употребе савремених информационо-комуникационих технологија од стране актера глобалног комуницирања. Управо описивање и критичка валоризација наведене праксе и посљедица које произилазе из тога, могло би представљати *novum* у комуникологији, посебно што је у посљедњих неколико година почетно схватање Интернета као „технологије слободе“ значајно доведено у питање.

Такође бисмо истакли, да се овом темом подстиче развој друштвене свијести о важности познавања савремених информационо-комуникационих технологија и њихове улоге у савременом друштву, са свим позитивним и негативним посљедицама које оне изазивају. Процес глобализације који је захватио и нашу државу, наводи на закључак да је неопходно да се отвори дебата о томе које предности Интернета данас треба користити, а недостатке спријечавати.

Када је ријеч о структури рада, поред овог уводног дијела у којем смо описали хипотезе, предмет и циљ рада, прво наредно поглавље носи наслов **„Комуниколошки приступ теми“** у којем ће бити описани општи појмови везани

за комуницирање, као и теорије у домену јавног комуницирања, као најширег оквира у којем можемо позиционирати предложену тему. Такође, направићемо подјелу облика комуникационе праксе по нивоима, те показати да поред традиционалног приступа, наведене нивое можемо препознати и у дигиталној форми. Другим ријечима глобално комуницирање може да инкорпорира традиционалне облике комуникационе праксе, чија примјена се данас остварује и посредством савремених информационо-комуникационих технологија.

Наредно поглавље носи назив **„Грађани као субјекти глобалног комуницирања“** у којем ћемо провјерити да ли Интернет омогућава да поред осталих институција и грађани постану субјекти глобалног комуницирања. У том правцу прво ћемо описати генезу од међународног до глобалног комуницирања, да бисмо лакше могли препознати позицију грађана као субјеката овог облика комуникационе праксе. Затим, да бисмо показали како су грађани дошли до нивоа актера у домену глобалног комуницирања, презентоваћемо кратку историју Интернета, затим ћемо описати ефекте развоја информационо-комуникационих технологија на саме субјекте, односно раст броја корисника и свих осталих фактора који су допринијели да се умањи дигитални јаз између богатих и сиромашних држава, што је свакако погодновало управо развоју глобалног комуницирања. Такође, биће описан и развој друштвених мрежа, које данас представљају свакако важан сегмент друштва и које су промијениле комплетан ток примјене Интернета и позиционирале умрежене грађане као субјекте глобалног комуницирања.

Четврто поглавље носи наслов **„Људска права и слобода на Интернету“** гдје ћемо анализирати у којој мјери Интернет потпомаже практиковање људских права путем глобалног комуницирања и омогућава развој слобода својих корисника. Ово поглавље ћемо почети општијим приступом друштвеној улози Интернета у којој ћемо прво презентовати неко почетне митове који су пратили развој Интернета, а затим ћемо описати савремене теорије у овом домену. Посебно ће бити описане двије супростављене парадигме које улогу Интернета у

савременом друштву или пренаглашавју или у потпуности занемарију. У раду ће бити презентована оба становишта, са свим својим предностима и недостатцима. Затим ћемо се фокусирати на изазове са којим се суочавају субјекти глобалног комуницирања, са посебним акцентом на *право на приватност* и *право на заборав*, које у савременом добу постају значајни показатељи на основу којих можемо оцјенити ниво људских права и слобода на Интернету. Након тога слиједи анализа извјештаја о слободама на Интернету који је сачинила организација Фридомхаус, да бисмо на крају показали ризике по људска права и слободе у домену глобалног комуницирања на основу активности глобалних узбуњивача. Посебан ћемо фокус имати на тзв. „Сноуденова открића“ која су свакако заслужна за отварање нове перспективе посматрања Интернета као алата посредством којег се угрожавају права и слободе субјеката глобалног комуницирања.

Одрговором држава на наведене изазове бавићемо се у петом поглављу који носи назив **„Пут према сајбер суверенитету“** гдје ћемо преиспитати у којој мјери Интернет заокружује процес комуникационе суверености држава. Овде ћемо идентификовати јасну глобалну подјелу између свјетских сила по питању будућег управљања Интернетом, али и примјетити да и земље „Западног блока“ такође раде на легислативном учвршћивању своје позиције у сајбер простору властитих држава. Наравно, као посебну студију случаја издвојићемо Кину као данас једину „сајберсуверену државу“.

У шестом поглављу под називом **„Интернет и глобално разумијевање“** вратићемо фокус на позицију грађана као субјеката глобалног комуницирања и поставити питање да ли Интернет унапређује глобално разумијевање с циљем развоја глобалног комуницирања и космополитског поретка који, по многим теоријама, треба да произиђе управо из овог облика комуникационе праксе, а чији је Интернет у суштини основни медиј али и агенс.

На крају ћемо у „**Закључку**“ представити сублимацију комплетног истраживања и компарацију основних закључака са постављеним хипотезама. Такође, биће описана сва отворена питања која могу послужити за даља истраживања на ову или сличну тему.

У току рада примјенићемо сљедеће методе: **Методу теоријске анализе**, која подразумијева критичку анализу теоријских текстова на којима почивају различити приступи изучавању општег појма комуницирања, глобалног комуницирања, глобалног разумијевања и сл., али и различитих теоретских становишта који описују друштвену улогу Интернета, те ће се ова метода користити као општа. Дакле, овом методом извршићемо увид у шири теоријски контекст, односно поставити основни оквир у којем ћемо анализирати дефинисане феномене. **Индуктивно-дедуктивном методом** биће јасније објашњена пракса глобалних „узбуњивача јавности“ као и њихова улога у процјењивању ефеката глобалног комуницирања. У истраживању ће бити коришћена и **историјска метода** којом ће бити обухваћено разматрање историјског развоја Интернета, као и трансформација међународног у глобално комуницирање. Коначно, **метода студије случаја** биће коришћена у циљу продубљене анализе односа Кине према употреби Интернета, односно биће описан први случај успостављања „сајбер суверенитета“ у савременом добу.

2. Комуниколошки приступ теми

Тема под називом „Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања“ упућује нас на више научних области у које можемо да позиционирамо предмет нашег истраживања. Како је у фокусу глобално комуницирање, као примарна област одређене су политичке науке и у оквирима њих комуникологија (или политичко комуницирање како је класификовано на неким факултетима у региону) али структура рада наговјештава да ћемо се користити постулатима политикологије, социологије, историје, информатике, културологије, психологије, итд. Да проблем буде већи, саму комуникологију је веома тешко одредити као класичну научну дисциплину, јер како наглашавају Мирољуб Радојковић и Тома Ђорђевић комуницирање је толико разуђен али и свеприсутан и вишеслојан феномен у природи, а посебно у људском друштву и његовом свијету смисла, да је тешко замислити и извести да то непрестано флукутирајуће подручје обухвати једна научна дисциплина (Радојковић, Ђорђевић, 2005: 8).

Проблем научног приступа људском комуницирању, истиче Александар Богданић, јесте непостојање консензуса о теоријским основама, истраживачком пољу и циљевима „науке о комуницирању“ – комуникологије (Богданић, 1996: 12). С друге стране, наведене чињенице нису спријечиле неке теоретичаре да се упусте у проблематику око конституисања науке о комуницирању, иако је њен предмет толико сложен феномен, да је скоро немогуће доћи до конкретних граница у којем би се кретали будући истраживачи, а да у исто вријеме не би прелазили границе поља етаблираних наука које из свог угла сагледавају комуницирање. У другој студији Александар Богданић врши подјелу на теоријска и практична питања са којима се сусрећу комуниколози, те ова прва селектује у поље којима се бави теоријска комуникологија, односно теорија комуницирања, а питања практичне примјене комуниколошких знања и вјештина, од говорништва

до масовног комуницирања, групише у поље којима се бави практична или примјењена комуникологија (Богданић, 2010: 17), отварајући можда врата за неке нове погледе на ову дисциплину.

Уз све горе наведене проблеме, у овом раду прихватићемо консензус који су навели Радојковић и Ђорђевић да је комуникологија интердисциплинарно подручје истраживања којим многи научници пролазе, али се само ријетки задржавају, при чему она обухвата скуп теоријских оквира за истраживања, као и теоријских постулата добијених уопштавањем и тумачењем њихових резултата (Радојковић, Ђорђевић, 2005: 21). Без обзира што се питање слободе субјеката глобалног комуницирања може посматрати и из политиколошке и социолошке перспективе, нећемо се упуштати у додатне анализе свеобухватнијег концепта информационог друштва. Прије ћемо глобално комуницирање сагледати са позитивистичког аспекта, обраћајући пажњу на нове информационо-комуникационе технологије које се користе као медији људске комуникације. Кроз ту призму преиспитаћемо улогу савремене државе у том процесу и положај умрежених грађана као субјеката овог облика комуницирања.

На питање гдје се у комуникологији као дисциплини може позиционирати глобално комуницирање, поћи ћемо од подјеле на њене субдисциплине коју су понудили Рубин, Рубин, Харидакис и Пајл (Rebecca B. Rubin, Alan M. Rubin, Paul M. Haridakis, Linda J. Piele). Ови аутори (Rubin, Rubin, Haridakis, Piele, 2010) комуникологију дијеле на десет главних теоријско-истраживачких области, које садрже бројне подобласти:

1. Прву област називају "Комуницирање и технологија" која обухвата компјутерски посредовано комуницирање, дигиталне информације, Интернет и мобилне комуникације, Интернет и употреба "World Wide Web", нове медије;

2. Групно комуницирање - доношење одлука, породичне комуникације, групна динамика, међугенерациско комуницирање, међугрупно комуницирање..;
3. Здравствено комуницирање - комуницирање са болесним и непокретним лицима, комуницирање на нивоу љекар-пацијент; кампање у домену здравства, итд.;
4. Инструкционо комуницирање - комуниколошка педагогија, развојно комуницирање, ефекти медија на дјецу, интеракција учитељ-ученик;
5. Интерперсонално комуницирање је област која садржи интраперсонално комуницирање, проблеме сукоба, дијадно комуницирање, комуницирање између полова, родне аспекте, итд.;
6. Језик и симболички кодови подразумева истраживање дискурса, лингвистике, прагматике и семиотике, невербалног комуницирања, семантике и социалингвистике;
7. Интеркултурално и међународно комуницирање подразумевају подобласти као што су адаптација и акултурација, компаративне медијске системе, крос-културално комуницирање питања идентитета, индивидуализма, колективизма, национално развојно комуницирање;
8. Масовно комуницирање подразумева изучавање новинарства, рекламирања, емитовања и телекомуникација, филма, економија медијске индустрије, медијских ефеката, медијску етику, медијске регулативе, популарну културу, односе с јавношћу;
9. Организацијско комуницирање је област која укључује професионалне подобласти попут човјекових комуникационих технологија, преговарање и медијацију, понашање у организацијама, социјализацију и асимилацију, итд.;

10. Јавно комуницирање подразумијева говорништво, дебате, аргументовање, политичко комуницирање, слободу говора, персуазивност и промјене ставова, правно комуницирање и сл. (Rubin, Rubin, Haridakis, Piele, 2010: 7-8).

Можемо да примјетимо да ови аутори нису навели *explicite* глобално комуницирање, али логично га можемо повезати са више субдисциплина. Најприближније бисмо глобално комуницирање могли довести у релацију са интеркултуралним и међународним комуницирањем, али и са комуницирањем и технологијом зато што се уз помоћ Интернета и компјутерски посредованог комуницирања, међународно комуницирање трансформисало у глобално. Такође, глобално комуницирање бисмо могли повезати и са још двије области - организацијско и јавно комуницирање, а све заједно нам говори да је у питању комплексан вид комуникације.

Из свега наведеног, глобално комуницирање бисмо могли условно прихватити као нову субдисциплину комуникологије као извјесну допуну описаној категоризацији Рубин, Рубин, Харидакис и Пајл. Предмет истраживања предложене субдисциплине чврсто је повезан са комуницирањем које се остварује на глобалном и "глокалном" плану, који може да обухвата различите субјекте, почевши од појединаца до транснационалних компанија и држава. Затим глобално комуницирање је посредовано савременим информационо-комуникационим технологијама, али још увијек не можемо одредити све видове. Разлог је што се технологије константно развијају, а самим тим и платформе за интеракцију, док коначне ефекте на друштво нисмо у стању свеобухватно да оцјенимо. Управо наведене „слабости“ отварају врата истраживачима, који уз помоћ и других наука, као што су политикологија, социологија и психологија, могу значајно да допринесу етаблирању глобалног комуницирања као нове субдисциплине комуникологије.

На основу свега написаног глобално комуницирање у најширем смислу припада интердисциплинарном подручју у метанауци под називом комуникологија која се може сврстати под научним пољем политичких наука, док у ужем смислу овај феномен не можемо у потпуности и цјеловито да сагледамо без помоћи социологије, политикологије, психологије и њихових теорија, категорија, анализа и сл. Ипак, како је у питању докторска теза у домену комуникологије, почећемо рад са основним комуниколошким категоријама, кроз чију призму ћемо сагледати концепт глобалног комуницирања.

2.1. Комуницирање - општи појам

Као што је већ претходно и споменуто, комуницирање¹ представља веома сложен феномен који је свеприсутан у нашем хабитусу. У најширем смислу, комуницирање бисмо могли дефинисати као размјену информација, али тиме бисмо обухватили и процесе у природи као што су звучни сигнали које емитују неке животиње, фотосинтезу или комуникацију између два рачунара у процесу ажурирања нашег антивируса. Дакле, да бисмо могли сагледати овај феномен као домен људског комуницирања, неопходно је узети у обзир најважнију одлику човјека – посједовање свијести и тиме ограничити поље интересовања. Будући да су људи свјесна бића која имају могућност да у току интеракције кодификују појам о објекту у његовом одсуству, гледиште Радојковића и Ђорђевића (Радојковић, Ђорђевић, 2005: 22) да је комуницирање процес размјене знакова и симбола који покреће и у њему учествује барем један од свјесних субјеката, одговара свему

¹ Радојковић и Милетић сматрају да између појмова комуницирање и комуникација постоји извјесна разлика, посматрајући комуницирање као сложен однос и у стручном смислу овај термин највише одговара комуниколошком појмовно-категоријалном апарату, док је ријеч комуникација више упућена на саму поруку, али и техничко средство за комуницирање (Радојковић, Милетић, 2005: 26-27). У овом раду појмови комуницирање и комуникација користе се као синоними у зависности од контекста.

горе наведеном (Ibid.). Цитирајући припаднике групе „Пало Алто“², Богданић (1996: 35) истиче „аксиоме“ о комуницирању према Полу Вацлавику (Paul Watzlawick), Џенету Бивину (Janet Beavin) и Дону Џексону (Don Jackson), а као најпознатији и најчешће цитиран је онај аксиом да „човјек не може а да не комуницира“, чиме се свака људска активност може окарактерисати као комуникација.

Упркос томе што је ова тврдња често оповргавана, у теоријским расправама могли смо да пронађемо и одређене допуне наведене тезе. У духу ове тврдње пишу и Радојковић и Милетић који на извјестан начин надограђују наведени аксиом образложењем да човјек сав живот, осим у биолошки или спољашњим утицајима изазваним стањима бесвјесности, проводи комуницирајући (Радојковић, Милетић, 2005: 7). За разлику од социологије која феномену друштвености човјека приступа на основу питања „зашто“ настају и мијењају се односи међу људима, налазећи одговоре у интересима, нормама, вриједностима, друштвеним улогама, знањима, ауторитетима и многим другим категоријама, комуникологија се фокусира на питање „како“ су настали, мијењали и одржавали се међуљудски односи (Ibid., 9). Оног тренутка када се у глави прачовјека родила прва мисао коју је успио да артикулише кроз симболску форму, коју је могао комуницирати према својој животној средини, истовремено дјелујући на односе у друштву³, а радом и на саму природу, можемо рећи да се људски род почео одвајати од природе на основу чега су настали темељи за развој будуће цивилизације.

² Група истраживача која је била окупљена око *Института за ментална истраживања* у Пало Алтоу, Калифорнији, САД, током педесетих и шездесетих година прошлог вијека.

³ Макс Вебер у свом дјелу „Привреда и друштво“ дјеловање је схватао као оно људско понашање, које оног који дјелује повезује са субјективним смислом – са свјесним значењским дјеловањем, а социјално дјеловање је према Веберу оно када се смисао оног који дјелује надовезује на понашање другог (Врег, 1991: 20).

Цитирајући Адама Шафа (Adam Shaff), Франце Врег такође прихвата тезу да би без међусобног споразумјевања друштвени живот био немогућ, а самим тим и процес рада који спада у темеље друштвеног живота (Врег, 1991: 19). У складу с тим, сагласани смо са ставом Ђованија Гоцинија (Giovanni Gozzini) да се комуникација може посматрати као привилеговани кључ за тумачење читаве историје људског рода (Гоцини, 2001: 17).

Ако се вратимо самом појму комуницирања, извршићемо преглед неких основних и најчешће цитираних дефиниција, без намјере да отварамо епистемолошке расправе о њима. Према Томи Ђорђевићу „комуникација се може широко појмовно одредити као људска интеракција социјално-психолошког карактера без које се ниједан акт социјалне праксе не би могао реализовати на социјално осмишљен начин“ (Ђорђевић, у: Енциклопедија политичке културе, 1993: 493). Овај аутор наставља са образложењем да комуникација означава процес реципрочне размјене порука, идеја и намјера транспонованих у одговарајућу структуру семантичких знакова којом се симболички посредују и вриједносно квалификују друштвена, посебно новостечена искуства појединаца и група (Ibid.).

Франце Врег (1991: 21-23) запажа да је људска комуникација симболима посредована интеракција и на трагу симболичких интеракциониста закључује да се људско споразумјевање заснива на размјени „значењских⁴“ симбола. Ипак, обухватнију дефиницију понудили су Радојковић и Милетић, који комуницирање у дидактички мотивисаном исказу одређују као: „људску интеракцију, примарног друштвеног значаја, која се остварује разменом информација/порука, непосредно или посредством медија, у просторно и временски одређеном психосоцијалном контексту, са одређеним тренутним ефектима и релативно трајним друштвеним последицама“ (Радојковић, Милетић, 2005: 28). Ови аутори додају да се

⁴ Појам „значењски“ симболи је произашао из термина „Significant symbols“ аутора Џорџа Херберта Мида (George Herbert Mead), који образлаже да су то симболи који побуђују исту врсту значења код лица које узрокује надражај, као и код лица које надражај препознаје (Врег, 1991: 23).

комуницирање може представити у морфогенетичком структуралном моделу као низ комуникационих чинова у одређеној комуникационој ситуацији (Ibid., 29).

Наведене категорије „комуникациони чин“ и „комуникациона ситуација“ лексички је код нас увео Тома Ђорђевић. Према овом аутору комуникациона ситуација оличава „апстрактно теоријски узет статички аспект људског комуницирања, односно релативно трајан сплет чинилаца под којима се одигравају комуникациони чинови, док сам комуникациони чин означава онај други, динамички аспект комуницирања“ (Ђорђевић, 1989: 40). Дакле, комуникациона ситуација представља склоп објективно датих околности које су се историјски стекле као спој међусобно повезаних претпоставки на темељу којих се конституишу услови неопходни да се сваки комуникациони чин доведе до свог социјално-психолошког краја, док сам комуникациони чин може да се појми као свеукупност социјално-психолошких збивања која прате и обједињују основне моменте кретања једне поруке од комуникатора до реципијента, убрајајући ту и ефекте комуникације (Ibid., 40-41).

У осмом издању чувене књиге „Theories of Human Communication“ (2005) Стивен Литлџон (Stephen W. Littlejohn) и Керен Фос (Karen A. Foss) наводе подјелу коју је извршио Френк Денс (Frank Dance) према коме се одређење комуницирања заснива на три димензије, које су међусобно концепцијски разграничене (Littlejohn, Foss, 2005: 12 - 13). Као прву димензију Денс наводи *ниво посматрања* у смислу опсега који захвата, дијелећи дефиниције на широке или инклузивне и уске или рестриктивне. Тако би дефиниција да је комуницирање процес који повезује испрекидане дијелове живог свијета била широког опсега, а с друге стране исказ да је комуникација средство за слање војне поруке, наредбе, итд., путем телефона, телеграфа, радија, курира и сл. била би рестриктивна. Друга димензија се односи на постојање или непостојање *интенције* или намјере, а да је то тако, јасно примјећујемо у дефиницији да комуницирање представља оне ситуације у којима извор преноси поруку реципијенту, са свјесном намјером да утиче на његово понашање, док дефиниција да је комуницирање процес који

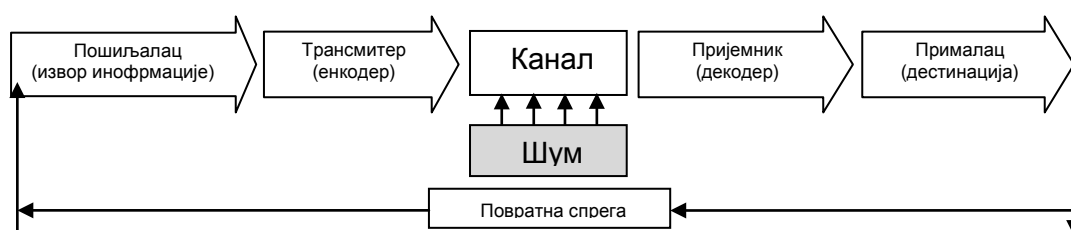
ствара заједништво два субјекта или групе, не укључује намјеру. Трећу димензију представља *нормативни суд*, тако да наредна дефиниција претпоставља да ће комуникативни чин бити успјешно доведен до краја: комуникација је вербална размјена мисли или идеја. Другачија дефиниција не пресуђује о успјеху самог процеса: комуникација представља преношење информација, показујући нам да је информација пренесена, али не и обавезно примљена, или да ју је прималац на другом крају канала разумио. Из свега наведеног, Денс нам поручује да ће се дебата о томе шта је комуницирање и даље наставити, те да је боље тражити различите приступе, димензије и концепте него покушавати креирати једну јединствену теорију или дефиницију (Littlejohn, Foss, 2005: 12 - 13).

На овом трагу Јасна Јанићијевић (Јанићијевић, 2007: 18-21) већину дефиниција групише у четири елементарна типа:

1. У првом типу нагласак је на *заједништву* односно *дијелењу* информација (*communis*: заједнички, *communicare*: дијелити, учинити заједничким) тако да би се у овај тип могла укључити споменута дефиниција Алекса Года да је комуницирање процес у којем нешто што је раније припадало искључиво појединцу или мањем броју људи, постаје заједничко за више њих. У ову групу може ући и дефиниција Вилбура Шрама (Wilbur L. Schramm) из 1971. године, према којој је комуникација заједничка оријентација ка низу информационих знакова чиме се такође ставља акценат на дијелење, а комуникативни процес се посматра као процес стварања заједништва.

2. Јанићијевићева у другом типу посматра комуницирање на трагу Аристотелове „Реторике“, дакле као *наговарање* односно *убјеђивање*, где се наглашава намјера и утицај и гдје је комуницирање стално промјењив процес. У ову групу могу да се подведу дефиниције које из социопсихолошког угла приступају проблему, нпр. оне у којима се комуникација одређује као процес путем којег појединац преноси стимулансе (обично вербалне) да би измјенио понашање других.

3. Трећи тип дефиниција је најшири и подразумева било коју врсту и начин преношења информација. У ову категорију Јанићијевићева ставља математичку теорију комуницирања Шенона и Вивера (Claude Elwood Shannon, Warren Weaver) из 1949. године, у којој ови аутори информацију дефинишу као мјеру негентропије у некој ситуацији. Међутим, Шенон и Вивер у својој теорији не расправљају о значењу нити комуникативној ситуацији, него се фокусирају искључиво на пренос информација у свом „линеарном моделу“ (слика 1.).

Слика 1. – Шенон и Виверов модел комуницирања

(Извор: <http://communicationtheory.org/shannon-and-weaver-model-of-communication>, посјeћено 14.04.2017. године)

Становиште да је комуникација трансмисија повезује комуникацију и информацију, наставља Јанићијевићева и додаје да је на основу тога претпостављено да је комуникациони процес кретање, а да је информација оно што се креће (Јанићијевић, 2007: 21).

4. Четврти тип, према наведеној ауторки, посматра комуникацију као интеракцију и у ову групу су укључене и системске теорије⁵ које комуникацију посматрају као интеракцију система. Ако прихватимо да је комуницирање процес, системски приступ нуди увид у тај комплексни догађај, обрађујући више пажње на специфичне моделе, него на доста нејасан појам заједништва. У складу с тим,

⁵ Цитирајући Милера (James Grier Miller) Франце Врег описује да системска теорија посматра стварност у свјетлу хијерархијске класификације система (мртвих и живих) на различитим нивоима (од атома па све до суперационалног система и још више система) у један системски универзум, при чему реалност није ништа друго до системска интегрисана хијерархија организовања материје и енергије (Врег, 1991: 49).

Рубен (Brent D. Ruben) посматра људско комуницирање као процес кроз који појединци у међуодносима, групе, организације и друштва, стварају, преносе и користе информације да би их пренијели околини и једни другима (Јанићијевић, 2007: 22). Коначно, Јанићијевићева предлаже и сопствену дефиницију комуницирања коју види као динамичан процес трансакције који утиче и на пошиљаоца и на примаоца, а као личан, симболички процес он захтјева постојање заједничког кода и заједничког елементарног појмовног оквира (Ibid., 24).

Према Емилу Влајкију комуницирање се може схватити као „инхерентна потреба људске јединке за Другим“, при чему та друга особа може бити реална или имагинарна (Влајки, 2007: 70). Интересантан поглед на комуницирање као процес има и Режи Дебре, који у својој студији „Увод у медиологију“ (2000) дијели комуникативни чин на просторни и временски аспект. Ако он служи да се информације у оквиру једне исте временско-просторне сфере преносе са мјеста на мјесто, догађа се комуникација. Други аспект Дебре назива термином „трансмисија“⁶ означавајући њиме пренос информација кроз вријеме, што представља истовремено динамику стварања колективног памћења (Дебре, 2000: 13).

2.2. Облици комуникационе праксе

Друштвено комуницирање представља, дакле, веома сложен феномен људског бивствовања чије теоријско–истраживачко поље је огромно и изразито мултидисциплинарно. У раду Александра Богданића (1996) можемо да видимо да постоји веома много различитих традиција, школа, субдисциплина и теорија које се баве истраживањем комуницирања као феномена. Наводећи одлике „водећег

⁶ Не у смислу математичке теорије комуницирања - прим. А.В.

праваца⁷ или „доминантне парадигме“ у комуникологији, Богданић истиче да постоје одређене разлике између тога како поједини тумачи и теоретичари сматрају да се комуницирању треба приступити са научног аспекта (Богданић, 1996: 17).

Из тог разлога Радојковић и Милетић упозоравају да је неопходно извршити класификацију и дескрипцију могућих облика комуникационе праксе⁸ човјека (Радојковић, Милетић, 2005: 33). Раније смо споменули подјелу комуникологије на субдисциплине коју су извршили Рубин, Рубин, Харидакис и Пајл, а навешћемо још неке могуће класификације. Према Бергеровом и Чејфовом (Charles R. Berger, Steven H. Chaffee) утицајном зборнику „Handbook of Communication science” нивои анализе које они обрађују су: индивидуални (или интраперсонални), међуљудски (интерперсонални), мрежни (групни) и макросоцијални, док су Литлџон и Фос извршили класификацију на интерперсонално, групно, организационо и масовно комуницирање (Богданић, 2010: 24, 25).

У овом раду користићемо облике комуникационе праксе човјека које су Радојковић и Милетић класификовали према сљедећим критеријумима: 1. Симболски системи посредством којих се информација објективизира као порука и 2. Одлике субјеката у комуницирању који те информације стварају, размјењују и употребљавају (Радојковић, Милетић, 2005: 33). Ако узмемо у обзир први критеријум и чињеницу да постоје лингвистички и нелингвистички симболски системи, идентификоваћемо *вербално* и *невербално* комуницирање. С

⁷ Према Богданићу 'водећи правац' или 'водећа' или 'доминантна' парадигма означава заједничку идејно-методолошку, 'мета'-теоријску основу теорија, школа, 'праваца', субдисциплина и истраживачких подухвата у теорији комуницирања која представља најраспрострањенији начин изучавања, истраживања и теоријског размишљања о комуницирању у САД (и шире) (Богданић, 1996: 15).

⁸ Према Томи Ђорђевићу „комуникативном праксом означавамо све облике међусобног одношења људи у које ови улазе с циљем да размјеном порука освоје сазнања која им освјетљавају положај у процесу рада или, још шире, у оквиру друштвене репродукције живота“ (Ђорђевић, 1989: 77).

друге стране ако посматрамо комуникациону праксу човјека на основу другог критеријума, идентификоваћемо нивое: *интраперсонално*, *интерперсонално*, *групно*, *масовно* и *дигитално комуницирање*. Важно је напоменути да се сви наведени облици комуникационе праксе примјењују у процесу глобалног комуницирања и да бисмо боље разумјели овај феномен, описаћемо сваки од наведених нивоа.

2.2.1. Вербално комуницирање

Едвард Сапир је прије осамдесет година написао да су дар говора и ваљано сређени језик својствени свакој познатој скупини људских бића, те да никада није откривено нити једно племе без властитог језика (Сапир, 1984: 23). Вербално комуницирање остварује се, дакле, искључиво посредством језика. Људско комуницирање, подразумијева постојање појединаца који имају заједнички симболички систем – језик, који су способни да кодирају и декодирају поруке уз помоћ тог система (Јанићијевић, 2007: 113). Фердинанд де Сосир (Сосир, 1969) језик посматра кроз структуралистичку призму дијелећи га на *језик* као систем (*la langue*) и *језик* као *говор* – жива ријеч (*la parole*). Сваки језик (*la langue*) представља цјелину његових изражајних могућности као симболског система који има своја правила, док је говор (*la parole*) његова индивидуална изведба у времену и простору, односно сам чин комуникације (Радојковић, Милетић, 2005: 39). Другим ријечима, језик - *langue* је *condicio sine qua non* постојања комуникационе ситуације, а говор или *parole* представља конкретну реализацију у виду вербалног комуницирања.

Сосир је током својих истраживања фокус ставио на језик, као чисту апстракцију нужну за људску комуникацију, а говор је ставио у други план, посматрајући га као секундарну појаву која је научно необухватљива. Јасна

Јанићијевић закључује да је одвајањем језика од говора Сосир одвојио друштвено од индивидуалног, суштинско од случајног, што је у лингвистици познато као „Сосировски парадокс“ (Јанићијевић, 2007: 114). С друге стране Ноам Чомски (Noam Chomsky) одбацује класични лингвистички структурализам и Сосиров појам језика (*la langue*), враћајући се Хумболтовом (Wilhelm von Humboldt) појму унутрашње способности (Божовић у: Енциклопедија политичке културе, 1993: 470). Јанићијевићева (2007) пише да је крајем педесетих година прошлог вијека, у свом дјелу „Синтаксичке структуре“ Чомски представио *трансформациону генеративну граматiku*. Надмашивши дотадашњи структурализам као владајућу језичку парадигму, генеративна граматика је помјерила фокус на процесе настајања језика. Чомски је пошао од основне претпоставке да је суштина лингвистичког система *знање* које човјек мора да има да би разумио и створио реченице у свом језику, односно да човјекова способност говора и слушања није основа стварања реченица, него је то корпус знања које има. Тиме је омогућено човјеку да генерише или тумачи бескрајне варијације реченица и значења, што је Чомски назвао *језичком компетенцијом* човјека (Јанићијевић, 2007: 118,119).

Радојковић и Милетић (2005) додају да је Чомски владање посебним језиком у смислу Сосировог *langue* назвао *језичком способношћу* човјека, а појединачну реализацију језика у смислу *parole* назвао његовом *говорном перформативношћу*, чиме је увео нови елемент који посредује између *langue* и *parole*, а то је *говорни дјелатник (Native speaker)* (Радојковић, Милетић, 2005: 39). Значи, учењем језика човјек развија способности да генерише реченице, захваљујући граматички и од насумичних ријечи које човјек чује, он прави реченице. Овај процес, додаје Јанићијевићева (2007: 119, 120) се завршава код човјека већ око пете године живота, без обзира на језик и интелигенцију, јер сваки говорник има исти низ правила и природно познаје универзална начела која одређују структуру људског језика. Та начела су саставни дио људског ума и Чомски сматра да су она урођена, као саставни дио 'људске природе' и да се генетски преносе са родитеља на дјецу. Према њему човјек је способан да *ствара* у оквиру свог језичког понашања, а ту

његову иновативност и независност Чомски назива стваралачким видом употребе језика (Ibid.).

На основу тога сваки говорник, поштујући правила језика/*langue* примјењује у комуницирању сопствени језик/*parole*, па зато људи унутар исте друштвене и језичке групе стварају различите исказе за исте проблеме (Радојковић, Милетић, 2005: 39). Иако језик има огромну улогу у механизму људске социјализације, и што дјелује као снага подруштвљавања и уједноображавања, језик је у исти мах најмоћнији појединачни познати чинилац за развој човјекове индивидуалности (Сапир, 1984: 40).

Роман Јакобсон је својевремено предложио да се Сосирова дихотомија *langue/parole* замјени терминима *кôд/порука*, посматрајући кôд као такву организацију која омогућава стварање порука (Јакобсон у: Еко, 1977: 37-39). Значи, ако језик посматрамо као *langue* ми у суштини говоримо о *језичком кôду*. Поред тога, човјек се користи и другим кодовима као што су: писмо, математички знаци, ноте, архитектура, фотографија, мириси, додири, итд. Кодови, дакле, чине системе у којима су организовани знакови и у којима егзистирају правила њиховог дозвољеног и недозвољеног комбиновања која су прихваћена од свих чланова заједнице који их користе (Јанићијевић, 2007: 146). Према Умберту Еку, језички кôд се утврђује кроз *друштвену кристализацију*, и од оног тренутка када се кôд установи, сва говорна лица користе исте знакове у односу на исте појмове, правећи комбинације према одређеним правилима (Еко, 1973: 49). Према ријечима овог аутора, језички кôд можемо посматрати као *затворени систем* – говор се подвргава једном коначно утврђеном и прихваћеном систему правила, или као *отворени систем* – заснива се на ономе што је Чомски назвао *прирођена компетенција*, на основу које се стварају језичке секвенце, остварене на основу неких елементарних комбинаторних принципа који касније омогућавају најразличитије односе (Ibid.).

Поријекло говорног комуницирања код човјека и данас је предмет стручних и теоријских расправа. Постоји много хипотеза о томе како је човјек проговорио, да ли опонашањем звукова из природе, или одговарајући на њих; затим постоје претпоставке да је говор настао из инстинктивног вриштања проузрокованог болом, љутњом или радошћу; можда производећи звукове у заједничком раду или спонтано артикулишући гласове повезане са игром, мелодијом и љубављу; могуће је да су први људи прво пјевали, из чега је касније настао говор, итд., напослијетку, како закључују Радојковић и Милетић, са ове дистанце, остаје нам само да било коју од ових могућности претпостављамо (Радојковић, Милетић, 2005: 37).

Оно што је сигурно сва људска бића имају генетске претпоставке за практиковање говорног комуницирања. Шта више, у једном периоду развоја цивилизације човјек је схватио да је говорно комуницирање ограничено на тренутну ситуацију, простор и вријеме, и да би могао да сачува речено или да то исто пренесе даље у простор, морао је да материјализује носиоце знакова и симбола, па је на тим претпоставкама настало писмо. Радојковић и Милетић (Ibid., 42) објашњавају да је писани језик/говор настао прије више од пет хиљада година, када је човјек измислио и записао прве визуелне знакове, а настанком кодираног система одређеног броја визуелних знакова које је користила одређена заједница или друштво, настало је писмо. Први облици писма били су *пиктографски* или *сликовни*, гдје су одређене слике денотирале објекте на које указују. Наредни степен у развоју писма представља *идеографско* или *појмовно* писмо где је *идеограм* представљао одређени појам или идеју, а корак даље чинили су *логографски системи* писања са употребом *логограма* који су означавали ријечи, односно сваки знак у овом писму представљао је одређену ријеч. Најзад, претпоставља се да је прије више од двије хиљаде петсто година настало *фонографско писмо*, које представља кодирани систем графема од којих свака визуелно замјењује једну фонему, односно глас (Ibid.).

На основу свега реченог, Радојковић и Милетић (2005) су нам понудили неколико основних карактеристика говора, правећи разлику између усменог и писаног облика вербалног комуницирања:

1. Говор је у погледу перцепције незаобилазно аудитиван, док је писани језик визуелан;
2. Вербални језик је у процесу комуницирања претежно синхрон – истовремено се говори и слуша, насупротив писању које је претежно асихроно, тако да је усмени језик спонтанији од писаног јер је говор контекстуалан детерминисан могућношћу остваривања директне повратне спреге, док је писани језик мање завистан од истих фактора;
3. Усмено комуницирање је емоционалније, афективније и фрагментарније, насупротив писаном које је по правилу когнитивно и линеарно-логично;
4. Усмени језик је отворени систем, увијек у дослуху са прозидијским и екстралингвистичким симболским системима, док је писани језик иманентно вербалан и због тога затворен за остале симболске системе, изузимајући иконичке допуне;
5. Лексички посматрано, говор је сиромашнији од писаног комуницирања, које може да буде лексички богатије и разноврсније;
6. Усмено комуницирање је граматички мање конвенционално, за разлику од писаног комуницирања у којем су граматичке норме незаобилазне (Радојковић, Милетић, 2005: 44).

Расправа о вербалном комуницирању је важна за ову тему, посебно за дио о глобалном разумијевању, о чему ће бити више ријечи касније. Иако је компјутерски посредована комуникација отпочела уз помоћ текстуалног комуницирања посредством тастатуре, врло брзо Интернет је омогућио по први пут у историји да људи успоставе вербалну комуникацију широм планете потпуно бесплатно. За нас занимљива је и појава тзв. сторителинга (енг. „storytelling”) – друштвена и културна активност заснована на техници приповједања прича, односно на наративном приступу који се данас примјењује од менаџмента,

бизниса и судске праксе па до политичке комуникације (Salmon, 2010). Салмон истиче да се сторителинг етаблирао као техника комуникације, контроле и моћи, а да му је погодовао развој Интернета који је створио услове за препород сторителинга (енг. „storytelling revival”) (Salmon, 2010: 15). Ако ову технику идентификујемо као један од облика вербалног комуницирања у онлајн окружењу, а имамо на уму Салмонову оцјену да је у питању „инструмент“ за профилисање појединаца, алат за пропаганду и опасно оружје за дезинформисање (Ibid.), лако ћемо повезати сторителинг са техником ширења тзв. „лажних вијести“ (енг. „Fake News”) преко друштвених мрежа.

У наставку рада биће образложено како су сви облици комуникационе праксе, укључујући и невербално комуницирање, добили своју онлајн верзију, односно ушли су у домен шире категорије под називом компјутерски посредовано комуницирање (Енг. „Computer mediated communication – СМС“)⁹.

2.2.2. Невербално комуницирање

У претходном дијелу споменули смо да је говорно комуницирање иманентно човјеку као живом бићу, али оно што је такође константа људског

⁹ Денис Меквејл (2010) компјутерски посредовану комуникацију дефинише као било коју комуникативну трансакцију која се одржава посредством рачунара, а основне карактеристике овог облика комуникације су: интерактивност у ситуацијама гдје партиципанти нису физички присутни на истом мјесту; могућност анонимног комуницирања; умањивање друштвених и физичких ограничења приликом комуникације које иначе ограничавају потенцијале међуљудске комуникације, итд. Меквејл истиче да компјутерски посредована комуникација није увијек позитивна, јер су комуникатори више експонирани за могућу нежељену комуникацију са непожљеним лицем; затим оваква комуникација умањује лични доживљај тог искуства јер у сајбер сфери то искуство се може учинити илузорно. На крају, Меквејл упозорава да је онлајн комуникација подложна различитим формама надзора (McQuail, 2010: 552).

комуницирања јесу невербални знакови као значењски гестови и дио богатства човјекове природе настали због немогућности језика да то богатство у потпуности изрази. У својој књизи „Знакови и значења“ Никола Рот тврди да невербални комуникациони знакови могу допуњавати садржај вербалне комуникације истичући оно што је речено или мијењајући смисао ономе што је вербално саопштено (Рот, 2004: 97). Међутим, поставља се питање зашто људи уопште користе невербални систем знакова, ако већ поседују тако развијену способност говора. Позивајући се на Мајкл Аргјла (Michael Argyle), Рот (Ibid., 99) одговара на ово питање наводећи пет разлога:

1. Палета невербалних знакова је далеко богатија од вербалних, тако да је много лакше изразити одређене емоције које се ријечима не могу описати;
2. Затим, невербално изражавање често је снажније средство саопштавања, јер јасније и оштрије истиче неку одлику ствари и људи, дјелујући непосредније;
3. Невербално изражавање се теже контролише, па на тај начин искреније саопштава човјека који га манифестује;
4. Невербални знакови често омогућавају да се ставови не изразе тако експлицитно, као што би то било да су исказани ријечима.

Никола Рот допуњује Аргјла уводећи још један разлог, због кога човјек користи невербалну комуникацију, јер је то суштински дио људског реаговања које се манифестује подизањем и спуштањем гласа; заузимањем мање или веће дистанце у контакту са другим људима; краћим или дужим задржавањем погледа на саговорнику; помјерањем руку или главе, итд. (Ibid., 100). Дакле, манифестовање невербалних знакова је саставни дио функционисања људског организма и припада домену човјевих 'вансвјесних' активности. Оно што би требало поставити као питање јесте како препознати да ли је одређено људско понашање комуникативно? Психолог Доналд Пенингтон (Donald C. Pennington) наводи да је за невербални комуникативни чин неопходно постојање три обилежја: кодер (особа која у интеракцији двоје људи преноси поруку), код (систем који разумију оба учесника интеракције) и декодер (друга особа која

тумачи поруку), с тим што не укључујемо нужно постојање намјере и свјесности "кодера" (Pennington, 1997: 215).

Ако се фокусирамо на невербални кôд који је неопходан у овом виду интеракције, доћићемо до закључка да се и невербална комуникација учи кроз социјализацију. С друге стране, велики број емпријских истраживања¹⁰ показује да је људско понашање дијелом и урођено, али оно што је за нас важно јесте како културни кôд обликује нашу невербалну комуникацију. На овом трагу Џон Фиске (John Fiske) образлаже да поред *репрезентативних кодова*, који производе текст и независни су од себе самих и од носилаца комуникације, а састављени су од икониичких симбола и знакова, невербално комуницирање припада групи *презентационих кодова* који су индексичне природе (гестови, мимка, боја гласа, итд.), те не могу бити независни од себе самих и својих "кодера" (Fiske, 1990: 66).

Фиске наставља да су *презентациони кодови* ограничени на комуникацију "лицем у лице" између (минимално) два комуникатора и да имају двије функције: *преношење индексичних порука* којом комуникатор (кодер) саопштава самог себе и своју ситуацију посредством које слушалац (декодер) сазнаје о комуникаторовом идентитету, емоцијама, ставовима, итд. Другу функцију Фиске назива *управљање интеракцијом* – што су невербални значењски гестови којима се саопштава релација коју комуникатор поставља у интеракцији са другом особом: да ли је међу њима већа или мања блискост, доминација или подређеност комуникатора, да ли постоји индиферентност према другој особи, итд. (Ibid., 67).

У неком ширем смислу кодове можемо подијелити на кодове *понашања* (појединца или групе у заједници, од бонтона до закона) и *значењске кодове* (односе се на системе знакова који су настали као резултат договора корисника и заједничке културне средине). Када је ријеч о културним кодовима они се могу подијелити на *дигиталне* (они кодови којих смо свјесни, сачињени од више компоненти повезаних одређеним правилима као што је језик или математика) и

¹⁰ Нпр. истраживања Пола Екмана и Валаси Фрејзена (1971); или Ајбл-Ајбесфелта (1972)

аналошке кодове који имају неку везу по облику са објектима на које се односе, тј. аналогију, као што су нпр. покрети тијела, а њихово значење се учи у култури припадајућег друштва, у којој можемо препознати и невербалну комуникацију (Јанићијевић, 2007: 148).

Према ријечима Радојковића и Милетића, невербално комуницирање се реализује примјеном двије врсте симболских система: паралингвистичких и екстралингвистичких (Радојковић, Милетић, 2005: 46). У прву групу, наводе ови аутори, убраја се тзв. прозодија, односно невербалне вокализације као што су паузе у говору, боја гласа, брзина изговарања ријечи, наглашавање појединих гласова и сл. (Ibid.). Пенингтон сматра да тон гласа може играти важну улогу у комуникацији наводећи као примјер резултате истраживања комуникације љекара и пацијента, гдје су ови први много успјешније навели на даље лијечење нпр. алкохоличаре ако су говорили прилично нервозним тоном, а не љутитим гласом (Pennington, 1997: 226).

Према Николи Роту (2004) паралингвистички знакови имају сљедеће функције:

1. Манифестовање емоција (чак и кад немамо намјеру да их изразимо);
2. Означавање интерперсоналних ставова, мада је тешко у томе разазнати шта су ставови, а шта емоције, па често паралингвистички знакови комуницирају и једно и друго;
3. Оцјењивање црта личности;
4. Оцјењивање појединих демографских обиљежја помоћу акцента, артикулације гласова и темпа говора (пол, узраст, регионална и национална припадност и упражњавање неких професија);

5. Успјешно остваривање вербалне комуникације (обликовање смисла вербалног саопштења, допуњавање и мијењање његовог значења) (Рот, 2004: 164-168).

Другу групу чине екстралингвистички системи у којој су: кинезички и проксемички симболи, као и тзв. *језичке замјене*. Према Радојковићу и Милетићу кинезички симболи су заправо гестови и мимика, који настају покретима појединих дијелова тијела, држањем тијела и фацијалном експресијом (Радојковић, Милетић, 2005: 47). Парафразирајући Реја Бердвистела (Ray Birdwhistell) родоначелника кинезије, Јасна Јанићијевић наглашава да је аутор, проучавањем значења покрета тијела у склопу ширег друштвеног контекста, понудио теорију *кинетичке семантике* која претпоставља да покрети тијела немају значење уколико не постоји одређени контекст, односно да само друштвени контекст може одредити да ли је стиснута песница знак бијеса, у нашем контексту нпр. знак "Отпора" или знак поздрава, те да гестови не могу да постоје сами за себе и њима је потребан морфолошки оквир да би добили смисао (Јанићијевић, 2007: 297).

Проксемички симболи презентују комуникативна својства дистанце која се успоставља међу људима у интеракцији (тј. физичка удаљеност), затим времена (кашњење, чекање, тачност, итд.), као и просторног распореда у одређеној сали током, рецимо, званичних састанака представника држава. Према ријечима Доналда Пенингтона, антрополог Едвар Хол (Edward Twitchell Hall) приказује четири врсте међуљудске удаљености: 1) интимна - до 45cm; 2) приватна - до 1m и 20cm; 3) друштвена - до 3m и 60cm; 4) Јавна - до 5m и 50cm; и свака од ових наведених удаљености има своје комуникативно значење у току интеракције (Pennington, 1997: 224).

Дакле није пријатан осјећај ако непозната особа приђе у нашу "интимну" зону ближе од 45cm, у којој је обично могућ и додир као додатни невербални симбол. Временска димензија или хрономички код се односи на различиту

употребу времена у људској комуникацији, који опет има другачије значење у различитим културама (Јанићијевић, 2007: 299-300). У западним друштвима често се и наводи и практикује максима "вријеме је новац", дакле веома се поштује тачност и временска прецизност, док је у Јужној Америци друштвено прихватљиво кашњење на пословне састанке, тако да се на овим примерима види како међу различитим културама вријеме игра различите улоге у међуљудским односима. Веома важан прокесмички симбол јесте распоред у простору у којем се остварује комуникација.

Никола Рот образлаже да распоред у простору говори о емоцијама и наклоности међу особама који су у интеракцији, али и о природи њихових односа, јер у службеним и протоколарним ситуацијама, распоред сједења не говори о блискости учесника, него о њиховом статусу, важности или политичкој релацији (Рот, 2004: 209). Као посљедња категорија у другој групи симболских система у којима се остварује невербално комуницирање, јесу тзв. језичке замјене као дјелимични или чак потпуни супститут вербалног језика. Радојковић и Милетић наводе да у ову групу спадају: језик глувоњемих, морнарски семафорски језик, тик-так језик кладионичара на хиподромима, скаутски језик, пантомима и балет, невербални говор ватрогасаца, ронилаца, режисера, космонаута, итд. (Радојковић, Милетић, 2005: 47).

Ако би се невербално комуницирање посматрало као универзални метаговор који користи оне симболе и знакове који имају исто значење широм планете, било би потребно навести, према подјели Радојковића и Милетића (2005: 48-51) и сљедеће симболе који конституишу тај језик:

1. Биолошки невербални симболи: боја коже, висина, тежина, старост и пол. Примјер су бројни облици дискриминације нпр. афро-американаца кроз историју САД, или поштовање старијих у свакодневном животу, итд.
2. Тјелесни невербални симболи - гестови: према Дезмонду Морису (2005) постоје: случајни, изразни, мимички, шематски, симболични, технички,

шифровани, вишезначни, алтернативни, хибридни, сложени, реликтни, регионални и многи други гестови. Многи од набројаних гестова настају помјерањем главе, коришћењем руку, прстију, итд. и углавном имају поруку којом се комуницира одређена акција.

3. Фацијални невербални симболи - мимика: углавном изражавају стање на основу покрета на лицу, са којег се може ишчитати туга, бол, радост, срећа, разочарење, узбуђење, умор, итд.

4. Физиолошки невербални симболи - настају као последица физиолошких процеса у организму, као што су сузе, смијех, знојење, дрхтање, боја лица, ширење или скупљање зјеница, цвокотање зубима, зијевање, протезање, природни мириси итд.

5. Релациони невербални симболи - немушти контакти међу људима (додир) као што су руковање, тапшање по образу, рамену, леђима, и сл.; затим грљење, миловање, љубљење, плување, штипање, ударање, итд. У овој групи су и ритуали даривања међу људима током специјалних околности.

6. Украсни и модни невербални симболи - сви они материјални додаци које човјек ставља на своје тијело, чиме се покушава комуницирати како статус тако и имиџ према околини.

7. Амбијентални невербални симболи - просторна димензија живљења у којој су станиште, радно мјесто и превозно средство. Широка је појава да појединци својим превозним средством комуницирају, односно исказују карактеристике своје личности или исти користе за надокнаду одређених недостатака у животу.

На основу свега описаног могли бисмо закључити да невербална комуникација не игра значајну улогу у процесу дигиталног комуницирања. Ипак, интерперсонално комуницирање у виртуелном окружењу је надограђено виртуелним невербалним симболима или тзв. "емотиконима". Емотиконе је

оригинално креирао Скот Фелман (Scott E. Fahlman) 1982. године у поруци објављеној на онлајн огласној плочи Универзитета Карнеги Мелон, као интерпункцијске знакове које ако посматрамо с бочне стране, наликују изразима лица, а управо с намјером да употпуни компјутерски посредовану комуникацију ускраћену за невербалне знакове.

Данас је скоро немогуће замислити комуникацију на друштвеним мрежама без употребе различитих емотикона који имају тенденцију да све прецизније изражавају наша осјећања у сајбер окружењу, што опет није довољно да у потпуности надокнади недостатак живог невербалног израза. Такође, током развоја сервиса за комуникацију посредством Интернета, усталили су се одређени акроними који потичу из Интернет сленга, с намјером такође да употпуни недостатак невербалних знакова. Тако су се усталили акроними као што су ЛОЛ (енг. „Laughing Out Loud“ – смијем се на глас), РОФЛ (енг. "Rolling On the Floor Laughing" – ваљам се по поду од смјеха) итд, који и данас прате текстуално дописивање корисника на Интернету. Важно је истаћи да је даљим развојем сервиса за комуникацију посредством Интернета и све широм употребом видео конверзација каква је путем Скајпа, повећан број употребе невербалних симбола у процесу дигиталне комуникације. Једноставно речено путем камера и бржих Интернет веза, саговорници су у могућности да се међусобно гледају, а самим тим и да прате мимику и гестикулацију једни других. С тим што је број гестова ограничен видним пољем које условљава камера у току видео конверзације, али свакако можемо закључити да и у домену дигиталног комуницирања, невербални знакови имају значајну улогу.

2.2.3. Интраперсонално комуницирање

Још од средњег вијека научници су примјетили да људи имају обичај да комуницирају сами са собом. Ипак, тек у двадесетом вијеку психолози као што је Жан Пијаже (Jean Piaget) и Лав Виготски (Лев Семёнович Выготский) детаљније

проучавају ово унутрашње или интраперсонално комуницирања у својим теоријама о људском развоју. Према ауторима Адлеру и Родману (Ronald Adler, George Rodman) интраперсонално комуницирање подразумијева комуницирање са самим собом наводећи примјер да свако од нас има "мали глас" у нашим главама с којим редовно комуницирамо, а који представља "одјек" нашег размишљања. (Adler, Rodman, 2006: 6-7). Дакле, поставља се питање да ли је овај облик комуникационе праксе синоним са процесом размишљања, односно да ли постоје одређене разлике.

Виготски је, према Литлџону и Фосовој, интраперсоналном комуницирању додијелио посебан статус у оквиру своје развојне теорије сматрајући да људи користе "унутрашњи говор" или разговор унутар особе са самом собом, да би довршили процес размишљања (Littejohn, Foss, 2009: 566-567). Другим ријечима, интраперсонално комуницирање, јесте форма размишљања, али ипак су присутне значајне разлике између наведеног генеричког појма и овог вида комуникационе праксе, посебно ако узмемо у обзир чињеницу да у току интраперсоналног комуницирања постоји дијалог унутар једне особе са фокусом на поступак стварања порука и значења у том процесу (Littejohn, Foss, 2009: 298). Ако се вратимо на дефиницију Радојковића и Ђорђевића (2005: 22) да је комуницирање процес размјене знакова и симбола који покреће и у њему учествује барем један од свјесних субјеката, закључићемо да су сви ови аспекти садржани и у интраперсоналном комуницирању, односно једна особа која комуницира сама са собом је уједно тај један свјесни субјект који покреће комуникацију и кроз унутрашњи говор размјењује знакове и симболе са самим собом.

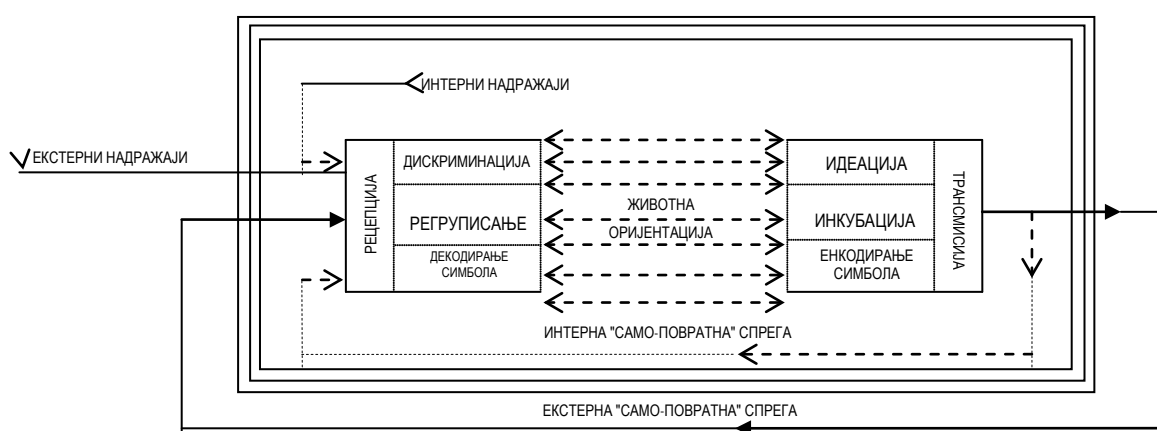
У Енциклопедији комуниколошких теорија (Encyclopedia of Communication Theory) коју су уредили Литлџон и Фос, наводи се да интраперсонално комуницирање носи двије фундаменталне психолошке функције: интернализацију културно организованог начина размишљања и регулацију сопствене менталне активности, што је посебно изражајно у

онтогенетском развоју, гдје интраперсонално комуницирање представља проводник кроз који је друштвена комуникативна активност интегрисана у психолошку обраду (Littejohn, Foss, 2009: 567-568). Једноставније речено, објашњавање самом себи одређених појава, појмова, дешавања и сл. из нашег окружења подстиче нашу когнитивну дјелатност, а самим тим и процес размишљања о одређеном контексту. Примјер би била ситуација када се упитамо како препознати особу са којом се планира први сусрет, уговорен на основу телефонског разговора, какав је случај када се преко огласних страница договара нпр. купо-продаја. У оваквој ситуацији унутрашњег разговора долазимо до закључка да је по боји гласа у питању особа треће доби, мушкарац, из чијег граматички правилног говора стичемо утисак да је у питању отмен господин, а подсјећајући себе на детаље да ће доћи у тамном сакоу, са црвеним кишобраном у десној руци, сами себи "скицирамо" спољашњи изглед особе коју очекујемо да нам дође у сусрет по први пут, али и модел како ћемо се понашати у друштву те особе.

С друге стране посматрано, Радојковић и Милетић (2005) нас упозоравају да морамо водити рачуна и о постојању дијалошки организованог мишљења, односно замишљања комуницирања или комуникационог партнера, а што означава облик псеудокомуницирања (Радојковић, Милетић, 2005: 54). Ови аутори праве јасну разлику између псеудокомуницирања и интраперсоналног комуницирања позивајући се на постулате бихејвиористичке психологије према којима свако мишљење има свој израз у понашању, и тако кроз примјере као што је гласно размишљање или записивање подсјетника самом себи, објашњавају да у интраперсоналном комуницирању не постоје два "комуникациона пола", а порука, интеракција и њене посљедице су присутни (Ibid., 55).

На овом трагу аутори Баркер и Висман (Larry L. Barker, Gordon Wiseman) (1966:172-179) представили су још 1966. године у часопису "Journal of Communication" модел интраперсоналног комуницирања који представља идеалну ситуацију путем које аутори постављају теоретски оквир за будућа истраживања.

Дакле, према овом моделу (слика 2.) интраперсонално комуницирање се односи на стварање, функционисање и процјењивање симболичког процеса који се одвија унутар једне особе на више нивоа у распону од размишљања или медијације, до писања порука самом себи (Ibid., 173). Баркер и Висман се оглађују да је немогуће одредити све карактеристике интраперсоналног комуницирања, посебно ако се узме у обзир постојање контекста у којем се овај процес одвија, али и остале персоналне предиспозиције особе која комуницира.

Слика 2. – Модел интраперсоналног комуницирања према Баркеру и Висману

Наведени модел представљен је помоћу дијаграма који означава животни простор комуникатора, а процесе који се одвијају у склопу комуникације покрећу унутрашњи и спољни надражаји, које детектују рецептори на нашем тијелу (процес примања или рецепције). Унутрашњи и вањски рецептори преносе информације до централног нервног система на афективном нивоу интраперсоналне комуникације, док посебно унутрашњи рецептори (као што су нервни завршеци) везују информације у облику осјећаја и/или сензација које рефлектују психо-физичко стање комуникатора, а вањски рецептори који се налазе на или у близини површине тијела, реагују на физичке и хемијске надражаје носећи информације које се односе на везу између комуникатора и његове околине.

У одређеном тренутку рецептори примају неограничен број надражаја, који се разврставају на основу њихове снаге и овај корак Баркер и Висман су назвали "дискриминација" (Barker, Wiseman, 1966: 175). Слабији подстицаји се обично одбацују прије него дођу до нивоа свијести, али и у том случају они могу утицати на процес комуникације. Снажнији надражаји, након што су селектовани, бивају регруписани на основу њихове важности, а ова етапа се дешава и на свјесном и на несвјесном нивоу, чиме се надражаји хјерархијски ређају и тиме производе одређене врсте понашања комуникатора. Сљедећи корак је "декодирање симбола", што представља процес који је у интеракцији и са "дискриминацијом" и са "регруписањем", а одвија се на когнитивном нивоу и има за циљ да одреди значење сировом надражају.

Аутори наглашавају да се процеси "дискриминације", "регруписања" и "декодирања симбола" одвијају скоро истовремено, без одређеног реда, а у директној вези су са "животном оријентацијом" комуникатора, те су означени на слици испрекиданим двосмјерним стрелицама. Важно је додати да под "животном оријентацијом" аутори подразумевају друштвене, насљедне и спољне факторе који утичу на развој особе и дословно представља "поље искуства" у којем комуникатор живи и комуницира (Ibid., 176). Када је надражај декодиран у "мисаони симбол", започиње корак под називом "идеација" што представља процес размишљања, планирања и организовања мисли. Овим кораком настаје информација која се повезује са поруком коју желимо да комуницирамо или са проблемом који желимо да ријешимо. Надоградња овог корака је процес "инкубације" којим се настала информација шаље у свијест комуникатора и тамо се "обогаћује" контекстом, а овај корак у интраперсоналној комуникацији може да се деси у дјелићу секунде, а може и да траје неколико дана. Процесу трансмисије претходи енкодирање "мисаоног симбола" у ријеч, гест или покрет, док мозак служи као одашиљач или трансмитер "само-повратних" информација које могу бити интерне и екстерне, односно прве остају "унутар" система, док се екстерне могу манифестовати писањем порука самом себи. Интерном и екстерном "само-

повратном" спрегом могуће је произвести нови надражај којим се затвара круг, иницирањем друге фазе интраперсоналног циклуса (Barker, Wiseman, 1966: 177).

Модел који су понудили Баркер и Висман представља риједак примјер покушаја да се објасни интраперсонално комуницирање. Овај модел је за нас значајан зато што је показао јасну разлику између интраперсоналног комуницирања и процеса размишљања (који је у овом моделу представљен кроз ток "идеације" и "инкубације"), али и постојање интерне и екстерне "само-повратне" спреге. Коначно, за овај рад прихватљива је дефиниција интраперсоналног комуницирања коју су Радојковић и Милетић образложили као фактичко уобличавање порука, њихово упућивање фиктивним бићима или себи самима, посредством неког медија, које изазива одређене посљедице у индивидуалном или социјалном животу човјека (Радојковић, Милетић, 2005: 57).

У данашње вријеме нових информационо-комуникационих технологија, честа је употреба подсјетника, којом свакодневно комуницирамо сами себи о важним догађајима или акцијама које нас очекују уз помоћ мобилних уређаја. У примјере екстерне "само-повратне" спреге можемо уврстити и писање е-дневника, тј. блога, што вјероватно представља једини примјер како можемо довести у везу интраперсонално и глобално комуницирање. Персонални онлајн дневници појавили су се 1994. године и служили су корисницима да пишу свакодневна искуства, коментаре, притужбе, лирске или прозне форме, разочарења, љубави и сл., односно догађаје које би смо иначе писали у приватне дневнике. Данас имамо примјере блогера који су активни више од 20 година¹¹ и који у форми интраперсоналне комуникације дијеле властита искуства, интиму, приватности, са заинтересованим субјектима глобалног комуницирања. Поред овог примјера можемо навести и коришћење диктафона за снимање тренутних идеја, итд. из чега

¹¹ Као примјер можемо узети Јастина Хола (Justin Hall), једног од првих блогера, који је почео са писањем онлајн дневника 1994. године и данас након 23 године још увијек је активан. Извор: <http://www.links.net/vita/web/start/original.html>, приступљено: 10.04.2017. године

закључујемо да је за овај облик "повратне спреге" неопходно постојање одређеног медија, посредством којег ће порука бити послата и/или забиљежена.

2.2.4. Интерперсонално комуницирање

Као што сама ријеч каже интерперсонално комуницирање подразумијева комуникацију између (интер) персона, односно између особа. Према Радојковићу и Милетићу интерперсонално комуницирање представља вербалну и/или невербалну размјену порука између два или више појединаца, непосредно или посредством медија уз могућност реципрочне измјењивости улога пошilhaоца и реципијената (Радојковић, Милетић, 2005: 58). Кери Хаченсен (Carrie Hutchinson) дефинише интерперсонално комуницирање као процес у којем су двије особе у интеракцији, међусобно и симултано утичући једна на другу у сврху управљања међусобним релацијама (Hutchinson, 2010: 6).

У Енциклопедији комуниколошких теорија (2009) ауторка одреднице "Теорије интерперсоналне комуникације" Вирџинија Мекдермот (Virginia M. McDermott) наводи да је интерперсонално комуницирање представља интеракцију људи који су у међусобној вези, и нуди низ критеријума на основу којих је одредила степен према којем је одређено комуницирање интерперсонално: број учесника, канал, повратна спрега, приватност, циљ, међуљудски односи, знање и међусобни утицај (Littlejohn, Foss, 2009: 547-548).

Мекдермотова (2009) је теорије о интерперсоналном комуницирању класификовала у четири категорије на основу релација саговорника (Ibid.).

1. Теорије о значењу - Полазећи од констатације да људи креирају и живе у свијету знакова и симбола, те да своје релације развијају и одржавају на основу коришћења симбола, успјешност тих односа је заснована на договору о

значењу и његовој интерпретацији. Као прва теорија у овој парадигми је конструктивизам чији је основни циљ да објасни зашто људи комуницирају на начин на који то чине и зашто су неки комуникатори успјешнији од других. Друга теорија из овог домена о координисаном управљању значењем претпоставља да је комуникација процес посредством којег људи граде смисао о свијету у којем се налазе и тиме производе друштвену стварност. Наредна теорија о симболичком интеракционизму заснована на научном раду Џорџа Херберта Мида (George Herbert Mead) и Херберта Бламера (Herbert Blumer), описује како људи користе језик да би конструисали значење, како сами себе презентују, и како у интеракцији са другима користе симболе да би креирали друштвену стварност. На основу тога је Херберт Бламер поставио три основне премисе које гласе: а) људско понашање је под утицајем значења које имају о људима и догађајима; б) интеракција је важна за развој и преношење значења; в) значење које нека особа посједује о догађајима и другима, може да се мијења током времена. Дакле, људи се понашају на темељу значења које придају одређеним ситуацијама;

2. Теорије о мотивима се заснивају на претпоставци да људи имају разлога за начин како се понашају, и на основу претпоставке о другима, интерпретације ситуације и жеље да задовоље сопствене потребе доносе одлуке о властитој комуникацији. Теорија атрибуције поставља оквир за разумијевање како појединци интерпретирају своје и понашање других. Један од најпознатијих теоретичара из овог домена Фриц Хајдер (Fritz Heider) истиче да су људи мотивисани да пронађу смисао и да објасне одређене обрасце понашања. Теорија смањења неизвесности Чарлса Бергера (Charles Berger) и Ричарда Калабрезеа (Richard Calabrese) претпоставља да људи желе стабилне и предвидљиве интеракције, што води ка смањивању неизвјесности о другим лицима и догађајима. Ова теорија нам пружа увид како неизвјесност стимулише понашање у процесу комуникације, посебно када је ријеч о тражењу информација, узајамности, вербалне интимности, невербалне експресивности и количине информација која се дијели;

3. Теорије о порукама - Људи имају избор током процеса комуникације. Комуникацијски циљ би се могао постићи преко много различитих порука, а једна порука може задовољити различите циљеве такође. Теорије о порукама у међуљудским односима имају намјеру да објасне како људи стварају поруке током интеракције. У ову групу убрајамо теорију комуникативне акомодације, теорију пристојности, теорију говорног чина;

4. Теорије о кретању - Приликом разговора људи развијају и/или одржавају своје односе приликом чега заједнички граде значења. Теорије о кретању у односима описују како комуникативне функције могу да помјере релације на основу различитих путања. У ове теорије спадају теорија релационе дијалектике, теорија социјалне размјене, теорија социјалне пенетрације и модел развоја односа (Littlejohn, Foss, 2009: 547-548).

Све у свему теорије о интерперсоналној комуникацији су развијене да би објасниле како људи придају смисао догађајима, зашто дјелују на начин на који то чине, како доносе одлуке о порукама, и који су ефекти које комуникација има на односе међу људима (Ibid., 548-550). Кери Хаченсен (2010) дефинише неколико принципа, односно фундаменталних идеја на којима су засноване студије о интерперсоналној комуникацији.

Први принцип гласи да је интерперсонална комуникација неизбежна (Hutchinson, 2010: 8). Овај принцип, заснован је на већ споменутом аксиому Пало Алто групе да „Човјек не може а да не комуницира“. Он постулира да се људска комуникација дешава чак када тога нисмо ни свјесни. Примјера ради ми можемо да сједимо у ресторану да читамо новине и да не емитујемо никакве друге сигнале. Људи око нас у стању су да на основу нашег понашања, изгледа, става, смирености и сл, приме неку поруку о нама. Дакле, чак и одсуство понашања комуницира неку поруку. Добар је примјер и особа која исказује свој протест на градском тргу тако што мирно стоји у мјесту неколико сати заглавана у једну тачку. Пролазници ће у њеном перформансу препознати да је ријеч о некој врсти

протеста против одређених друштвених или политичких питања, без обзира што та особа не одашиље било какве вербалне или невербалне знакове. Другим ријечима, када се вратимо првом принципу да је међуљудска комуникација неизбјежна, једна од карактеристика која слиједи из овога принципа јесте да порука може бити намјерна или ненамјерна, односно да постоји или не постоји интенција (Hutchinson, 2010: 8).

Наредни принцип који Хаченсенова истиче гласи: међуљудска комуникација је неповратна (Ibid., 9). Односно, изговорену ријеч је немогуће повући. Ово се посебно односи на медијски посредовану комуникацију, када говорник изговори неке нпр. тешке и нетачне квалификације на рачун другог лица, неријетко се заврши тужбом за клевету, јер оно што је изговорено је просто неповратно.

Наредни принцип гласи: Међуљудска комуникација је непоновљива (Ibid., 9). Свака интерекција између двоје људи је у потпуности јединствена и у суштини је немогуће све поновити идентично два пута. Чак и ако бисмо хипотетички договорили да у потпуности поновимо све ријечи у нашој комуникацији са другом особом, та комуникација би опет била јединствена, јер не бисмо могли апсолутно опонашати нашу претходно изведену невербалну комуникацију, наш говор тијела, а у међувремену бисмо стекли и ново искуство које би додатно утицало на саму комуникацију. Константно нова сазнања, емоције, стања и расположења стварају сваки пут нову „комуникациону епизоду“ сасвим нову зато што двоје људи нису исти као што су били у претходном моменту. У том смислу Кери Хаченсен тврди да је свака интерперсонална релација динамична и увијек се мијења (Hutchinson, 2010: 9).

Савремене информационо-комуникационе технологије су прошириле традиционалне дефиниције међуљудске односно интерперсоналне комуникације. У том контексту данас можемо да говоримо и о медијски посредованој интерперсоналној комуникацији која се (углавном) не одвија по принципу лицем

у лице, него су комуникатори међусобно удаљени, а комуникација се одвија кроз друге техничко-технолошке канале посредством тзв. "интерперсоналних медија". Далибор Петровић дефинише "интерперсоналне медије" као (техничко-технолошке) канале посредством којих човјек комуницира, код којих је трансмисиона функција доминантна, производња и рецепција садржаја индивидуална, комуникација двосмјерна и претежно, али не искључиво, синхрона (Петровић, 2014: 9). Петровић у интерперсоналне медије убраја посреднике од телеграфа, преко фиксног и мобилног телефона до Интернета у најширем смислу. Као двије најважније функције интерперсоналних медија у процесу саме интеракције, у зависности од типа технологије на којима су засновани и друштвених потреба, Петровић идентификује трансмисиону и прокреативну функцију. Прва "трансмисиона" функција се односи на процес интеракције "један-на-један" између (релативно) познатих особа посредством тзв. традиционалних медија типа телефона. С друге стране, друга "прокреативна" функција се односи на комуникацију у сајбер простору (многи са многима) с циљем успостављања нових или већ постојећих друштвених веза на потпуно нов начин. Савремене информационо-комуникационе технологије по Петровићу могу у исто вријеме да задовољавају и прокреативну и трансмисиону функцију (Ibid.).

Данас се компјутерски посредована комуникација колоквијално назива онлајн међуљудска комуникација и не подразумијева само интеракцију између два лица, него може да обезбиједи и групну комуникацију, тј. комуницирање у већим друштвеним групама. Као пример можемо навести данас врло популарне тзв. "вајбер групе", у којима једна особа може посредством сервиса вајбер (eng. "viber") заснованог на тзв. "слању гласа преко интернет протокола"¹² (eng. "Voice over IP"), послати у исто вријеме поруку (била она текстуална, звучна, сликовна,

¹² "Voice over IP" (VoIP) је технологија која омогућава гласовну и мултимедијалну комуникацију посредством интернет протокола, што омогућава сервисима као што су Вајбер, Скајп, Вотсап и сл. да посредују гласовну и/или видео комуникацију између корисника.

аудио-визуелна) већем броју корисника, односно чланова те комуникационе групе. Више о групном комуницирању ћемо говорити у наредном потпоглављу.

Када се, с друге стране, вратимо медијски посредованој комуникацији, примјећујемо да она не подразумијева апсолутно присуство комуникатора, често је спонтана, а уз савремене технологије могућа је и асихроност, односно временски дисконтинуитет, јер прималац нпр. поруке посредством вајбера не мора да прочита поруку у исто вријеме када је и послата. Другим речима, просторна и временска димензија нису више фактор важан за успостављање интеракције између двије особе, што је нова карактеристика и групног комуницирања. Ипак важно је нагласити да постоје разлике између класичне комуникације лицем у лице и медијски посредованог интерперсоналног комуницирања.

Према Кери Хаченсен (Hutchinson, 2010: 9) први недостатак медијски посредоване интерперсоналне комуникације је невидљивост, а самим тим и одсуство читаве палете невербалних знакова и симбола који употпуњују овакву комуникацију. Ако комуницирамо посредством друштвених мрежа, неријетко се губи јасна разлика између интерперсоналног комуницирања у малим групама и јавног комуницирања, јер без обзира што постоје ограничења на друштвеним мрежама у погледу броја пратилаца (eng. "followers") на *Твиттеру* или пријатеља на *Фејсбуку*, порука коју шаљемо врло лако се може прослиједити (eng. "forward") или дијелити даље (eng. "share"), тако да хипотетички може доћи и до милионске публике, без намјере или воље комуникатора. Наредна карактеристика која разликује медијски посредовану од класичне лицем у лице интерперсоналне комуникације је анонимност. Посредством друштвених мрежа могуће је креирати лажни идентитет и самим тим да као пошиљаоци порука комуницирамо потпуно анонимно. Исто важи и на супротном крају, односно да у самом процесу интеракције посредством нпр. друштвених мрежа комуницирамо са особом која се лажно представља. Наредна карактеристика коју Хаченсенова наглашава је дистанца (Hutchinson, 2010: 13).

Као што смо већ нагласили, медијски посредована интерперсонална комуникација не мора априорно да се одвија у истој просторној и временској равни. Овде бисмо увели још једну карактеристику коју Хаченсенова не спомиње, а то је доступност. То подразумијева да медијски посредована интерперсонална комуникација захтјева да су оба субјекта доступна на Интернету, друштвеним мрежама, да користе савремене уређаје за комуникацију и сл. Посљедња карактеристика коју Кери Хаченсен предлаже јесте сталност или перманентност (Hutchinson, 2010: 14). Наиме, медијски посредована порука у току интерперсоналне комуникације има дужи рок трајања, у односу на поруку која се комуницира лицем у лице. Тако нпр. корисници имејл сервера као што су *Цимејл*, *Јаху*, *Хотмејл* и сл. своје поруке држе у сандучићима годинама и уз претрагу могу пронаћи неке раније кореспонденције, односно на тај начин могуће је архивирати и сачувати сам садржај једне медијски посредоване интеракције. Напоследњу иако не можемо да егзактно поновимо једну комуникациону ситуацију, уз помоћ савремених информационо-комуникационих технологија, неке од њих можемо да сачувамо и да поново прочитамо, послушамо или погледамо (ако је у питању нпр. снимљена Скајп видео комуникација).

Све горе наведено показује уједно и практичне промјене помоћу којих су се појединци развијали у правцу субјеката глобалног комуницирања. Већ сад, док водимо расправу о интерперсоналном комуницирању, правимо екскурсе и према групном, али и масовном комуницирању. Како савремене информационо-комуникационе технологије отварају широку палету могућности за сваког појединачног комуникатора, у зависности од атрактивности или важности наше поруке, броја реципијената, простора на којем складиштимо или објављујемо наведену поруку, смјењују се различити нивои комуникационе праксе. Ако смо, примјера ради, жељели да пошаљемо на *Твитер* слику саобраћајне несреће коју смо забиљежили нашим мобилним уређајем, иста порука може да се посматра и као интерперсонална ако ју је примјетио само један онлајн пријатељ; групна ако је више њих примило к знању; до тога да може да се претвори у масовну, ако су исту

објавили портали и остали медији масовног комуницирања. Самим тим нивои комуникационе праксе постају промјењиви и испрелетени зависно од контекста и резултата видљивости наше поруке. Другим ријечима, класични облици комуникационе праксе у контексту глобалног комуницирања као једног обимом много ширег нивоа, полако бивају превазиђени. Ако се вратимо на перспективу засновану на одликама субјеката у процесу комуницирања, који стварају, размјењују и употребљавају информације, можемо да констатујемо да број субјеката (што је основна детерминанта) постаје врло обиман и подложен измјенама.

2.2.5. Групно комуницирање

Као што смо већ наговијестили, групно комуницирање представља важан облик комуникационе праксе за овај рад. Наиме, појавом Интернета, веома брзо су почели да се развијају и облици виртуелног, не само интерперсоналног, него и групног комуницирања, прије свега у такзваним „собама за разговоре“ (Енг. „Chat Rooms“) сервиса који се звао ИРЦ (Енг. „Internet Relay Chat“, у дословном преводу „Разговор посредством Интернета) гдје су умрежени и углавном анонимни корисници, окупљени у „собама“ на основу интереса или припадности (нпр. соба за разговор на тему политике, или соба са именом града у којој су се окупљали локал патриоте и сл.) комуницирали текстуално посредством тастатуре. Могућности слања фотографија или других прилога су били ограничени величином датотеке и брзином везе. Од тог момента па до данас, облици групног комуницирања на Интернету се константно развијају, чак бисмо се усудили рећи, паралелно са развојем облика медијски посредованог интерперсоналног комуницирања. Развојем савремених информационо-комуникационих технологија, развијале су се и техничке могућности за успостављање групног комуницирања, које је напоследку постало такође медијски посредовано групно

комуницирање (у овом случају не мислимо на разглас који је и раније постојао као посредник између говорника и публике, него на савремене медије који су укинули просторну и временску дистанцу, баш као што смо образложили и у претходном потпоглављу). Од почетних ИРЦ „соба за ћаскање“ па до данашњих савремених Вајбер група на паметним телефонима, Скајп групне комуникације, или групног комуницирања посредством Фејсбук месинџера, прошло је скоро три деценије. Технолошке промјене унаприједиле су и овај вид комуникационе праксе, али кренимо прије свега од дефиниције групног комуницирања.

Према Стјуарту Табсу, комуникација у малој групи дефинише се као процес у коме три или више чланова групе размјењују вербалне и невербалне поруке у покушају да утичу једни на друге (Табс, 2013: 53). Овај аутор групно комуницирање посматра крајње функционалистички, замишљајући овај облик комуникационе праксе у конкретним ситуацијама као што је нпр. групна терапија, гдје се покушава кроз разговор ријешити одређени проблем, типа наркоманије, алкохолизма и осталих облика зависности. У нашем случају, ова дефиниција није довољна да би одредила овај облик комуникације. Радојковић и Милетић појашњавају да између интерперсоналног и масовног комуникационог нивоа можемо да идентификујемо и групни ниво, али с правом закључују да комуницирање у малим групама припада домену интерперсоналног комуницирања (Радојковић, Милетић, 2005: 80). Дакле за ове ауторе групно комуницирање захтјева већи број учесника, те на основу тога препознају четири облика ове комуникационе праксе: 1) комуницирање „екс катедра“ који имамо на примјерима образовања, политичких форума, религиозних и културно-умјетничких догађаја; 2) театарско комуницирање у позоришту, опери и сл.; 3) комуницирање на тргу – зборови, митинзи и другим јавним скуповима; 4) комуницирање у арени – спортске и остале приредбе (Радојковић, Милетић, 2005: 80).

За разлику од масовне публике која је аморфна и распршена у простору и времену, у класичном групном комуницирању публика је одређенија, а њене

чланове прије свега веже заједничко интересовање за одређен креативни, комуникациони центар или перформанс као и заједничка постојећа намјера. Такође, публика у групном комуницирању је према афинитету и потребама релативно трајна или тренутно окупљена у одређеном простору. Дакле, број припадника ове публике у класичном смислу посматрано је одређеним условима мјерљив и са препознатљивом структуром. Радојковић и Милетић на крају сублимирају све ове карактеристике и нуде много прихватљивију дефиницију од Стјуарта Табса која коначно групно комуницирање идентификује као посебан облик комуникационе праксе који представља непосредну или посредну размјену порука, између једног или више пошиљалаца и бројчано и персонално препознатљиве групе реципијената – публике, на основу постојања тренутног или релативног трајног заједничког интереса за предмет комуницирања, на одређеном простору и у одређеном времену (Радојковић, Милетић, 2005: 83).

Савремене информационо-комуникационе технологије, као што смо већ напоменули, су значајно унаприједиле овај облик комуникационе праксе. То се прије свега огледа у томе да се и групно комуницирање може одвијати медијски посредовано, ван временског континуитета, односно да не морају сви припадници „собе за разговоре“ у исто вријеме бити онлајн да би се одвијала ова комуникација. Дакле групна комуникација се може одвијати асинхроно, а простор више не игра улогу због саме природе Интернета. Такође, групно комуницирање у сајбер окружењу може да оствари комуникациону ситуацију у којој су сви саговорници равноправни, у којој сви чланови групе имају могућност да стекну једнак статус, односно гдје се укида класична хјерархија у групном комуницирању. Тако да одређени простор и одређено вријеме више нису услов за одвијање групне комуникације, а чланови групе не морају бити препознатљиви, посебно ако се користе „надимцима“ који штите анонимност сваког члана. Као први облици групног дигиталног комуницирања појавиле су се тзв. „виртуелне заједнице“, претече данашњих друштвених мрежа. Сама кованица повезује се са истоименом књигом Хауарда Рајнголда (Howard Rheingold) из 1993. године под

називом „Виртуелна заједница“ (енг. „The Virtual Community“) у којој аутор описује своја искуства као корисника једне од најстаријих „виртуелних заједница“ под називом Вел (енг. „The Whole Earth 'Lectronic Link – WELL“) (Rheingold, 1993). На исту тему пишу и Бери Велман (Barry Wellman) и Милена Џулиа (Milena Gulia) који наводе да се у саставу тадашњих "компјутерски подржаних друштвених мрежа" (енг. Computer supported social networks - CSSN) налазили различити сервиси, почевши од е-поште, системи огласних табли (тзв. ББС-ови), њузгрупа, соба за ћаскање и сл. (Wellman, Gulia, 1999: 333). Све "компјутерски подржане друштвене мреже" омогућавале су својим корисницима дружење, социјалну подршку, информације и осјећај припадности (Ibid.). Једино што нису могле да омогуће било је препознатљивост свих чланова „виртуелне заједнице“ као ни гаранцију њиховог стварног идентитета, јер су се многи крили иза „надимака“ или лажних имена.

За наш рад је ово важно да истакнемо да се појавом "виртуелних заједница" па све до модерних друштвених мрежа које омогућавају такође групни облици дигиталног комуницирања, чланови група су изгубили обиљежја препознатљивости, које се наводи у споменутој дефиницији Радојковића и Милетића (2005), а сама та трансформација праксе групног комуницирања у сајбер простору оставила је ефекте и на глобално комуницирање. Његови субјекти, иако у могућности да комуницирају широм Мреже, у самом почетку су се сусрели са проблемом аутентичности идентитета саговорника, њихове одговорности унутар групе и вјеродостојности самих порука, што је створило неповјерење које је оставило трага и на глобално комуницирање. Без обзира што су описана два облика медијски посредоване комуникације, на интерперсоналном и групном нивоу, створила основне претпоставке многим ауторима да је Интернет као „технологија слободе“ на путу да укине разлике међу саговорницима, то се на крају није догодило. Идеја да умрежени грађани на крају постану равноправни становници неког космополитског глобалног уређења пала је на самом почетку, јер је развој глобалног комуницирања уједно пратио раст неповјерења међу

његовим субјектима. Велики број превара на Интернету, вируси, нарушавање приватности, крађа новца и сл. су облици штета које су субјекти глобалног комуницирања све чешће искушавали. Како се Интернет развијао уједно је детерминисао и односе међу субјектима, што је имало директну последицу и на идеју о глобалном разумијевању, о чему ће више бити ријечи касније.

2.2.6. Масовно комуницирање

Масовно комуницирање настало је епохалним открићем штампарске пресе Јохана Гутенберга половином XV вијека. Све до појаве масовне штампе, у другој половини XIX вијека, не можемо да кажемо да је овај облик комуникационе праксе имао велики утицај на друштво. Тек са штампом, као првим медијем масовног комуницирања, учињен је преокрет, након кога је овај облик комуникационе праксе преузима примат у тоталитету људске комуникације који је трајао до истека XX вијека (Радојковић, Милетић, 2005: 83). У потрази за дефиницијом овог облика комуницирања, послужићемо се истраживањима Дениса Меквејла који овом проблему прво приступа из угла раних теорија о масовном комуницирању које су овај феномен посматрале из три различите перспективе (McQuail, 2010: 52):

1. Питања моћи медија масовног комуницирања - ова парадигма се развијала првих деценија двадесетог вијека, а у средишту већине теорија налазила се хипотеза да медији могу да остваре директан и непосредан утицај на свијест атомизоване публике по бихејвиористичком принципу стимуланс-реакција, што је посебно учрвљено пропагандним искуствима из Другог свјетског рата (Миливојевић, 2001: 151-158);

2. Питања социјалне интеграције и потенцијалне дезинтеграције коју би медији могли проузроковати - у теоријским расправама из ове перспективе

постављало се питање да ли медији имају негативан утицај на друштво (нпр. да ће гледање насилних садржаја на телевизији повећати криминалитет), да ли на индивидуалном плану повећавају усамљеност и осјећај социјалне дезинтеграције или с друге стране имају позитиван утицај на кохезију међу припадницима једног друштва (McQuail, 2010: 53);

3. Питање просвећивања односно просветљивања јавности - односно да ли су масовни медији уједно и масовни едукатори јер имају могућност да шире информације и идеје којима се поопштавају сингуларна знања и искуства (McQuail, 2010: 54).

Сличан приступ имају и Стенли Баран (Stanley J. Baran) и Денис Дејвис (Dennis K. Davis) који су идентификовали четири периода развоја теорија масовног комуницирања (Baran, Davis, 2011: 26-40):

1. Ера масовног друштва и масовне културе - Теорије које су се развијале у овом периоду биле су засноване на теорији о масовном друштву и биле су врло критички настројене према тадашњим медијима масовног комуницирања. Водећи аргумент ових теорија заснивао се на тврдњи да су медији срушили и пореметили постојећи друштвени поредак. Медији су тада виђени и као потенцијално рјешење хаоса за друштвену промјену коју су изазвали, односно да уз правилну употребу могу постати алат који би на одређен начин стабилизовао постојећи поредак или произвео нови. Дакле, као и код Дениса Мекквејла, и Баран и Дејвис идентификују прву епоху као период у којем су се медијима придавале велике моћи. То увјерење су посебно појачали примјери из два свјетска рата у којима су медији коришћени у сврху ратне пропаганде;

2. Перспектива ограничених медијских ефеката - Током тридесети и четрдесетих година двадесетог вијека, Пол Лазарсферл (Paul Lazarsfeld) почиње емпиријски да преиспитује теорије комуницирања из прве епохе. Развијајући административна истраживања јавности и емпиријски

истражујући ефекете медија на друштво, Лазарсфелд и његове колеге извели су закључак да медији нису ни близу моћни као што су то тврдиле првобитне теорије. Напротив, установили су да су грађани развили велики број механизма одбране од медијских утицаја, а да су њихови ставови прије свега настали на основу дјеловања породице, пријатеља, религијских заједница и сл, а само дјелимично и на основу медијских садржаја. Из тога су извели закључак да медији прије утврђују постојеће ставове, него што их мијењају, што је суштина теорије о ограниченим ефектима медија. Утицај на ову парадигму остварио је и Јозеф Клапер са својом студијом "Ефекти масовне комуникације" у којој је образложио своју "појачавајућу доктрину" према којој је најважнији медијски ефекат појачавање постојећих ставова (Миливојевић, 2001: 152);

3. Културолошка перспектива - Прелазећи са америчких на европске погледе, Баран и Дејвис (2011) се прво осврћу на неомарксисте, теоретичаре друштвених наука лијеве провенијенције који су заступали становиште да су медији омогућили водећим друштвеним елитама да креирају и одржавају друштвену моћ и реализују властите интересе. На тај начин, неомарксисти посматрају медије као јавну арену у којој се бију културне битке, и на тај начин се ствара и промовише хегемонска култура. Током шездесетих година прошлог вијека, британски неомарксисти су развили школу друштвене теорије познатију као Британске културне студије или Бирмингемска школа чији су оснивачи Ричард Хогарт (Richard Hoggart) и Стјуарт Хол (Stuart Hall). У њиховом центру пажње су медији масовног комуницирања и њихова улога у промоцији хегемонистичког погледа на свијет и на доминанту културу међу различитим категоријама друштва. Иако су теоретичари Бирмингемске школе своја истраживања започели на претпоставци о снажним утицајима медија, фокус њиховог научног рада је прешао на питање како публика прима поруке и како у одређеним ситуацијама може да мијења њихово значење, што је способност тзв. активне публике да се одупре утицајима медија. Концепт

активне публике је настао као одговор Бирмингемске школе на вјеровање да медији имају директан утицај на публику, а највећи допринос том концепту дао је Стјуарт Хол својим радом под називом "Енкодирање/декодирање телевизијског дискурса" (енг. "Encoding/Decoding in Television Discourse") објављеном у зборнику "Култура, Медији и Језик"¹³.

Сњежана Миливојевић (2008) објашњава да је полазна основа за развој концепта о активној публици било становиште да публика може да декодира сваку поруку на другачији начин него што је била интенција аутора поруке. Ова ауторка истиче да је Холов допринос овом приступу у томе што је он увео социјалну условљеност 'културних кодова' које чланови различитих група користе у читању медијских текстова (Миливојевић, 2008: 44). Публика условљена текстом и контекстом (друштвени и културни услови, одлике медија) је активна у продуктивном послу тумачења порука, стога она 'осмишљава' медијске садржаје у оквирима различитих кодних система, које прихвата али их и сама гради (Ibid.). Другим ријечима различите публике конструишу различите смислове у истим медијским текстовима, односно њихови чланови активно учествују у креирању значења медијских текстова, на основу 'културних кодова' које Хол класификује на 'доминантни', 'преговарачки' и 'опозициони', на основу различитих групних система вриједности (Ibid., 45). Дакле, важно је истаћи идеју Стјуарта Хола да активна публика на основу 'културних кодова' може да прихвати значење масмедијских порука, да га дјелимично модификује или да га у потпуности одбаци.

4. Медији као произвођачи значења - Четврта ера развоја теорија масовног комуницирања, подразумијева перспективу која трансформише ранија становишта о ефектима медија. Тако нпр. теорија постављања оквира (енг.

¹³ Наведени есеј објављен је у зборнику: „Culture, media, language: working papers in cultural studies 1972-79“ (Hall, Hobson, Lowe, Willis, 1980).

"framing theory") и концепт медијске писмености нуде убједљиве аргументе о томе како медији масовног комуницирања утичу на појединце и самим тим играју важну улогу у друштву. У самом центру истраживања лежи представа о активној публици која користи медијске садржаје за стварање искуства са сопственим смислом. Медијски ефекти из ове перспективе се не могу посматрати као некакви тренутни чиниоци, него у оквиру дужег временског периода и често су директна посљедица намјера припадника медијске публике. Другим ријечима, појединцима медији служе да би испунили одређену сврху као нпр. долазак до нових сазнања, побољшавање расположења и сл, стварајући тако искуства са одређеним смислом (Baran, Davis, 2011: 26-40).

Све наведене теоријске перспективе показују различито поимање масовног комуницирања. Ипак могуће је све њих ставити у један оквир који би само феноменолошки описао праксу масовног комуницирања. У овом раду поменућемо дефиниције које задовољавају овакав захтјев. Према томе масовно комуницирање можемо посматрати и као „вид комуникативне праксе у оквиру којег се, манипулисањем симболима значења, образовна порука простире у простору и времену посредством масовних медијума, инструментима масовне дифузије информација намењених реципијентима; реципијенти су опет сврстани у масовни аудиторијум анонимних и једино психолошким везама повезаних појединаца или ужих група читалаца, гледалаца односно слушалаца.“ (Ђорђевић, 1989: 113). Новију и модернију дефиницију масовног комуницирања понудили су Радојковић и Милетић који ову комуникациону праксу виде као „организовано, институционализовано и јавно дистрибуирање поруке из једног или више комуникационих центара, посредством неког од медија масовног комуницирања, према масовној публици“ (Радојковић, Милетић, 2005: 92). Ови аутори набрајају карактеристике масовног комуницирања: 1) масовно комуницирање је увијек индиректно, медијски посредовано и без учешћа мас-медија не може се реализовати; 2) оно је увијек организовано и институционализовано; 3) из

претходних карактеристика произлази да је дистрибуција порука посредством мас-медија увијек контролисана; 4) масовно комуницирање је нужно јавно комуницирање; 5) Број прималаца порука посредством масовних медија је неодредив (Ibid., 89). Ако с друге стране узмемо у обзир Интернет као канал посредством којег се такође одвија масовна комуникација и да данас пошљалац поруке према масовној публици може бити појединац, можемо примјетити да нпр. карактеристика да је масовно комуницирање нужно организовано, институционализовано и контролисано више није актуелна.

Када је ријеч о броју прималаца, тј. масовној публици, Радојковић и Милетић дају опис као специфичне, аструктуралне друштвене групе, коју психолошки и временски обликује скуп свих делујућих комуникационих центара (Ibid., 90). Масовна публика у свом тоталитету је најхетерогенија друштвена група, јер је и просторно и временски разуђена, а једино што спаја чланове масовне публике широм планете је интересовање за одређену медијски посредовану поруку или садржај. Овде такође масовна и глобална употреба Интернета коригује наведену дефиницију. Опет наглашавамо да комуникациони центри у ери Интернета немају искључив примат над масовним комуницирањем, односно да било који појединац који на свој Јутјуб канал постави довољно актуелан и глобалној публици занимљив видео садржај, може да досегне много већу масовну публику и публицитет, него садржај неке локалне комерцијалне телевизије.

Као што је већ споменуто, масовно комуницирање је неоствариво без постојања масовних медија. Дефинишући појам медији, Тома Ђорђевић истиче да је то свако средство комуникације које обезбеђује ширење порука или информација од комуникатора до реципијента и то без обзира да ли се комуникација одвија међу појединцима или групама као актерима комуникативне праксе (Ђорђевић, 1989: 149). Радојковић и Милетић томе додају да под медијем као посредујућим фактором у комуницирању треба подразумијевати природну и/или вјештачку супстанцу, односно склоп природних и/или вештачких услова посредством којих се остварује комуницирање (Радојковић, Милетић, 2005: 95).

Даље, медије можемо подијелити према начину перцепције (визуелни, аудитивни и аудио-визуелни медији) и према облику комуникационе праксе (медији интраперсоналног и интерперсоналног комуницирања, медији за групно комуницирање, медији масовног комуницирања и медији дигиталног комуницирања). Према Денису Меквејлу (Denis McQuail), масовни медији јесу различит скуп активности (стварање медијског садржаја); укључују посебне технолошке конфигурације (радио, телевизија, филм, новине, књиге...); везани су за формално конституисане институције или медијске канале (системи, станице, издавачка предузећа); оперишу у складу с одређеним законима, правилима и схватањима (професионални кодекси и пракса, публика, друштвена очекивања и навике); продукт су лица која заузимају извјесне улоге (власници, регулатори, продуценти, дистрибутери, оглашивачи, чланови публике); преносе информације, поруке, забаву, слике и симболе до масовне публике (McQuail, 1983, у: Лоример, 1998: 43).

Ипак, свједоци смо промјена које је омогућио развој информационо-комуникационих технологија када је ријеч и о медијима масовног комуницирања. Данас је нови дигитални медијум у виду мобилних уређаја, малих димензија, јефтин и једноставан за употребу. Компјутер надмашује сву технологију која је раније требала за штампање, дистрибуцију, радио дифузију, монтажу видео прилога, итд. Некадашњи аналогни медији били су гломазни, скупи и недоступни посједу грађана по њиховом избору. Такође и технолошка мрежа за масовно комуницирање се данас посматра као превазиђена и веома брзо конвергира са дигиталном информацио-комуникационом технологијом, а главни канал посредством којег су слане масовне поруке, све више из етра прелази на оптичке каблове и Интернет протокол.

Из свега реченог, јасно је да данас улогу пошиљоца масовних порука може имати и било који умрежени грађанин, што је важно за ову тему која се бави питањем позиције тог грађанина као субјекта глобалног комуницирања у савременом друштву. Коначно то је разлог зашто је Мануел Кастелс увео у

употребу нови термин „масовно самокомуницирање“, о чему ће бити више ријечи у наредном потпоглављу.

У сваком случају, можемо слободно рећи да је масовно комуницирање посматрано кроз традиционални приступ, данас превазиђено. Некада се под медијима масовног комуницирања подразумијевала: штампа, филм, радио и телевизија, да би данас примат преузеле савремене информационо-комуникационе технологије под којима подразумијевамо Интернет, друштвене мреже, мобилне уређаје. Некада су аутори, као нпр. Радојковић и Милетић (2005) функције масовних медија одређивали према њиховој друштвеној функцији, и то:

1. Информативна функција - која се остварује кроз посредовање порука о релевантним догађајима, личностима, стањима и сл., реципијентима који о њима ништа, мало или недовољно знају јер су просторно и временски раздвојени од њих и не могу их чулно досегнути;
2. Образовна функција - која се остварује цјелином објављених порука – индиректно и планским дидактичким дјеловањем на одређену масовну публику – директно;
3. Забавна функција - која је дефинитивно омогућила популаризацију мас-медија и без које вјероватно не бисмо имали медиј какве их данас познајемо;
4. Персуазивна функција је посљедња која се остварује, између осталог, и посредством прве три наведене функције, с циљем утицаја на ставове и перцепције припадника масовне публике (Радојковић, Милетић, 2005: 174-177).

Важно је нагласити да су ове функције биле засноване на очекивањима и одговорности које је друштво захтјевало од медија. Данас кад говоримо о конвергенцији и масовном комуницирању од стране умрежених грађана, питање је да ли се друштвена одговорност више подразумијева. Једноставно, субјекти

глобалног комуницирања не морају да се обазире на друштвене норме, а самим тим и наведене функције почињу да губе на значају. И даље постоје несугласице по питању да ли је неопходно уредити домен глобалног комуницирања, о чему ће такође бити више ријечи даље у раду.

На крају нама је важно да идентификујемо да је Интернет направио велики помак у домену масовног комуницирања омогућивши, као никада раније у историји човјечанства, комуникацију у којој се многи обраћају многим ("many to many"), а гдје се вијести могу да шире по методу "bottom-up" (одоздо према горе), што нити један традиционални медиј масовног комуницирања није могао раније да оствари.

2.2.6. Дигитално комуницирање

Свакодневно коришћење савремених информационо-комуникационих технологија у животу припадника умрежене популације, неоспорно је остварило утицај на људску комуникациону праксу. Једина дилема је била како одредити назив новог облика људске комуникације, посебно што би појмовно требао да посједује довољан "семантичким опсег" који би обухватао све претходно наведене облике компјутерски посредоване комуникационе праксе у дигиталном, виртуелном или сајбер простору,¹⁴. Да бисмо прецизирали претходни исказ, подсјећамо да сви претходно описивани облици људске комуникационе праксе у реалном животу, у потпуности коегзистирају и у "сајбер простору"¹⁵, односно

¹⁴ Било да је у питању компјутер као посредник, или таблет или мобилни телефон, у овом раду све подводимо под већ дефинисан појам „компјутерски посредоване комуникације“.

¹⁵ Денис Меквејл појашњава да термин "сајбер простор" (енг. "cyberspace") се данас веома широко користи и конотира метафорички простор којег "окупира" Интернет и Веб. Сам израз сковао је Вилијам Гибсон (William Gibson) 1984. године да би описао "свијет кибернетике". Меквејл истиче да "сајбер простор" нема прецизно значење, али да се у савременом дискурсу користи од стране

имају свој "виртуелни" облик. Чак и за интраперсонално комуницирање у "сајбер" простору можемо да пронађемо примјер. Свакодневна употреба подсјетника у савременом животу посредством мобилних уређаја, добар су примјер интраперсоналног комуницирања. Вербално комуницирање можемо да идентификујемо током нпр. разговора посредством сервиса "Скајп". Невербални код у "сајбер" простору преузели су тзв. "емотикони" (израз настао комбинацијом ријечи емоција и икона), метакомуникациони симболи који конотирају људске емоције у току интерперсоналне комуникације посредством рачунарских и/или мобилних "чет" (eng. "chat") сервиса и програма.

Када је ријеч о интерперсоналном и групном комуницирању, није потребно додатно појашњавати колико су савремене информационо-комуникационе технологије унаприједиле ове облике комуникационе праксе управо у "сајбер" окружењу. Као што смо већ рекли, по први пут у историји људске цивилизације простор и вријеме више нису битне варијабле за успостављање интерперсоналне или групне комуникације, што је свакако тековина нових комуникационих технологија. Масовно комуницирање је такође значајано унапређено захваљујући савременим информационо-комуникационим технологијама. Једносмјерност као већ наведена карактеристика масовног комуницирања је „надограђена“, тако да данас можемо говорити и о интерактивности. Због тога је сваки класични медиј масовног комуницирања добио свој "електронски" односно интерактивни додатак. Данас је традиционална штампа унапређена уз помоћ Интернет портала, радио је изгубио своје локалне терестријалне карактеристике и путем стриминга кроз Интернет канале постао је глобални медиј. Нове технологије су омогућиле конвергенцију телевизијског програма заједно са телекомуникационим и рачунарским мрежама (Кастелс, 2014: 86).

умрежених корисника као замишљени простор у којем се корисници осјећају слободно од многих ограничења које носи реални свијет, посебно када је ријеч о законима и регулацијама. Реалност "сајбер простора" се ипак претвара у нешто супротно од онога како су то његови креатори замишљали и дефинитивно овај простор није ван дометеа регулација и закона, како је некад неко замишљао (McQuail, 2010: 553).

Кад се вратимо на споменућу дилему како именовати овај облик комуникационе праксе, јасно је из наведеног да потрага за адекватним називом представља изазов. Полазећи од идеје да назив овог новог облика комуникације треба да испуњава три захтјева: 1) да буде дистинктиван у односу на остале облике; 2) да изражава суштину новог облика комуницирања и 3) да остане отворен за нова сазнања, Радојковић и Милетић (2005: 161) су предложили назив "виртуелно комуницирање". Оно што бисмо додали наведеним захтјевима јесте да назив овог облика комуницирања треба да има довољно широк "семантички опсег", да би укључивао и карактеристика осталих облика комуникационе праксе. "Виртуелно комуницирање" према Радојковићу и Милетићу представља размјену порука посредством компјутерске мреже између два, више или неограниченог броја људи (појединаца, група, организација/комуникационих центара), са могућношћу реципрочне замјене улога емитера и реципијента у реалном времену или асинхроно (Радојковић, Милетић, 2005: 167).

Тиме се поништава велики број разлика између класичних облика комуникационе праксе, првенствено интерперсоналног и масовног комуницирања. Иако написана прије више од дванаест година, ова дефиниција се и данас може примјенити на већину "виртуелних" облика комуникације, али не може да обухвати све варијације, које наравно аутори нису ни могли да антиципирају у вријеме њеног настанка. Примјера ради, објављивање "твита" на *Твитер* профилу би требало да представља поруку "виртуелног комуницирања", а дефинитивно овај поступак не представља "размјену порука" јер у великом броју случаја, ако "твит" не изазове реакцију у облику одговора, што можемо посматрати као варијанту "фидбека", онда је једносмјерност основна карактеристика наведене "виртуелне поруке". С друге стране, оно што је основни недостатак споменуте дефиниције "виртуелног комуницирања" јесте могућност да обухвати све "виртуелне" облике комуникационе праксе, као што су интраперсонално комуницирање али и масовно комуницирање у контексту конвергенције медија. Да бисмо обухватили све наведене облике комуникације, сматрамо да израз

"дигиталан" има много шири опсег од ријечи "виртуелан", јер може да денотира и споменуте изостављене облике комуникационе праксе. Другим ријечима, под "дигиталним комуницирањем" подразумијевамо комуникацију посредством савремених информационо-комуникационих технологија у којој учествује један, више или неограничен број субјеката (појединаца, група, организација, комуникационих центара) са могућношћу реципрочне замјене улога емитера и реципијента у реалном времену или асинхроно.

Занимљиву перспективу заступа и Мануел Кастелс са концептом "масовног самокомуницирања", као одговора на чињеницу да је ширење Интернета омогућило стварање новог вида интерактивне комуникације који карактерише могућност размјене порука између великог броја људи (Кастелс, 2014: 81). Појашњавајући етимологију самог конструкта, Кастелс истиче да је овај нови вид прије свега масовна комуникација зато што сваки корисник може да својим садржајима допре до масовне публике разутјене у времену и простору, а изразом "самокомуницирање" Кастелс означава процес настајања поруке коју генерише сам пошиљалац, док се дефинисање потенцијалних прималаца, као и поновно проналажење одређених порука, врши самостално (Ibid., 82). Кастелс истиче да три вида комуникације: интерперсонално и масовно комуницирање и масовна самокомуникација постоје равноправно, приликом чега ступају у интеракцију и међусобно се допуњавају, а не да један другоме представљају замјену.

Недостатак овог концепта заснива се у недовољној образложености под којим условима сваки појединац може да допре до масовне публике, односно када „масовно самокомуницирање“ остаје групно. Прва примједба се односи на чињеницу да у „преплављености“ информацијама у онлајн окружењу, појединац тешко може да добије масовни публицитет, односно да његова порука буде видљива већем броју људи од броја његових пријатеља на Фејсбуку или пратилаца на Твитеру. У случају да порука не изађе изван ових оквира, онда она остаје у домену групне комуникације али са неким одликама масовног

комуницирања. Чланови наведене групе који су нпр. прочитали поруку или погледали видео прилог су просторно и временски разуђени као масовна публика, прво јер се комуникациони чин одвија у виртуелном окружењу и сваки од чланова може нпр. да живи у различитим државама. Потом, поруку могу прочитати или погледати неколико дана чак и година након објављивања. Из ових примједби отвара се питање која је граница између масовног и групног „самокомуницирања“. Већ споменуте старије дефиниције масовну публику карактеришу као аморфну. Ако порука остане у кругу пријатеља на Фејсбуку, онда више није масовна него групна. С друге стране, ако је наша порука довољно интересантна да је сваки наш пријатељ на Фејсбуку подијели са својим пријатељима које не познајемо и том прогресијом, сваки наредни даље подјели на исти начин, онда више не можемо говорити о групном, него о масовном комуницирању у више корака. Дакле, од самог садржаја поруке, атрактивности, провокативности, вриједности мјерене кроз параметре сензационализма итд, зависи да ли ће наша самокомуникација постати масовна, што не зависи од наше интенције или техничких карактеристика друштвених мрежа. Другим ријечима, долазимо на терен публицијетета који би требао да буде критеријум за процјењивање у којој мјери је самокомуникација масовна или групна.

Проблем „освајања“ публицијетета у мору информација представља озбиљан изазов, не само за појединце, него и за медијске куће, оглашиваче и сл., што је опет захтјевало развој додатних техника за привлачење пажње. Једна од таквих су тзв. тизер наслови (енг. “Teaser headlines”) којим медији на својим страницама на друштвеним мрежама привлаче, односно „задиркују“ пажњу јавности, да би кликом на вијест довели кориснике друштвених мрежа на своје портале. Такав примјер су прилично сензационалистички и веома двосмислени наслови прилога на одређеним порталима мање или више познатих медијских кућа, који су чак на граници пристојности и уопште професионалности, али су веома погодни за привлачење пажње. Кастелс је у праву када каже да појединац у „масовном самокомуницирању“, има шансу да својим видео прилогом на Јутјубу досегне

масовни публицитет (Кастелс, 2014), али у преплављености информацијама, великим бројем различитих порука и сталном расту броја објављених садржаја на Интернету, та шанса не зависи само од интенције самог комуникатора. Напослијетку, можемо да се задржимо и на самој интенцији, јер не желе сви корисници друштвених мрежа да добију масовни публицитет, него просто канал комуникације са познатим људима.

Тако отварамо једну нову перспективу потенцијалног сукоба генерација на друштвеним мрежама, односно различитог схватања сврхе коришћења друштвених мрежа између млађе (Интернет домородаца) и старије генерације (Интернет миграната). Према подацима из новембра 2014. године, сматра се да од укупне попуације корисника Интернета, 53.2% чине млади људи од 15 до 34 године које означавамо појмом "Генерација Ц" (енг. "Generation C", гдје слово Ц означава енглеску ријеч конектовани "connected"). Њихови родитељи који припадају генерацији рођеној шездесетих година прошлог вијека, односно тзв. "Генерацији икс" (енг. "Generation X") чини укупно 12.7% популације корисника Интернета ("Internet use by age", 2014). Једна од најважнијих одлика "Генерације Ц" јесте интеграција савремених ИКТ у своје дневне рутине, односно практиковање тзв. дигиталног стила живота којег одликују: повезаност, креирање и дијељење дигиталих садржаја посредством друштвених мрежа које свакодневно користе, активно чланство у онлајн заједницама, као и конзумирање производа из области ИКТ. Патриција Пикет (Patricia Pickett) тврди да 90% припадника "Генерације Ц" најмање једном мјесечно креира и подјели одређен садржај на Интернету (Pickett, 2017). Из овог јасно можемо извести још једну карактеристику „Генерације Ц“, која узгред чини више од пола субјеката глобалног комуницирања, а то је потреба да млађа генерација буде виђена и примјећена (публицитет) те да једни с другима буду у вези (енг. "connected").

На основу тога можемо извести још неколико закључака. Припадници „Генерације Ц“, који су под снажним утицајем тзв. „ријалити културе“ (односно ријалити програма како на телевизији тако и на Интернету) олако се лишавају

властите приватности зарад стицања публицитета. Сликање са познатим особама подразумијева осјећај трансфера имица познате особе на анонимног корисника друштвених мрежа; затим дистрибуција фотографија на друштвеним мрежама: са путовања, из ресторана, из авиона и сл. – комуницира друштвени статус; фотографије ноћних изласака – показује друштвеност; оне са партнером/ком – показује нам личне односе да ли је неко у вези... Има много још таквих примјера који су заједнички многим корисницима друштвених мрежа што нам говори о потреби младих људи да постану познати. Ова глобална пракса заснована на дигиталном комуницирању отворила је много расправа о будућем животу младих људи, њиховој могућности за успостављање међуљудских веза односно њиховој друштвености, будућем родитељству, али и потенцијалним посљедицама неуспјеха у остваривању таквих амбиција, суочавања са властитом просјечношћу и све могуће психолошке трауме које би из тога произашле. Расправљајући о могућим посљедицама употреба дигиталног комуницирања по појединце и интерперсоналне везе, Далибор Петровић (2014) нас упућује на три основне перспективе:

1. Комплементарну перспективу која је можда и најдоминантнија по броју објављених студија у којима се образлаже да комуникација у виртуелном окружењу не умањује квалитет и квантитет интерперсоналне комуникације у реалном окружењу, него управо супротно;

2. Студије које овај проблем посматрају из перспективе супституције, образлажу супротно претходном, да комуницирање у виртуелном окружењу има за посљедицу опадање контаката лицем у лице, али што Петровић истиче, ове закључке ћемо најчешће видјети у медијским и лаичким спекулацијама пре него као резултат неког емпиријског истраживања;

3. Неутрална перспектива је заснована на схватању да Интернет и интерперсоналне везе у реалном окружењу нису у узрочно-посљедичној вези (Петровић, 2014: 18-19).

Сматрамо да сва три приступа немају довољну емпиријску заснованост, али смо свакако много ближи првом становишту, док другу и трећу перспективу не можемо прихватити као релевантну. Коначно, посматрање дигиталних комуникација као средства које за посљедицу има умањење друштвености није емпиријски потврђено и више је производ процјена на основу разлика у односу на раније облике секундарне социјализације. Наиме, успостављање веза у школи, на игралишту, током спортских активности или сл. није квалитативно умањено ако млађа особа у својој кући користи друштвене мреже. Ближи смо становишту из компламентарне перспективе да се тиме употпуњује људска комуникација, а самим тим и друштвене везе.

Посљедице још увијек нисмо у могућности да идентификујемо, јер не постоји емпиријски инструментариј за утврђивање да ли ће нпр. упознавање двоје младих људи на друштвеној мрежи и њихова емотивна веза која је касније произашла у реалном окружењу, резултовати више или мање квалитетним браком. Оно што сигурно на овом примјеру можемо да закључимо је да су друштвене мреже омогућиле већи број начина за успостављање друштвених веза, али њихов квалитет и посљедице није могуће утврдити и остаје за будуће генерације истраживача да на ово питање понуде одговор.

3. Грађани као субјекти глобалног комуницирања

Као што смо већ образложили у уводном поглављу, некада је држава била најважнији субјект међународног комуницирања као посебног облика комуникационе праксе. Поред државе, важну улогу су имале и транснационалне компаније, наднационални медији, новинаске агенције, радио и тв програм за иностранство, итд., али грађани, односно, појединци нису могли бити учесници у процесу међународног комуницирања, осим ако им ту улогу није додијелила управо државна служба, одређено транснационално предузеће или медиј који емитује програм ван граница националне државе. Дакле, обични грађанин, мимо контроле тадашњих субјеката овог облика интеракције, није могао самовољно да уђе у процес међународног комуницирања, без обзира колики је мотив претходно посједовао. Развој савремених информационо-комуникационих технологија и раст њихове доступности крајем деведестих година прошлог вијека, оставио је значајне посљедице не само по међународно комуницирање, него и по његове кориснике тиме што је, како Петровић каже, дошло и до трансформације друштвености (Петровић, 2013).

Описујући наведене посљедице, чији је ефекат пораст важности савремених информационо-комуникационих технологија у животима умрежених грађана, Петровић пише да је кроз процес модернизације дошло и до трансформације организације друштвених односа, од група ка мрежама, односно од датих ка изабраним односима (Петровић, 2013: 59). Даље исти аутор истиче да се у центру ове трансформације друштвености налазе појединци који слободније него икада формирају своје друштвене односе, што је прије свега посљедица индивидуализацијских процеса који су нераздвојни пратилац модернизације (Ibid.). Такође, важно је истаћи да се у епицентру свих ових процеса налази људска потреба за комуницирањем, или што би Петровић на другом мјесту рекао, потреба да се остане у перманентном контакту, заснована на мрежном обрасцу

формиране друштвености (Петровић, 2014: 19). Дакле, управо та потреба за повезаношћу која се додатно развила уз помоћ савремених технологија, а са циљем унапређења властите друштвености, условила је повећање значаја савремених информационо-комуникационих технологија у животима прије свега умрежених грађана. Мада, није згорег нагласити да се тиме створио и својеврсни тренд, тако да су и они најгласнији опоненти и критичари употребе савремених технологија, на крају попустили и постали корисници, управо из разлога што игнорисање употребе ИКТ-а у модерном животу, на неки начин искључује појединце из савремених токова. Тако да су напоследку и највећи критичари, а посебно грађани треће животне доби, који су сматрали да не могу да науче да се користе савременим ИКТ, на крају схватили да би даљим бојкотом нових технологија уједно себе екскомуницирали из сфере модерног живота, те почињу да користе мобилне телефоне, рачунаре, сервисе као што су имејл и скајп, па до вајбера и других савремених сервиса. Управо у том преломном тренутку у којем и највећи критичари постају корисници ИКТ те бивају „укључени“, идентификујемо прекретницу када савремен информационо-комуникационе технологије добијају убрзање у процесу пенетрације у наше животе, без обзира на нашу доб, статус, образовање, економско стање и сл. Коначно, последица широког уласка ИКТ у животе грађана свих генерација, јесте и трансформација када се умрежени појединци издижу изнад улоге обичних посматрача, конзумента, корисника или пасивних прималаца порука, и постају креатори, активни учесници, глобални комуникатори, односно субјекти глобалног комуницирања, у зависности од њихове потребе, мотива и на крају знања.

3.1. Од међународног до глобалног комуницирања

У Енциклопедији комуниколошких теорија аутор одреднице "Теорије о међународном комуницирању" Марк Декоста Алијн (Mark DaCosta Alleyne) међународно комуницирање дефинише као интердисциплинарно поље истраживања¹⁶ чији су фокус различити облици интеракције на глобалном нивоу, укључујући глобално комуницирање посредством масовних медија, међукултуралну комуникацију и политике (у смислу енглеског „policy“) у домену телекомуникација (Littlejohn, Foss, 2009: 537). Наведени аутор објашњава да се предмет истраживања међународног комуницирања може идентификовати кроз двије димензије: 1. правно-политичку димензију која се односи на анализу како одлуке и процедуре одређених влада и владиних институција утичу на природу међународног комуницирања; 2. културна димензија која је фокусирана на релацију између културе и међународног комуницирања (Ibid.).

Овде је важно истаћи да се у савременој литератури често може пронаћи да су појмови међународно и глобално комуницирање синоними. То видимо и код аутора увода у специјално изадње часописа „Journal of International Communication“ из 2008. године, који закључују да се глобално комуницирање може пронаћи у већем броју радова из различитих академских области као шири појам који обухвата и међународно комуницирање (Chitty, Rawnsley, 2008: 7-8). Када се вратимо одређењу појма међународног комуницирања, важно је рећи да је овај облик комуникационе праксе у директној релацији са областима међународних односа и политикологије, а у центру се налази национална држава као примарни актер овог облика комуницирања. Другим ријечима, теорије о међународном комуницирању се углавном баве питањем интеракције међу различитим државама. Ипак постоје и шира схватања, коју су понудили

¹⁶ Користи истраживачке методе, концепте и податке из различитих области укључујући политичке науке, социологију, економију, историју, итд.

Радојковић, Стојковић и Врањеш да је међународно комуницирање процес који обухвата укупност комуникационих актера, односа и норми помоћу којих се, кроз свјетски простор и вријеме, духовне творевине преливају преко националних граница (Радојковић и др., 2015: 23). Када је ријеч о теоријама о међународном комуницирању, Марк Декоста Алијн (према Littlejohn, Foss, 2009) идентификује пет парадигми у које их можемо категорисати:

1. Теорије интернационализма - у питању је парадигма заснована на технолошком детерминизму која је тврдила да ће се у свијету све више развијати демократски потенцијал и поредак како се актери међународних односа буду више повезивали посредством нових технологија. Ова парадигма се заснивала на претпоставкама да људска бића широм свијета дијеле велики број основних вриједности, без обзира на културно и географско поријекло. Такође, као важна претпоставка у овој парадигми је и постојање идеје о међународном друштву у којем преовладава мњење усмјерено према миру и толеранцији. Новије теорије о томе како ће Интернет трансформисати међународно друштво, дијеле углавном основне претпоставке ове парадигме, односно можемо слободно рећи да је рани оптимизам у погледу друштвене улоге Интернета као демијурга новог демократског, глобалног и космополитског поретка, углавном црпио идеје из ових теорија. Као најутицајнији теоретичар у домену теорија интернационализма свакако је био Харолд Инис (Harold Innis);

2. Марксистичка парадигма о међународном комуницирању се заснива на претпоставци да облик или начин по којем међународни систем комуницира у суштини представља функцију одређених модуса економске производње. Један од најпознатијих аутора у домену ове парадигме је Херберт Шилер (Herbert Schiller) у чијој теорији о културном империјализму се оптужује развијена економија САД као кривац за неравнотежу у домену глобалног комуницирања. По Шилеру држава је замишљена да буде продужетак капиталистичког пројекта, што је

омогућило да се нове технологије користе у сврху стварања вишка вриједности, умјесто ширег друштвеног добра. На крају, Шилер ипак предлаже да би држава требала користити своју моћ да би регулисала "комуникациону индустрију" за шире друштвено добро, а не у корист мањине капиталиста;

3. Теорије репрезентације претпостављају да би популарну културу требало узети озбиљно у контексту пружања увида у међународне политичке односе. Студије лингвистике и књижевности се могу искористити за праћење међународних медија, посебно јер значења нису фиксна категорија, тако да постоји константна борба за одржавање доминантне идеологије. Коначно дискурзивне тенденције у популарним медијима су често огледало међународних политичких агенди;

4. Теорије рецепције тврде да постоји неједнакост када је ријеч о протоку информација које стварају међународни медији, а разлог проналазе кроз анализу текстова, а не на основу културног империјализма. Као илустративан примјер је наративни транспарентни модел аутора Скота Роберта Олсона (Scott Robert Olson) који је тражио узроке огромне популарности америчке аудиовизуелне продукције широм свијета. По овој теорији, амерички филмови и телевизијски програм су примери тзв. транспарентних медијских текстова зато што људи из различитих култура могу лако да декодирају њихове поруке. Другим ријечима, транспарентни медијски текстови конципирани су тако да садрже елементе препознатљиве људима широм свијета. Без обзира што Олсон није ставио своју теорију у контекст културног империјализма, свакако у овој теорији можемо пронаћи елементе који дају динамику процесу "американизације" широм свијета.

5. Теорија идентитета је засновна на постмодернистичкој интелектуалној традицији која претпоставља да главне контуре формирања човјековог

идентитета нису на линији класа, него нових друштвених покрета који су конфигурисани око питања рода, расе, етничке припадности и сексуалне оријентације. Теорије идентитета предлажу значајне промјене у начину на који се конципира међународно комуницирање, посебно што оне одбацују примат националних држава, а фокусирају се на улогу актера или субјеката овог облика комуникационе праксе. Према њиховом становишту, актери међународног комуницирања имају агенсе који могу умањити и надмашити моћ државе у овом процесу. Један од најутицајнијих теоретичара у домену ове парадигме је чувени Мануел Кастелс (Manuel Castells) (Littlejohn, Foss, 2009: 538-541).

Интернационалистичка и марксистичка парадигма представљају тзв. гранд теорије о међународном комуницирању, јер теже да опишу и омогуће нормативна правила за разумијевање цијелог система међународног комуницирања. Остале три парадигме теже да пронађу трагове за разумијевање међународног комуницирања преко специфичних елемената у самом комуникативном процесу. Коначно, можемо да установимо тенденцију помјерања теорија међународног комуницирања од друштвених наука према општој хуманистичкој перспективи. Ране интернационалистичке и марксистичке теорије су тежиле позитивистичком приступу уочавања стварности међународног друштвеног окружења и могле су да се заснивају на емпирији, али су изоставиле из истраживања питања идентитета и поглед на међународно комуницирање као арену рационалног избора (Ibid.).

Ако се вратимо на тезу о трансформацији међународног у глобално комуницирање, неопходно је да идентификујемо још неке елементе. Као што је већ познато, приликом ранијих покушаја дефинисања, већина аутора није полазила од дословног превода међународног комуницирања као „интеракције међу народима“, него је фокус више био на држави као субјекту овог облика комуникационе праксе (између осталог и како државе међусобно комуницирају),

али и на транснационалним предузећима¹⁷, наднационалним новинама, државним РТВ програмима за иностранство, итд. (Радојковић и др, 2015: 140-141). Из тог разлога нисмо могли посматрати грађане као субјекте међународног комуницирања, који успјевају да комуницирају преко граница националних држава без контроле институција. Према ријечима Бранимира Стојковића (Стојковић, 2002: 41), раније се међународно комуницирање могло посматрати и као посебан облик интеркултуралног комуницирања, које се дијелило на службено (представници различитих друштава/држава се сусрећу и комуницирају *ex officio*) и неслужбено (припадници различитих друштава/држава сусрећу се и комуницирају као појединци или у личном својству), а важно је нагласити да је у оба случаја био нужан физички сусрет.

Захваљујући развоју савремених информационо-комуникационих технологија и повећању њихове доступности обичним корисницима дошло је до трансформације међународног у глобално комуницирање, а овај процес је уједно омогућио и грађанима да буду субјекти овог облика комуникационе праксе. Радојковић, Стојковић и Врањеш тврде да данас под актерима овог облика интеракције можемо подвести и машине за претраживање Интернета, социјалне мреже, међународне владине и невладине организације, различите локалне и транснационалне друштвене покрете, али, као што је речено, и сваког грађанина који поседује одговарајући "гаџет" за приступ Интернету, знање, идеју, те потребу да комуницира у сајбер простору тј. преко граница своје националне државе (Радојковић и др, 2015: 141). Овај процес можемо да објаснимо и као последицу нестајања комуникационог суверенитета, којег су модерне државе изгубиле много прије појаве Интернета, да би касније под утицајима глобализацијских процеса, почеле губити и економски, војни, финансијски, еколошки, итд. суверенитет

¹⁷ Чак и оног момента када су у процес међународног комуницирања укључени и други субјекти, као нпр. транснационалне корпорације, они према Марк Декоста Алијну не могу да стекну позицију изнад суверених држава, које посједују легитимитет да креирају домаће и међународне законе који регулишу ову област и чије поштовање је обавеза свих секундарних актера (Littlejohn, Foss, 2009: 537).

(Ibid.). Аутори Стил и Штајн у том контексту тврде да је развојем и доступношћу нових информационо-комуникационих технологија смањена моћ држава, али су зато њихови становници, као и медији, добили могућност да дођу директно и много брже до тражених информација (Steel, Stein: 2002: 35). Када је ријеч о виртуелном окружењу, савремене државе доскора нису ни имале прилике да поврате комуникациони суверенитет, односно да ограниче властити сајбер простор над којим ће имати контролу. Ипак, у последњих неколико година долази до развоја идеје о сајбер суверенитету, при чему је Кина у том процесу отишла најдаље. О сајбер суверенитету и ставовима *pro et contra* овог концепта, биће више ријечи касније.

Расправу о трансформацији међународног у глобално комуницирање, наставићемо тезама Пипе Норис (Pippa Norris) и Роланда Инглехарта (Ronald F. Inglehart) који биљеже да је развој овог облика комуникационе праксе нераскидиво повезан са глобализацијом као мултидимензијалним процесом слободног протока идеја, капитала, роба и људи преко граница националних држава. Политичка димензија глобализације укључује интеграцију држава у међународне и регионалне организације, коју не треба поистовјећивати са сличним процесима „вестернизације“, „американизације“ и „модернизације“. Резултат би требало да буде стварање „космополитске демократије“ засноване на принципу да је демократију неопходно примјењивати не само у оквирима националних држава, него и између држава, као и на глобалном нивоу (Norris, Inglehart, 2009: 6-8). Да би поткријепили наведену тезу и описали како наведени модел демократије може да се оствари, Норисова и Инглехарт уочавају да људско друштво све више живи и комуницира унутар глобалне заједнице, не само у оквирима властитих држава. Овај облик интеракције они су назвали „космополитско комуницирање“. Сличност космополитског и нашег концепта глобалног комуницирања лежи у томе што се оба заснивају на могућности практиковања међуљудске комуникације изван територија националних држава посредством савремених информационо-комуникационих технологија. Али, наша

визија глобалног комуницирања подразумијева учешће и великог броја групних и институционалних субјеката, док су се Норисова и Инглехарт фокусирали само на грађане као актере (Радојковић и др, 2015: 143).

Када се вратимо концепту који су понудили Норис и Инглехарт, логичан закључак из наведеног био би да космополитско комуницирање може довести до успостављања космополитске демократије, која би напослијетку могла довести до краја националних држава, или како тврди Ентони Гиденс, до ремоделирања савремених друштава, економија, влада, као и самог свјетског поретка (Giddens, 2003: 60-65). Велики број аутора, тзв. „про-глобалиста“, на овом трагу објашњава да развој и примјена информационо-комуникационих технологија коначно ствара плодно тле за реализацију ове идеје. Ширење космополитске оријентације међу грађанима имало би за резултат повећање разумјевања међу народима, поштовање навика и обичаја других култура, те јачање повјерења и толеранције међу људима. Све ово би, по очекивањима наведених аутора, требало коначно довести до смањења пароксијалног осјећања националне припадности (Norris, Inglehart, 2009: 174). С друге стране, скептици полазе од чињенице да не постоји нити једно емпиријско истраживање које би потврдило тезу да процес глобализације и могућност комуницирања преко граница националних држава може да изгради космополитску оријентацију код грађана широм планете.

Према ауторима као што су Роберт Гилпин (Gilpin, 2003: 349) и Мајкл Ман (Mann, 2003: 135-137), прилично је спорна теза да глобализација доводи у опасност будућност националних држава и да у исто вријеме слабе и национални идентитети. Они могу да положе доказе као што су сецесионистички покрети засновани на етнонационализму у Источном Тимору, Косову, Ирачком Курдистану, а ту можемо сврстати и покрете за аутономију Тамилских Тигрова у Шри Ланци, у Баскији и Каталонији (Шпанија) и Шкотској, али и захтјеве језичких заједница Фламанаца и Валонаца у Белгији, итд. Ентони Смит сматра да смо данас свједоци раста регионалних блокова у којима главну улогу и даље играју националне државе, а не процес превазилажења држава, закључујући да

нисмо близу чак ни обрисима неког функционалног модела глобалне културе која би се формирала на космополитским идеалима; која би коначно измијенила постојећи свијет састављен од нација које и даље баштине своју историју, традицију, националне митове, сјећања, културу и друге битне одреднице (Smith, 2003: 284).

На крају, мишљења смо да је наше одређење глобалног комуницирања, које је ослобођено идеолошких конструкција о некаквом новом свјетском поретку, више прагматски оријентисано да укаже на нове канале и актере овог облика комуникационе праксе и то без намјере да прогнозира дугорочне последице по друштво, државу, културу, идентитет, итд. На том трагу, слиједи опис развоја савремених информациони-комуникационих технологија и последица по друштво, што је на крају резултовало повећањем броја субјеката глобалног комуницирања.

3.2. Историјски осврт

Трагање за настанком глобалног комуницирања, кроз призму развоја информационо-комуникационих технологија, лако може да нас одвуче у бездан историјских догађаја који су погодовали развоју техника и технологија комуницирања. Ако изузмемо праисторијску умјетност протодруштава, прије више од шест хиљада година Сумери су почели да пишу на глиненим плочицама и по први пут у историји људског рода успјели су да материјализују човјекову мисао и тиме отпочну Дебреов (Дебре, 2000) процес "културне трансмисије" у логосфери, слањем првих порука кроз вријеме. Хиљаду и петсто година након епохалног сумерског открића, Египћани су замијенили глинене плочице папирусом и на њему хијероглифима записивали најважније религијске ритуале.

Више од једног миленијума након тога људски род упознат је са фонетским алфабетом у западној Азији, који ће у осмом вијеку прије нове ере стићи са Феничанима у стару Грчку стварајући прво гласовно писмо западне цивилизације из којег ће касније настати римски алфабет и нама позната латиница и ћирилица. На трагу Андреа Гундера Френка (Франк, 1998) првобитни талас тзв. "архаичне глобализације" кретао се од првих држава југоисточне Азије, преко западног свијета до Далеког истока. Доминантан посредник у повезивању првих држава свакако је била трговина, али као што се види из горе наведеног, развијале су се међу народима и културне, друштвене, технолошке, економске и политичке везе, само значајно спорије него што је то данас случај.

Средином 19. вијека трансатлански телеграфски кабл је спојио Велику Британију и САД, а прва размјена телеграфских порука између краљице Викторије и председника Џејмса Бјукенана 1858. године трајала је око 30 часова. С друге стране, много мање пажње јавности привукло је повезивање мрежа АРПАНЕТ и НОРСАР (Енг. „Norwegian Seismic Array“) 1973. године, што је једнако важно за историју као и постављање трансатланског кабла, јер је Норвешка постала прва земља која се повезала на претечу данашњег Интернета. Тим догађајем отпочео је процес смањивања времена преноса информација између Европе и САД, а касније и цијелог свијета. Настанак и развој Интернета дефинитивно се може означити као технолошка револуција, која није само имала ефекат на просторну и временску димензију глобалног кретања информација, него је преусмјерила развој цивилизације у цјелини. Управо у том процесу основано тврдимо да су грађани захваљујући Интернету постали субјекти глобалног комуницирања, што је у историји цивилизације, највиши степен који су појединци досегли на друштвеној скали.

3.2.1. Кратка историја Интернета

Када посматрамо историју Интернета из данашње перспективе, морамо да узмемо у обзир не само техничка и технолошка достигнућа која су погодовала његовом настанку, него и комплетан међународно-политички контекст који је био условљен, између осталог и Хладним ратом и спољнополитичким плановима САД и Совјетског Савеза. Другим ријечима, почетне мотиве за настанак рачунарске мреже која ће касније израсти у Интернет, треба тражити у безбједоносној политици САД.

Совјетски Савез је 4. октобра 1957. године лансирао у орбиту сателит под називом "Спутњик", што је изазвало велику забринутост у тадашњој Ајезенхауеровој (Dwight D. Eisenhower) администрацији, уз снажан осјећај да губе "трку" од Совјета, што их је определијелило да повећају фондове за истраживања у домену одбране. Неколико мјесеци касније председник чувеног МИТ-а (Massachusetts Institute of Technology) Џејмс Килијан (James Killian) постаје савјетник председника САД за науку, а на основу његове препоруке настаје нова агенција под кровом Министарства одбране САДа под називом "АРПА" што би у слободном прводу значило "Агенција за напредне истраживачке пројекте" (Енг. „Advanced Research Projects Agency – ARPA“). Новооснована агенција располагала је почетком 1958. године фондом у износу од 520 милиона долара и годишњим буџетом у износу од 2 милијарде долара (Sherry, Brown, 2004: 115).

Током 1962. године, први директор агенције АРПА Џек Руина (Jack Ruina) запослио је психолога, математичара и стручњака за рачунаре Џозефа Ликлидера (Joseph C. R. Licklider) који је стручној јавности постао познат по објављеном раду у којем је предложио тезу о "интерактивном рачунарству". Према овој идеји рачунари не би више служили као машине за рачунање, него би се успоставила интеракција између машине и корисника, приликом чега би заједно одлучивали и

рјешавали проблеме у реалном времену, што би могло, напоследку, да повећа и људску интелигенцију (Sherry, Brown, 2004: 115). У том Ликлидеровом раду је антиципирано и увезивање рачунара на већој удаљености, односно стварање мреже рачунара, девет година прије него је то и остварено. Тада је у оквирима агенције АРПА успостављена група истраживача на челу са овим научником под називом "Међугалактичка компјутерска мрежа" (Intergalactic Computer Network), а чији циљ је био да пронађе начин на који би се могли умрежити удаљени истраживачки центри (Ryan, 2010: 25).

Почетком 1966. године Роберт Тејлор (Robert Taylor), директор Одјелења за технику обраде податка агенције АРПА, предложио је рјешење изградње електронских веза између истраживачких рачунара на различитим локацијама широм САД, да би се на тај начин омогућило дијелење ресурса међу научницима уз минималне трошкове (Sherry, Brown, 2004: 116). Идеја умрежавања је већ била имплементирана на нижем нивоу, повезивањем два рачунара која су се налазила у непосредној близини. Али тадашња технологија није омогућавала повезивање удаљених рачунара. У децембру 1966. године, Роберт Тејлор је ангажовао младог истраживача Лоренса Робертса (Lawrence Roberts), да ради на пројекту комуникације између рачунара и он је експериментално повезао два рачунара од Бостона до Калифорније (Ryan, 2010: 26). Уређај који је стигао као иновација из Бел Лабораторија (Bell Laboratories) под називом модем, омогућио је да се технички успостави комуникација између дигиталних рачунара преко аналогне телефонске линије, што је коначно омогућило да Тејлор конципира пројекат умрежавања рачунара, који је одобрен од стране директора агенције АРПА. Наредне 1967. године крећу припреме за прављење рачунарске мреже, која ће касније постати позната као "АРПАНЕТ".

Да би се АРПАНЕТ успјешно развио, било је неопходно ријешити два проблема: питање како створити могућност да у реалном времену рачунари и примају и обрађују податке путем постојећих телефонских линија и како направити мрежу којом путују компјутерски генерисани подаци разумљиви свим

рачунарима у мрежи. Рјешење оба проблема био је систем преноса података посредством тзв. "пакета" (Енг. „packet-switching“), који су истраживали у исто вријеме (одвојено) Боб Дејвис (Bob Davies) у Државној лабораторији за физику у Великој Британији и Пол Баран у истраживачком пројекту компаније РАНД (RAND Corporation - "Research And Development") (Sherry, Brown, 2004: 116). Инспирисан задатком како да се направи архитектура рачунарске мреже која би била отпорна на нападе, а која се не би заснивала на принципу "центар-периферија"¹⁸ чиме би била угрожена у ратним околностима, Баран је закључио да је неопходно изградити мрежу засновану на "центрифугалној дистрибуцији контролних тачака" (Ryan, 2010: 14). У питању је, дакле, дистрибутивна мрежа која нема једну рањиву централну тачку, него по узору на централни нервни систем човјека, у којем мозак може да користи остале функције веома ефикасно чак и кад један дио можданих ћелија одумре, свако чвориште у таквој рачунаској мрежи могло би да преноси информације било којем другом чворишту без потребе да добије претходно команду из центра (Ibid.). Другим ријечима, у случају нуклеарног напада који би оштетио један дио мреже, други неоштећени дио би наставио да несметано функционише. И Дејвис и Баран су дошли до закључка да је неопходно успоставити пренос порука подјељених на "пакете" који би на сваком мрежном "чворишту" тј. "раскрсници" самостално бирали "проходан" пут. То је било потребно како их пуцање одређеног "чворишта" не би зауставило на путу до циља (Штамбук, 2005: 365-366). Концепт се заснивао на томе да рачунар дословно "исјеца" поруке на мање "пакете" додјељујући сваком од њих број, шаље их другом рачунару путем рачунарске мреже, који их "саставља" у ону првобитну поруку на основу редослиједа бројева, омогућавајући на тај начин пјено читање. Такође, важно је нагласити да је предвиђено било да "пакети" могу да се задржавају на мрежним чвориштима, све док их други рачунар у мрежи не буде "позвао", односно захтјевао приступ, преузимајући их према потреби. Како Штамбук наглашава, овај проналазак је имао сљедећи

¹⁸ Тадашња архитектура је подразумијевала да команде и контрола мреже потичу из једног центра.

результат: 1) на основу ове иновације, настала је врста рачунарских мрежа која није хјерархијски него хоризонтално структурисана; 2) настала је мрежа која омогућава да међусобно комуницирају не само људи, него и рачунари; 3) створна ја могућност да порука увијек стигне на своје одредиште, без обзира какво је тренутно стање мреже (Штамбук, 2005: 366).

Оно што је представљало наредну препреку у формирању будуће мреже "АРПАНЕТ", јесте чињеница да су сви тадашњи рачунари користили у суштини различите оперативне системе, а самим тим и језик комуникације. Такође, како наглашавају Шери и Браун, чак и истраживачи који су радили са рачунарима у различитим центрима су имали различита знања, односно знали су само да управљају својим рачунаром (Sherry, Brown, 2004: 116). Основно питање је, дакле било како успоставити стандард да би различити људи на различитим рачунарима могли успоставити комуникацију. Рјешење је пронађено у прављењу "рачунара посредника" тј. ИМП-а (Енг. „Interface Message Processors – IMP“) који би ријешо проблем некомаптибилних система различитих мејнфрејмова (тадашњих огромних рачунара у центрима које је требало повезати). Сваки ИМП у мрежној комуникацији би се понашао као "преводацац", односно одређени мејнфрејм би слао словну поруку свом ИМП-у, који би затим поруку превео на језик којим комуницирају ИМП-ови, затим ту поруку (у виду "пакета") упућивао удаљеном ИМП-у, који би је на крају превео на језик свог мејнфрејма, да би напоследку крајњи корисник могао да је несметано прочита. Године 1968. нови директор агенције АРПА Еберхарт Рехтин (Eberhardt Rechtin) потписао је пројекат стварања "четверо-чворишне мреже" („four-nodes network“) која би повезала мејнфрејм рачунаре Универзитета Калифорнија у Лос Анђелесу (UCLA), Института за истраживање на Станфорду (Stanford Research Institute), Универзитета Калифорнија у Санта Барбари (UCSB) и Универзитета у Јути (University of Utah) (Ryan, 2010: 29).

Овај пројекат требао је да коначно докаже да ли мрежа са више чворишта може да функционише. Како Шери и Браун истичу, први ИМП је био направљен и

повезан са мејнфрејмом Универзитета Калифорније у Лос Анђелесу почетком септембра 1969. године, док је сљедећи ИМП повезан почетком октобра са мејнфрејмом на Станфорду, те је тако успостављена прва комуникација два удаљена мејнфрејма. Друга два мејнфрејма из Јуте и Санта Барбаре придружили су им се крајем исте године (Sherry, Brown, 2004:117-118). Како наводи Рајан, 29. октобра 1969. године у 22:30 успостављене је комуникација између Универзитета Калифорнија у Лос Анђелесу и 350 миља удаљеног Станфорда преко телефонске линије, што представља прву трансмисију путем "АРПАНЕТ" мреже (Ryan, 2010: 30). До априла 1971. године, мрежа је проширена и укључивала је 15 чворишта, али како је рјешење комуникације мејнфрејмова преко ИМП-ова било и компликовано и скупо, даље умрежавање нових центара је текло веома споро.

Паралелно са развојем "АРПАНЕТ" мреже, развијали су се и програми за комуникацију на самој мрежи. Прва комуникација корисника унутар "АРПАНЕТА" била је текстуална и заснована на тзв. "Аски коду"¹⁹. Како Штамбук описује, прве расправе на "АРПАНЕТУ" су подсјећале на некадашње огласне табле на којима би свако могао да залијепи на парчету папира исписане ставове о неком питању. Сви који прочитају имају могућност да допишу на исту огласну таблу и своје ставове, питања или контра аргументе на претходно дефинисану тему. Након неког времена такво дописивање морало би да обезбеди довољно материјала који би покривао сва битна питања, релевантна за расправу на задату тему (Штамбук, 2005: 375). Током 1971. године компјутерски инжењер Реј Томлинсон (Ray Tomlinson) осмислио је експериментални програм под називом "CPYNET" који је служио за слање датотека између умрежених рачунара и који је имао и своју додатну компоненту под називом "SNDMSG" и "READMAIL" за слање и примање порука (Sherry, Brown, 2004: 118).

¹⁹ Аски (енг. "American Standard Code for Information Interchange - ASCII") код представља стандардизован скуп знакова заснованих на бинарним цифрама, што је лако омогућило превод енглеског језика на бинарни код.

Да би направио мрежни идентитет корисника који су комуницирали посредством његове апликације, Томлисон је осмислио спајање корисничког имена и идентификационог назива рачунара са којег долази, употребном симболом "@", да би се на тај начин тачно знало ко комуницира и са којег умреженог рачунара, што у ствари представља настанак сервиса "е-пошта" односно имејл („e-mail“) (Ryan, 2010: 77). Имајући у виду да грађани САД нису били упознати са постојањем "АРПАНЕТА", мрежа је 1972. године представљена јавности на Међународној конференцији о рачунарским комуникацијама („International Conference on Computer Communications – ICCS“) у Вашингтону (Sherry, Brown, 2004: 118). Важно је напоменути да је 1972. године у свијету постојало још рачунарских мрежа, тако да "АРПАНЕТ" није била једина. Тада су већ постојале мреже као нпр: "АлохаНЕТ" (AlohaNet) која је повезивала кампусе Универзитета на Хавајима засноване на бежичној радио вези (Ryan, 2010: 35), "Марк 1" (Mark I) мрежа Државне лабораторије за физику Велике Британије настала 1970. године (Ward, 2009); затим мрежа "МЕРИТ" која је повезивала три универзитета у држави Мичиген, настала 1966. године (“A History of Excellence and Innovation,” n.d.), а увелико се развијала и француске мрежа "CYCLADES" (“Cyclades,” n.d.).

Без обзира што су рачунари унутар мрежа могли да комуницирају и размјењују датотеке, проблем је био како повезати различите мреже да би нпр. рачунар повезан у "АРПАНЕТ" могао да комуницира са рачунаром из мреже "МЕРИТ". Шери и Браун појашњавају да је први корак био прављење новог комуникационог протокола (Sherry, Brown, 2004: 118-119). Имајући искуства са рјешавањем проблема комуникације различитих мејнфрејм рачунара посредством ИМП-ова, истраживачи из агенције АРПА су примјенили сличан концепт када је требало успоставити између-мрежну комуникацију. Тако је настала идеја о "капијама" (енг. “gateways”) између мрежа које би омогућиле комуникацију посредством заједничког језика, односно протокола којег су 1974. године представили као "Трансмисиони контролни протокол / Интернет протокол"

(TCP/IP) (Ryan, 2010: 38-39). Прве мреже које су повезане посредством TCP/IP протокола биле су АРПАНЕТ, ПРНЕТ (San Francisco Bay Packet Radio Net) и САТНЕТ (Atlantic Packet Satellite Network), што је био доказ да је могуће повезати мреже које се заснивају на телефонској линији, радио и сателитској вези.

Од почетка 1983. године АРПАНЕТ је у потпуности прешао на TCP/IP протокол уводећи га ка стандард, и како Шери и Браун закључују, рођен је Интернет (Sherry, Brown, 2004: 119). Другим ријечима, свака мрежа која се касније придруживала користећи наведени протокол постала је дио Интернета. Стандардизација заснована на TCP/IP протоколу омогућила је развој комерцијалних рутера како за индустрију тако и за персоналне рачунаре. Увиђајући предности Интернета, Национална научна фондација САД-а („National Science Foundation – NSF“) је одлучила да прошири коришћење Интернета и омогући да постане доступан истраживачима из различитих дисциплина и за потребе образовања (Sherry, Brown, 2004: 119). Тако је настала ЦСНЕТ - "Мрежа рачунарских наука" (Енг. „Computer Science Network – CSNET“) која је преузела улогу од АРПАНЕТ-а за даље повезивање универзитетских и истраживачких мрежа, а која ће се 1986. године трансформисати у НСФНЕТ - "Мрежа националне фондације за науку" (Енг. „National Science Foundation network – NSFNET“), што је омогућило даљи развој Интернета. Рајан истиче да је до краја 1987. године преко 28.000 рачунара било увезано на Интернет, а само двије године касније 160.000 рачунара су били онлајн (Ryan, 2010: 93). До октобра 1990. године преко 300.000 рачунара је било умрежено, да би до краја 1992. године овај број прешао један милион. Како АРПАНЕТ није могао више да прати развој Интернета, угашен је 28. фебруара 1990. године, што означава крај војне и почетак цивилне ере развоја Интернета.

3.2.2. Ефекти развоја информационо-комуникационих технологија

Некада је фонетском писму требало више од 400 година да пређе дистанцу од 1000 километара да би од Феникије стигло до обала античке Грчке и тиме поспјешило комуникацију приликом трговања. Данас књига на енглеском језику, у електронској форми, за мање од једне секунде обиђе читаву планету, а за неколико минута добије на хиљаде читалаца широм свијета и претпостављамо да може да оствари већи утицај на грађане широм планете него што су напредни Феничани имали на античке Грке (Радојковић и др, 2015: 146). Зашто је ово важно напоменути? Зато што је поред неоспорног јачања глобализације, најважнију улогу у развоју глобалног комуницирања одиграло убрзање протока огромне количине информација²⁰ захваљујући развоју информационо-комуникационих технологија у другој половини XX и почетком XXI века. Оно је, према нашем становишту, пресудно утицало на трансформацију међународног у глобално комуницирање. Споменути медијаморфозу и успон технологије можемо показати и кроз чињеницу да је број рачунара повезаних на Интернет у цијелом свијету 1984. године досезао нешто више од хиљаду; 1992. овај број је прешао један милион, док је крајем 2016. године, према процјенама портала "Internet Live Stats" забиљежено је да Интернет има више од 3.53 милијарди корисника ("Internet Live Stats," n.d.). Овај портал нам даје још занимљиве статистике. На Интернету је активно преко 1.13 милијарди веб сајтова, сваке секунде пошаље се око 2.5 милиона имејл порука широм свијета. У претраживач Гугл унесе се дневно око 4.6 милијарди упита, а на Јутјубу се прегледа 5.4 милијарди видео прилога. Фејсбук има око 1.8 милијарди корисника, док Твитер има нешто више од 307 милиона корисника (Ibid.). Дневно се обави око 200 милиона скајп позива, а

²⁰ Према истраживањима "Global Information Industry Center" Универзитета у Калифорнији из Сан Дијега, на Интернету је "произведено" у 2008. години 9.57 зетабајта (ЗБ) или 9.57×10^{22} бајта информација, што је више него све заједно материјализоване информације у свијету уназад 5000 година прије Интернета.

укупан дневни проток на Интернету износи око 3.24 милијарде гигабајта. Портал "Internet Live Stats" процјењује да се за потребе Интернета дневно потроши око 3 милиона мегават сати електричне енергије (Ibid.).

Како су нове информационо-комуникационе технологије добиле глобални друштвени статус, покушаћемо да покажемо примјерима. Још од 1927. године, уредништво њујоршког магазина "Тиме" има праксу да одабере особу која је обиљежила текућу годину, било у САД или у свијету, и да је промовише на насловној страни. Тако је било са Чарлсом Линдбергом, преко Гандија, разних америчких предсједника, па до Адолфа Хитлера, Стаљина, Черчила и Де Гола... Уредници магазина "Тиме" одлучили да 1982. године да привремено преименују рубрику из "личност године" у "машина године" дајући персоналном рачунару (PC) статус раме уз раме са свим тим историјским личностима (Радојковић и др, 2015: 147). Тајмов новинар Ото Фридрих (Friedrich, 1982) пише инспиративан текст о персоналним рачунарима, само годину дана након што је ИБМ представио свој први примјерак. Иако се у његовом тексту нигде конкретно не спомиње Интернет, термин скован средином седамдесетих година, Фридрих наговјештава могућности које би имали увезани персонални рачунари на међународном нивоу и тиме антиципира значај глобалне мреже која огроман раст популарности стиче почетком деведестих, односно настанком "World Wide Web" (WWW или скраћено Веб) сервиса (Ibid.). Развијен је под кровом Европске организације за нуклеарна истраживања "ЦЕРН" из Женева, као иновација Томаса Бернерса Лија, Веб је омогућио незауостављив развој Интернета. Као што је Дасу (Thussu, 2002: 225) упоредио, радију је требало око четрдесет година да би достигао публику од педесет милиона слушалаца; телевизији око петнаест година за исти број гледалаца; Интернет је регистровао толики број корисника за само три године од настанка Веб-а. Тајна је лежала у томе што је захваљујући хипертексту дошло до развоја графичких прегледника, чиме је Веб постао визуелни медиј пријемчив за широку популацију. Деценију након појаве Веб сервиса, Интернет је постао глобални медиј са преко 300 милиона корисника, док је данас умрежено више од

42% свјетске популације (Радојковић и др, 2015: 148). Очигледно је да је глобално комуницирање настало и као резултат процеса конвергенције међународног комуницирања и модерних информационо-комуникационих технологија, омогућавајући и "умреженим" грађанима цијелог свијета да постану субјекти овог облика комуникационе праксе, превазилазећи ограничења која су раније наметале националне државе.

Захваљујући технолошком напретку почев од краја XX вијека, посебно када је ријеч о дигиталним средствима комуницирања која су доступна свима, грађани појединачно или окупљени у неформалне групе (у виду виртуелних заједница на Интернету) све су дјелотворнији као субјекти глобалног комуницирања (Радојковић и др, 2015: 153). Као добар примјер наводи се „грађанско новинарство“ у коме појединци широм свијета играју улогу раније резервисану само за новинаре. Уз помоћ Веб 2.0 и властите креативности, или у срећном склопу околности, грађани-новинари успјели су да отворе релевантне теме и забиљеже важне вијести уз које су добиле мањи или већи публицитет. Тиме се потврђује теза о појединцима као новим субјектима глобалног комуницирања. Идеја да грађани могу бити и новинари, датира још из осамдесетих година прошлог вијека, посебно током предизборних кампања у САД у којима су многи активно учествовали (Врањеш, 2013). Смисао је био у томе да би својим јавним оглашавањем грађани могли да остваре већи утицај на изборни процес, информишући јавност о догађајима током кампања, имицу кандидата, позитивним или негативним појавама, итд. Претпостављало се да би својим директним учешћем грађани-новинари у извјесној мјери повећали пажњу и одазив гласача који би у њиховим порукама препознали вјеродостојност. Ипак, ова иницијатива није тада сасвим заживјела, посебно што степен развоја информационо-комуникационих технологија у то вријеме није погодовао њеном развоју. Бити новинар и тада и данас подразумева укљученост у организовани и институционализовани комуникациони центар, односно, на неку платформу медија масовног комуницирања, посредством којег се просљеђују садржаји,

односно провјерене поруке ка масовној публици (Радојковић, Милетић, 2005:89-92). Према томе, медијски садржаји прије развоја Интернета, а посебно Веб 2.0, нису могли бити дјело само једног комуникатора, јер да би порука прешла пут од аутора до масовне публике, морала је да прође редакцију, провјеру уредништва и да на крају буде обликована и "испраћена у јавност" од стране техничких лица.

Данас је ипак дошло до извјесних промјена и можемо да кажемо да је доминантни модел масовног комуницирања из једног центра ка многим примаоцима превазиђен и замјењен моделом конверзације, односно интеракције и размјене информација од многих ка многима (Радојковић, 2015: 306). Другим ријечима данас је омогућено умреженим грађанима по сопственом избору да у исто вријеме могу да буду пошиљоци, коректори, коментатори и наравно примаоци информација посредством различитих Интернет платформи (Ibid.). Тако, када је ријеч о традиционалним медијима, процес стварања и слања порука је остао мање више исти, али је развој ИКТ-а погодовао да се идеје о „грађанском новинарству“ ипак приближе свом остварењу.

Ако обратимо пажњу на још једну дефиницију грађанског новинарства, коју су дали Вилис и Боуман, примјетићемо да је у питању концепт у којем грађани, односно некадашња публика масмедија, играју главну улогу у процесу прикупљања, извјештавања, анализе и ширења вијести и информација (Bowman, Willis, 2003: 9). Мада овој дефиницији недостају елементи као нпр. канал путем којег се вијести шире, или технологија посредством које се ово остварује и слично, можемо закључити да су грађани захваљујући развоју ИКТ дошли на ниво да могу да замјене комуникационе центре који су *conditio sine qua non* масовног облика комуникационе праксе (Радојковић и др, 2015: 154). Канал, којег претходна дефиниција не обухвата је свакако Интернет, а посредством "друштвених медија"²¹ сваки корисник добија шансу да креира и дистрибуира

²¹ Интернет апликације посредством којих се омогућава креирање и размјена садржаја које производе корисници (*user generated content*) али и интеракција између корисника, могу се класификовати као "друштвени медији" и у њих спадају друштвене мреже (Фејсбук, Твитер, Гугл

властите садржаје уз помоћ мобилног телефона са камером, бежичног Интернета, таблета, лаптопа, итд.

Иако би било претјерано рећи да је грађанско истиснуло професионално новинарство, свјedoци смо да од скора већину најактуелнијих догађаја широм свијета биљеже управо грађани својим мобилним уређајима који се налазе на лицу мјеста у том тренутку. Користећи технологију, брзину преноса података уз одсуство свијести о кодексима и етици новинарске професије, грађани-новинари креирају садржај прије медијских кућа и посредством друштвених мрежа шире вијести ка глобалној публици. Од вјешања Садама Хусеина, преко Брејвиковог масакра до егзекуције Муамера Гадафија и бројних терористичких напада по Европи, имали смо прилику да се увјеримо у могућности али и недостатке грађанског новинарства као што су ширење лажних вијести, панике, неаргументоване критике, непоштовања права других особа, итд (Радојковић и др, 2015: 154-155).

Развој Веб 2.0, друштвених мрежа, као и популаризација дјeљења корисничких садржаја, погодовали су и развоју "грађанског новинарства" јер су корисници прошли одређен вид еманципације када је ријеч о јавном комуницирању, изашли из анонимности и веома храбро почели да се оглашавају са властитим коментарима, прилозима, репортажама и сл. Као што показују поменути примјери, на тај начин грађани су постали и субјекти глобалног комуницирања што је средиште овог рада. Другим ријечима основни ефекат развоја информационо-комуникационих технологија јесте нова улога умрежених грађана као субјеката глобалног комуницирања, што се десило први пут у историји.

Данас се увелико говори и о трећој генерацији WWW под називом Веб 3.0 или тзв. „семантички Веб“ (Barassi, Treré, 2012: 4-5) који би уз помоћ вјештачке

плус, Инстаграм, Френдстер, и сл.), блогови, Интернет форуми, портали, итд. (Taprial, Kanwar, 2012: 8).

интелигенције поспјешно комуникацију између корисника и рачунара, а захваљујући огромним базама података свјетског знања. Веб 3.0 би унапријед претпостављао резултате постављених упита. У вези с тим, говори се о стварању нових софтвера за грубу припрему вијести и извјештаја у новинарству. Доста се очекује и од виртуелних асистената (као нпр. „Сири“ компаније Apple) и ботова који би стално били при руци својим корисницима (Радојковић и др, 2015: 155). На основу ових предикција, можемо да претпоставимо да ће будући развој Интернета ићи у правцу поједностављивања и олакшавања активности субјеката глобалног комуницирања у сајбер простору. Нови алати, сервиси и виртуелни асистенти би требали омогућити умреженим грађанима лакше и брже кретање и сналажење у виртуелном окружењу преплављеном информацијама, те из тога можемо закључити да ће се, условно речено, и друштвена позиција субјеката глобалног комуницирања на свјетском плану тиме побољшавати. Наравно, важно је да се оградимо, да под овим тврдњама не мислимо да ће се улога појединаца у друштву и њихова функција у друштвено-политичким процесима драстично промијенити. Ближи смо хипотези да ће грађани бити још видљивији у будућим демократским процесима захваљујући унапређеним и развијенијим ИКТ алатима, те да ће се могућност вршења грађанског притиска на сферу јавне власти унаприједити. Ако се нпр. тренд грађанског узбуњивања глобалне јавности настави, уз још ширу употребу ИКТ (под овим се мисли на већу могућност обезбјеђивања материјала које узбуњивачи стављају на диспозицију јавности), претпоставка је да ће се тиме појачати ефекти акција савјесних умрежених грађана на друштвено-политичке процеса. Другим ријечима, ако је један од ефеката Сноуденових открића била промјена Патриотског закона у САД-у, у будућности бисмо могли очекивати још оваквих примјера са можда још ефикаснијим посљедицама по демократски поредак. Ипак, из ове позиције још је далеко да предвиђамо будући развој Интернета, а самим тим и улоге субјеката глобалног комуницирања, те се претходне тезе могу схватити само као предикција на основу тренутних знања и информација које посједујемо.

3.2.3. Развој друштвених мрежа

Иако се под појмом друштвене мреже углавном поимају Фејсбук и Твитер, овај термин је далеко шири и подразумијева важан дио Интернета који се свакодневно развија и који је дизајниран као платформа за кориснике или групе корисника да креирају и дијеле различите онлајн садржаје (Karlan and Haenlein 2010: 62-64). На почетку развоја Интернета, комуникатори у *онлајн* интеракцији су били анонимни, са основним циљем размјене информација и нових сазнања. Даљим развојем Интернета, посебно Веб 2.0, прошириле су се могућности да корисници добровољно изађу из анонимности и прихвате да се под пуним именом и презименом покажу и изразе у виртуелном простору. Захваљујући тој транзицији дошло је до огромног раста популарности "друштвених мрежа", а посебно Фејсбука (Враћеш, 2013). Изгледало је да је он својом структуром омогућио аутентичност²² комуникације тиме што је међу првима инсистирао на дјелењу приватних података као што су име и презиме, град, школа, универзитет, посао, љубавна веза, итд. Фејсбук је до сада привукао близу двије милијарде корисника од којих је већина прихватила да свој идентитет и приватан живот ставе на диспозицију виртуелној заједници (Ibid.). Оваквим процесом створена је основа за развој потенцијалног виртуелног *alter ego-a* корисника, који у новој средини активно ради на унапређењу постојећег, али и развоју новог идентитета, између осталог израженом и кроз садржаје које корисник креира и дијели. За тему глобалног комуницирања је важно да направимо један мањи екскурс према друштвеним мрежама, јер као што је већ споменуто, друга генерација Интернета је промијенила карактер глобалне мреже и свакако потпомогла развоју глобалног комуницирања (Радојковић и др, 2015: 156).

²² Под претпоставком да није у питању лажни профил, мада се на основу садржаја који се свакодневно дијели (слике из живота, јавна комуникација са пријатељима и размјена приватних информација, дјелење садржаја, редовна посјета профили, број пријатеља, учесталост „лајковања“ и сл.) може установити да ли је профил аутентичан или није.

Према Рајану (Johnny Ryan) термин Веб 2.0 смислио је Дејл Догерти (Dale Dougherty) један од оснивача компаније O'Reilly Media 2004. године најављујући нову фазу развоја Веб-а (Ryan, 2010: 137). Многи аутори раније су критиковали концепт Веб-а сматрајући га имитацијом папира и писаног текста, не увиђајући потенцијал овог сервиса. Каснијим развојем Веб 2.0 већина првобитних критичара је ревидирала своја полазна становишта, посебно када су се и сами увјерили да је дошло до слабљења медија масовног комуницирања управо захваљујући овом сервису. Колико је револуционаран и важан развој друге генерације овог Интернет сервиса, говори нам и примјер Википедије, бесплатне енциклопедије која је остварила огроман раст захваљујући могућности да корисници сами уносе садржаје. Од јануара 2001. године Википедија је повећала свој обим са око 20.000 чланака на преко 5.3 милиона одредница само на енглеском језику, а данашњи подаци говоре да је дневно посјети више од 470 милиона корисника, да је активно преко 77.000 уредника који свакодневно обрађују преко 41 милион одредница на 294 различитих језика свјета ("Wikipedia:About," 2016). Могућност дјелења властитих садржаја на Веб 2.0, омогућио је енорман раст популарности Интернета и друштвених мрежа. Корисничке рецензије других садржаја на глобалној мрежи, као вид директне повратне спреге („feedback“), тј. популарно коментарисање, омогућило је раст посјећености портала за трговину као што су Ибеј или Амазон, затим информативних сајтова и многих других, а значајан је примјер и раста броја корисника видео сервиса Јутјуб (YouTube).

Коментарисање је поспјешило динамику на до тад прилично статичним порталима, јер пружа могућност изношења властитих ставова, директних критика или похвала одређених поступака, личности, политика, догађаја, производа, итд. Веб 2.0 је дао вјетар у леђа и развоју друштвених мрежа, које су технички постојале још од 1997. године (Радојковић и др, 2015: 157). Оне су у текстуалном облику омогућавале креирање личних контаката између пријатеља и нису побудиле велико интересовање корисника све до појаве мреже Френдстер. Она је за само неколико мјесеци постојања у 2003. години, привукла безмало два

милиона корисника, јер је омогућавала дијелење фотографија. Ипак ова мрежа системски није била добро постављена и све већи број корисника ју је загушавао, тако да ју је веома брзо претекао нови подухват под називом МајСпејс (MySpace). Ова мрежа је за две године постојања, тј. до 2008. године привукла преко 60 милиона корисника и омогућавала је подјелу фотографија, линкова, чланака, „ЈоуТубе“ видео клипова, итд. МајСпејс је напослијетку продат медијском магнату Руперту Мардоку и његовом "Њуз корпорацију" за 580 милиона долара, јер је појава Фејсбука утицала и на пад популарности ове старије друштвене мреже. Због тога је чувени магнат касније једва продао МајСпејс за свега 35 милиона долара 2011. године, што је најлошија инвестиција у историји Интернет пословања (Ibid.). Веб 2.0 је погодовао и развоју политичког комуницирања, а најчувеније су Фејсбук кампање у САД. Први амерички политичар који је увидио све потенцијале Интернета за освајање и добијање гласова на изборима је био Џеси Вентура (Jesse Ventura), који је још 1998. године уз помоћ глобалне мреже постао гувернер Минесоте (Ryan, 2010).

Рајан наводи да је Вентура као независни кандидат имао само једног члана свог тима за помоћ у кампањи. За разлику од осталих кандидата он није имао организовану мрежу волонтера, али је зато имао сајт који је послужио да успостави мрежу присталица и да око 40% укупног буџета прикупи преко малих донација путем Интернета. На тај начин привукао је млађу популацију гласача и успео да побједи демократског и републиканског противкандидата. Дјелотворност Вентурине кампање преко Веб 1.0, није била у самој технологији, него у могућности изградње веза и интеракције са потенцијалним гласачима. Вентура је упућивао сваку имејл поруку на адресе 5000 људи убјеђујући их да он не шаље маркетиншке поруке као његови конкуренти, него да у њима идентификује стварне проблеме на чијем решавању ће радити ако побједи. Управо директна и двосмјерна комуникација гласача и будућег гувернера је омогућила побједу. Стога се овај пример узима као прва, успјешна, изборна кампања на Интернету (Радојковић и др, 2015: 157).

Појавом нове генерације Веба, нових друштвених мрежа и свих њихових предности о којима је било ријечи, развиле су се изборне кампање на Интернету. Свакако је највећа и најпознатија била кампања председника Барака Обаме. Он је почетком 2007. године као сенатор одлучио да се упусти у борбу за номинацију за председничке изборе у Демократској партији. Без обзира што је његова противкандидаткиња Хилари Клинтон имала на својој страни читаву страначку машинерију и снажну подршку мужа, бившег председника САД, Обама је ставио све карте на "онлајн кампању". Уз помоћ "центрифугалног приступа"²³ ка присталицама сакупио је довољно новца (преко 600 милиона долара на основу огромног броја малих прилога између 50 и 100 долара) да изађе из кампање као побједник и да 2008. године коначно постане први црни председник САД (Радојковић и др, 2015: 158).

Да су данас друштвене мреже незаобилазне у политичким кампањама, говори нам примјер и побједе Доналда Трампа за председника САД-а крајем 2016. године. Аутор др Лик Кан (Laeeq Khan), директор Лабораторије за анализу друштвених медија Универзитета у Охају, у тексту "Трамп је побједио захваљујући друштвеним медијима" (Енг. "Trump won thanks to social media") закључује да не вјерује да друштвене мреже могу обезбиједити побједу на било којим изборима, али да могу и те како помоћи у том процесу и као примјер узео је Трампову кампању (Khan, 2016). При томе се позвао на неколико информација с којим располаже: 1) Свеукупан интерес за Трампа као кандидата је био три пута већи него за противкандидаткињу Хилари Клинтон, према анализама Гугла, гдје се још додаје да се његово име највише уносило у Гугл претраживач током кампање; 2) Трамп је имао 4 милиона пратилаца на Твитеру више него Клинтонова; 3) Активности Хилари Клинтон на друштвеним мрежама тек су се повећале након треће председничке дебате, али Кан сматра да је то било касно и да су се већ многи гласачи у том тренутку определијелили (Ibid.). Овај аутор нам

²³ Систем у којем постојеће присталице посредством друштвених мрежа и веб сајтова сами даље шире мреже присталица председничког кандидата по принципу "одоздо према горе" (bottom-up).

даје још занимљивих анализа. Наиме јавно повјерење у традиционалне масовне медије је пало на најнижи ниво од кад компанија Галуп врши истраживања у САД-у, а посебно је међу члановима и симпатизерима Републиканске партије забиљежен низак ниво повјерења у класичне медије. Према подацима истраживања обављених на Универзитету у Калифорнији и Станфорд универзитету, скоро половина гледалаца ТВ програма у САД (тачније 42%) изјаснили су се да уопште не гледају политичке рекламе током кампање. Такође, само један од четири гласача млађе доби (25%) изјашњава се да користи ТВ прилоге као примарни извор информисања, што је опет резултовало значајним повећањем употребе друштвених мрежа у кампањама од стране кандидата. Интересантан је податак за овај рад који Кан износи јесте да сваки четврти корисник друштвених мрежа од 10 испитаних, блокира или склања све политичке садржаје, а више од 8 испитаника (од укупно 10) тврде да потпуно игноришу политичке поруке са којима се иначе не слажу (Ibid.).

Ово је посебно интересантно јер не иде у прилог тези да друштвене мреже повећавају политичку партиципацију својих корисника. На овом примјеру видимо да 25% корисника у САД "прескачу" преко политичких садржаја, док скоро 80% не желе да учествују у некој глобалној расправи на политичке теме са којима се иначе не слажу. Ту се онда поставља питање, како би се могао остварити делиберативни модел демократије, ако просто неистомишљеници на друштвеним мрежама игноришу ставове једни других. Прије него што пређемо на поглавље о друштвеној улози Интернета гдје ћемо се мало детаљније позабавити и овим питањем, истаћи ћемо још неколико података важних за овај рад. Да бисмо могли сагледати значај друштвених мрежа за субјекте глобалног комуницирања, навешћемо одређен број статистичких показатеља (Mansfield, 2016; Greenwood et al., 2016; Chaffey, 2017; "Percentage of U.S. population," 2017; "Most famous social network sites," 2017):

- 1) 79% пунољетних корисника Интернета, регистровано је на Фејсбуку од чега су 83% жене;

- 2) 56% одраслих корисника Интернета користи више од једне друштвене мреже;
- 3) Сваки осми од десет глобалних корисника Интернета, користи друштвене мреже посредством мобилних уређаја;
- 4) Три најбројнија разлога за коришћење друштвених мрежа су: одржавање контакта са пријатељима (43%), преглед вијести (41%) и да попуни слободно вријеме (39%);
- 5) Дневна употреба друштвених мрежа на глобалном нивоу је 1 сат и 58 минута по кориснику;
- 6) Фејсбук је и даље најзаступљенија друштвена мрежа на коју је регистровано 79% укупних корисника Интернета;
- 7) 1.8 милијарди људи се контекује дневно на Фејсбук, од чега 85% корисника су ван САД и Канаде;
- 8) 24% свих Интернет корисника регистровано је на Твитер;
- 9) 82% Твитер корисника користи ову платформу посредством мобилних уређаја;
- 10) 21% Твитер корисника долазе из САД;
- 11) Сваке секунде на Твитеру корисници пошаљу 6000 твитова;
- 12) 29% Интернет корисника користи друштвену мрежу Линктин која има 106 милиона активних корисника мјесечно;
- 13) 32% Интернет корисника користи друштвену мрежу Инстаграм која има 500 милиона активних корисника мјесечно;
- 14) На Инстаграму се дневно подијели просјечно 95 милиона фотографија и видео прилога;

15) У јануару 2017. године забиљежено је да је по броју корисника Фејсбук највећа друштвена мрежа са 1.871 милиона корисника, затим слиједи Инстаграм са 600 милиона, Тамблер 550 милиона, Твитер 317 милиона, Снепчат 300 милиона, кинески Ваибу 297 милиона, Пинтерест 150 милиона, Линктин 106 милиона, руски ВКонтакте 90 милиона корисника;

16) У 2016. години забиљежено је да 78% свих држављана САД има профил на друштвеним мрежама, што је раст од 5% у односу на 2015. годину;

17) У 2016. години забиљежено је да све заједно друштвене мреже имају укупно 2.34 милијарде корисника;

18) Према постојећем тренду раста броја корисника свих друштвених мрежа, предвиђа се да ће у 2020. години укупан број досегнути 2.95 милијарди корисника.

Као што Брус Шнајер (Bruce Schneier) појашњава, компјутери константно производе неке информације и документују оно што раде, чак и више него што смо тога свјесни (Schneier, 2015: 15). Оног момента када се конектујемо на Интернет, рачунар документује историју нашег "сурфовања" и претраживања, рекламе које смо кликнули мишем, наш прегледник шаље серверу податке коју апликацију користимо за преглед садржаја, када је инсталирана, које додатке смо омогућили да раде у позадини, итд., те што би рекао Питер Екерсли (Peter Eckersley) сви ти подаци су довољни да наш рачунар буде прецизно идентификован као да дословно посједује "отисак прста" (Eckersley, 2014). Просјечан корисник друштвених мрежа свакодневно комуницира са пријатељима, колегама, фамилијом, мање или више познатим корисницима Фејсбука, Твитера, Инстраграма, Вајбера, и сл. Оно што настаје као нузпроизвод наше онлајн комуникације јесте велика количина садржаја и метаподатака, које остављамо различитим серверима на складиштење и њиховим администраторима на вољу.

Важно је напоменути да се прикупљање наших информација не ради само тајно, него смо нпр. кроз пристајање на прописане услове највеће друштвене мреже, добровољно прихватили да *Фејсбук* сервери чувају све податке о нама, као и сав садржај који публикујемо на овој друштвеној мрежи, без обзира да ли активно користимо *Фејсбук* или смо се одлучили да се искључимо са ове друштвене мреже.

Шнајер нас упозорава да производимо податке чак и кад се крећемо по граду (Schneier, 2015: 15), јер наши паметни мобилни телефони константно израчунавају нашу тренутну локацију на основу везе са најближом базном станицом, а ако је укључен ГПС, лоцирање је знатно прецизније. Такође, ако у том моменту, док се крећемо по граду, употребимо телефон било за разговор, слање порука или преглед Интернет садржаја, наш уређај производи још више података, који преко мрежних конекција могу бити на диспозицији нама непознатим појединцима. Сви ти метаподаци које стварају рачунари или наши мобилни уређаји, могу да се користе како у комерцијалне тако и у обавјештајне сврхе. Као примјер за употребу личних података у комерцијалне сврхе имамо занимљиву опаску публицисте Евгенија Морозова (Evgeny Morozov). Реагујући на тзв. "Варијаново правило" (енг. The Varian Rule)²⁴ по коме ће ускоро и сиромашни моћи себи да приуште виртуелне личне асистенте као што је "Гугл нау" (енг. "Google Now"), Морозов објашњава да ће у суштини сиромашни ипак плаћати ту услугу, али не новцем, него личним подацима. Другим ријечима друштвене мреже имају могућност да уновче наше податке тако што их продају оглашивачима, који на основу њих лакше сегментирају циљне групе и сервирају им рекламе на основу њихових интересовања. С друге стране, метаподаци могу да се користе и за потребе стварања електронског профила у некој приватној или јавној

²⁴ У питању је веома оптимистична теза главног економисте Гугла Хала Варијана (Hal Ronald Varian) да оно што данас посједују богати, да ће то средња класа моћи себи приуштити кроз десет година, а сиромашни у неколико деценија, коју је Ендрју Мекафи (Andrew McAfee), један од директора „Иницијативе за дигиталну економију“ при Масачусетском Институту за Технологију, назвао "Варијаново правило" (McAfee, 2015).

обавјештајној агенцији. Примјера ради, на тај начин су наведене агенције у стању да прикупљају, не само наше податке, него да идентификују и наше навике, везе са другим људима, интересовања, склоности, политичке ставове, религијску оријентацију, итд.

Да бисмо могли да се оријентишемо колико се данас информација креира, памти и креће кроз сајбер универзум, Брус Шнајер (Ibid., 18) наводи да отприлике просјечан персонални рачунар има око 500 гигабајта меморије, док просјечна рачунарска мрежа у савременој компанији користи за складиштење можда 1000 пута више меморије, односно један петабајт (енг. "petabyte"). Хиљаду петабајта је један ексабајт (енг. "exabyte") који има вриједност милијарду милијарди бајта, а хиљаду ексабајта је једна зетабајт (енг. "zettabyte"), док је хиљаду зетабајта јесте један јотабајт (енг. "yottabyte"). Да бисмо могли лакше да замислимо о којој количини информација је ријеч, Шнајер нам појашњава да је један ексабајт једнак 500 милијарди страница текста, под претпоставком да једна страница носи 2 килобајта информација (Ibid.). Према процјенама и прогнозама стручњака из компаније "Циско" (Cisco) количина глобалног Интернет саобраћаја ће надмашити праг од једног зетабајта (примјера ради Циско је предвидио да ће у 2015. години, количина глобалног Интернет саобраћаја бити око 76 ексабајта), односно око 88.4 ексабајта података мјесечно, док се до 2019. године очекује прелазак прага од 2 зетабајта, односно да ће се мјесечно производити око 168 ексабајта података. Иначе, стручњаци из Циска су установили да је количина глобалног Интернет саобраћаја упетростручена у посљедњих 5 година и да ће се повећати готово троструко у наредних 5 година. Другим ријечима, Интернет саобраћај ће имати годишњу стопу раста од 23% од 2014. до 2019. године. До 2019. године више од половине комплетног Интернет саобраћаја биће остварено са мобилних и бежичних уређаја. Број уређаја који су конектовани на Интернет биће 2019. године три пута већи од укупног броја становника планете. Брзина Интернета ће се такође дуплирати до 2019. године. У просјеку гледано, ако је просјечна брзина у 2014. години била 20 Mbps, до 2019. године се очекује пораст

до 43 Mbps (Cisco, 2016). Када ове количине посматрамо из угла цијене уређаја за складиштење информација, Шнајер нам указује да је просјечна цијена складиштења на „Интернет облацима“ односно "клауд" (cloud) серверима једног петабајта података током 2015. године коштала око 100.000 \$ годишње, што је за 90% јефтиније од цијене складиштења 2011. године (Schneier, 2015: 18).

Све ове информације имају сврху да у овом раду покажу тренд јачања инфраструктуре за глобално комуницирање и позиције субјеката овог облика комуникационе праксе. На основу свега можемо да закључимо да ће веома брзо националне државе морати више интервенисати у сајбер простор преко закона и регулатива, јер ако се оваква прогресија настави, у будућности све ће теже и теже бити могуће успоставити ред у поље глобалног комуницирања. Питањем да ли ће овај тренд раста оставити посљедице по друштво и какве ће оне бити, бавићемо се у наредном поглављу.

4. Људска права и слободе на Интернету

Многи теоретичари посматрали су Интернет од самог почетка (његове популарности) као виртуелни, дискурзивни простор и окупљалиште равноправних саговорника на глобалном нивоу, који ће својом дискусијом на бази аргумената васкрснути антички идеал демократије и тиме допринијети развоју друштва у цјелини. Радојковић, Стојковић и Врањеш сматрају да је ентузијазам, произашао из оваквог идеалтипског поимања Интернета, створио плодно тле да се широм свијета "мрежа свих мрежа" промовише као најдемократичнији медиј у историји цивилизације који ће прије свега омогућити до тада невиђену слободу субјектима глобалног комуницирања. Наведени ентузијазам изродио је три мита (Радојковић и др, 2015: 148):

- 1) Да је на мрежи све потпуно бесплатно и да је знање свима доступно;
- 2) Да је на Интернету апсолутно слободно изнијети своје мишљење;
- 3) Да се потреба за било каквим формалним образовањем доводи у питање

Као прво, примјетићемо да овај ентузијазам није трајао дуго, јер уплив крупног капитала у виртуелни простор који је убрзо услиједио, није дозволио овакав развој догађаја (Ibid.). О идеји да ће доћи до глобалне економске трансформације захваљујући развоју ИКТ, писао је Џејмс Каран (Curran, 2012) позивајући се на увјерење из деведесетих година прошлог вијека да ће Интернет генерисати богатство и просперитет за све становнике планете. Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) наводе као добар примјер текст Кевина Келија уредника либерално оријентисаног часописа Вајерд („Wired“) који је у поднаслову чланка веома оптимистично најавио: "Добра вијест је да ћете ускоро постати милионер. Лоша вијест је да ће и сви остали постати милионери" (Kelly, 1999, у. Радојковић и др., 2015). Наравно, Кели није био усамљен у свом оптимизму, јер Каран наводи читав низ текстова са краја деведесетих који су

најављивали "Интернет (златну) грозницу" и "Доба Интернета" у којем ће доћи до значајног економског и привредног раста, прво у САД, а затим и у остатку свијета (Curran, 2012: 4). У том контексту занимљива је Рајанова тврдња да ће Интернет обновити динамику тржишта, потпомоћи развоју креативности у бизнису, отворити низ нових тржишних могућности, при чему ће значајно умањити трошкове, а као коначан резултат овог процеса биће стварање модела „Нове Економије“ из чега ће видно профитирати и велике и мале компаније (Ryan, 2010: 179). Ипак, као што нам је познато, економски успон малих компанија у Интернет ери није забиљежен у већем омјеру, јер напоследку побједа у конкуренцији је и даље на страни великих компанија. Односно, што би Каран рекао "корпоративни Голијати" и даље газе "комерцијалне Давиде" који су "наоружани виртуелним праћкама" (Curran, 2012: 7).

Једноставније речено, идеја да ће садржаји на Интернету бити потпуно бесплатни је брзо пала у воду јер је сан о свима доступном свјетском знању врло брзо постао ограничен чињеницом да је и знање економска категорија која зависи од тржишта и улоге транснационалних компанија у процесу његове дистрибуције. Другим ријечима велики „корпоративни Голијати“ нису били против тога да се формира глобални дискурзивни простор, али само под условом да из тог процеса може да произађе конкретан профит, јер коначно и знање је роба. Тако је међу првима срушен мит о децентрализованој мрежи свих мрежа која омогућава глобалној популацији сасвим бесплатан приступ информацијама и свјетском знању, прожет развијеним дијалогом базираном на слободи говора и изражавања (Радојковић и др, 2015: 149). Чак и када је посредством нове верзије Веб-а под ознаком „2.0“ створен читав низ алата који омогућавају корисницима да самостално и бесплатно креирају и дијеле властите мултимедијалне садржаје („user generated content“), откривена је појава трговине профилима на друштвеним мрежама, о чему је већ било ријечи. Дакле, Фејсбук архивира податке о својим корисницима, о њиховим интересовањима, навикама, итд, и исте продаје

компанијама које их потом користе приликом оглашавања на овој друштвеној мрежи.

На тај начин бесплатно креиран лични профил корисника добија своју финансијску вриједност на Мрежи и тиме уједно постаје предмет трговине чији профит убиру велике компаније. Корисници у овом случају друштвене мреже Фејсбук, чак и ако тога нису свјесни, баш као и гледаоци комерцијалних телевизија, дају своје вријеме проведено на мрежи као „сировину“ за стварање профита неких других, то јест оглашавача и власника наведене друштвене мреже. И важно је нагласити да ово није изолован случај, посебно када се узме у обзир како функционише Гугл и сви остали понуђачи „бесплатних“ садржаја на мрежи. Другим ријечима, широко прокламовани бесплатни садржаји који егзистирају на Интернету и који би могли бити контрааргумент претходно изнесеним ставовима, ипак су само облик остваривања профита оних Каранових „корпоративних Голијата“. У исто вријеме важно је споменути и да постоје комерцијалне мреже, које захтјевају плаћање приступа својим садржајима као што су новине, књиге, часописи, музика, игрице, филмови, тв серије, итд. Видјели смо примјере судских спорова гдје су одређене компаније тужиле претраживаче због неовлашћене редистрибуције интелектуалне својине у њиховом власништву (Радојковић и др, 2015: 150). Све то заједно оспорава идеју да је на Интернету све „потпуно бесплатно“ и на основу тога закључујемо да је први мит срушен. С друге стране, у контексту назива овог поглавља, чињеница да је први мит пао не значи да се нису развиле веће слободе субјеката глобалог комуницирања. Тако на примјер они корисници који не прихватају чињеницу да се одређени садржаји на Интернету углавном морају плаћати (било директно или индиректно, као што је случај са трговином профилима) користе друге методе за долазак до комерцијалних садржаја, као нпр. посредством сервиса Бит-торент (енг. „BitTorrent“) или сличних тзв. „peer to peer“ протокола за умрежавање рачунара и размјену датотека. На тај начин се долази бесплатно до комерцијалних садржаја, што се опет сматра илегалним, али не умањује чињеницу да ова пракса постоји и да на

основу тога можемо рећи да су се слободе на Интернету ипак повећале. У прилог томе иду чињенице да постојеће „peer to peer“ методе путем којих се долази до комерцијалних садржаја, као и могућност сакривања локације корисника иза „виртуелних“ Интернет адреса, онемогућава правосудне органе држава да санкционишу преступнике, тако да се ова пракса самим тим раширила широм сајбер простора и прерасла у једну од слобода умрежених грађана. Данас одређене модерне државе прате своје грађане и санкционишу их у случају да установе да су нелегално долазили до комерцијалних садржаја, али још нису у могућности да открију све методе путем којих се ова пракса развија. Такође, ако се узме у обзир хетерогеност субјеката глобалног комуницирања и њихова разуђеност широм планете, јасно је да оне модерне државе које развијају методе кажњавања наведених преступника, нису у могућности нити да их све детектују, нити да их казне, јер излазе из њихових јурисдикција. Из свега овог примјетно је да су примјери санкција усмјерених према субјектима глобалног комуницирања који своје слободе практикују кршећи норме и правила, занемариви у односу на број преузимања и количину комерцијалних садржаја који се потпуно бесплатно крећу широм сајбер универзума. Стога ову појаву ипак можемо сврстати у категорију слобода на Интернету, али уз ограду да је ово по свему судећи привремена слобода док се могућности гоњења преступника у сајбер простору не увећају.

Други мит који је у суштини остварен на Мрежи био је онај о неограниченој слободи изражавања (Радојковић и др, 2015: 150). Тешко је наћи аргумент који би ишао против тезе да на Интернету имамо наведену слободу ширења мисли, посебно у вријеме када на порталима можемо да пронађемо огромну количину информација али и трачева, неистина, клевета, говора мржње, подметања, инсинуација, итд. који се шире било анонимно или не. Можда као најеклатантнији примјер да је слобода ширења мисли повећана, можемо навести коришћење Интернета од стране екстремистичких организација (као што је примјер коришћења друштвених мрежа за регрутацију, промоцију, пропаганду и

информисање од стране терористичке групе ИСИЛ) које су на тај начин добиле "вјетар у леђа" за комуникацију са својим сљедбеницима, док су раније морале на више или мање насилан начин да се боре за публицитет и промоцију својих идеја и програма. Са растом популарности и додатних могућности комуницирања у сајбер простору, развијала се и улога Интернета у политичком комуницирању која се испољавала кроз промоцију веза између друштвених група, невладиних организација и политичких активиста широм свијета (Thussu, 2002: 243). Уз то, треба да додамо и да је брзина дисеминације вијести и ширења информација мрежом створила многе проблеме ранијим „вратарима“ (*gate keepers*) и мање или више успјешним покушајима надзора над протоком информација (Радојковић и др, 2015: 150). Опште је мишљење да је и квалитет новинарског извјештавања опао због превелике брзине којом се отварају извори информација и преносе вијести. У тој трци са временом и конкуренцијом често се поткрадају грешке, али и етичке и професионалне мањкавости.

Без обзира што можемо пронаћи примјере надзора сајбер простора од стране појединих држава, компанија, агенција или организација, ипак морамо да истакнемо да је Интернет по први пут у историји развоја људске комуникације, омогућио платформу посредством које се може (чак и у затвореним политичким системима) пронаћи начин да слободно искажемо властити став, што је још један аргумент у прилог људској слободи ширења мишљења посредством Интернета.

Међу интересантним примјерима који поткрепљују ову тезу, Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) издвајају извјештај америчког новинара Мата Драца (Matt Drudge) из јануара 1998. године о афери бившег америчког предсједника Била Клинтона са службеницом Бијеле куће Моником Луински. Он је објављен на Драцовом порталу "The Drudge Report" чиме је овој вијести обезбјеђен глобални публицитет. За само неколико сати након што је објелодањен, милиони корисника Интернета широм свијета су сазнали за овај највећи сексуални скандал у политичкој историји САД. Њега нису могли сакрити ни комплетна администрација, тајне службе, сви ПР менаџери и спин доктори у служби

виновника. Овај примјер је слављен као побједа слободе говора посредством Интернета од које није био поштеђен ни најмоћнији државник свијета.

С друге стране, ако узмемо чак и сасвим супротне примјере, односно, потврде да ефикасан надзор над Интернетом постоји, примјетићемо да и ту можемо пронаћи случајеве који поткрепљују аргумент о ширењу слободе мишљења посредством Интернета. Иако ће чињенице о програму за надзор Интернета бити презентоване у наредним потпоглављима, важно је за ову тему да направимо кратак увод.

Новинари Вашингтон Поста и Гардијана су први у свијету објелоданили постојање тајних програма Националне агенције за безбједност САД (НСА) и британске агенције „GCHQ“, као система за надзор и прикупљање података који теку кроз Интернет, на основу интервјуа са узбуњивачем Едвардом Сноуденом. Како описују Радојковић, Стојковић и Врањеш, том приликом је објелодањено да наведени тајни програми преузимају и похрањују личне податке, аудио записе, сачуване видео конверзације, фотографије, имејл поруке, документе, записе о конекцијама, провајдерима, историју претраживања, итд, глобалних корисника сервиса и мрежа: *Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, PalTalk, AOL, Skype, YouTube, Apple* (Радојковић и др, 2015: 151). Такође, претпоставља се да је наведени систем надзора ставио под контролу и друге сервисе типа *Dropbox, Twitter, Instagram*, и сл, без одобрења корисника, наведених компанија²⁵. У даљем тексту ћемо детаљно описати све програме агенције НСА које је објелоданио Сноуден, а овде је важно примјетити да је на основу овог сазнања озбиљно угрожен други мит, јер овај систем има могућност да ограничи слободу изражавања и мишљења субјеката глобалног комуницирања. Ипак, сама чињеница да је комплетан случај објављен, да је бивши запосленик НСА проговорио о тајним програмима, да су новинари двије веома угледне глобалне

²⁵ На питање новинара, све наведене компаније су негирале сазнање о постојању наведених програма нити да су дозволиле коришћење личних података својих корисника у обавјештајне сврхе (Ibid.).

медијске куће о томе написали чланке упознавши тиме свјетску јавност о постојању тајних програма за надзор, представља аргумент да је Интернет и даље најбољи канал за ширње слободе мисли и да га неће бити лако укинути или ограничити.

Трећи мит о Интернету односио се на питање да ли је и даље потребно формално образовање када човјечанство има потенцијално приступ огромној количини информација на Веб-у (Радојковић и др, 2015: 152). Као аутор који припада струји „сајбер оптимиста“ (о чему ће бити више ријечи у наредном тексту) Џеф Џарвис поставља питање: Које је више потребан универзитет када имамо Гугл? (Jarvis, 2009: 210). Значајан обим дигитализованог свјетског знања је данас доступан посредством Гугл претраживача, а поред тога, како објашњава Џарвис, он може "онлајн" да споји студенте са најбољим професорима, са експертима како би учили без губљења времена за одлазак у школу или на факултете (Радојковић и др, 2015: 152). У складу с тим Џарвис предлаже оснивање Гугл Универзитета ("Google U") као замјену за класично факултетско образовање. Поред свих примједби које бисмо имали на овакав концепт образовања будућности, занимљиво је обратити пажњу и на психолошку димензију питања: да ли нам је Интернет довољан ресурс за „самообразовање“ (Ibid.)? Како је раније закључио драматург Ричард Формен (Foreman, 2005), захваљујући Интернету и огромној количини доступних информација, ми се полако претварамо у "људе палачинке" (енг. 'pancake people') чији се ум хоризонтално шири приликом меморисања огромне количине информација, а при томе уједно постаје и све „тањи“ по изгледу на палачинке. Истовремено губимо жељу за дубљим сазнањем и вертикалним развојем ума, која би зауставила тренд „стањивања“ нашег интелектуалног потенцијала (Радојковић и др, 2015: 152). Радојковић, Стојковић и Врањеш у том контексту наводе и чувени текст Николаса Кара под називом "Да ли нас Гугл заглупљује?" (Carr, 2008, у Радојковић и др, 2015: 152). Он описује како Интернет мијења наше интелектуалне навике, претварајући савременог човјека у биће без стрпљења и мотива да прочита нпр.

роман "Тихи Дон". Захваљујући претраживачима он очекује „инстант знање“ које је неко други „сварио“ (прочитао, обрадио и написао суштину у некој краћој форми), и то само са неколико кликова мишем. Дакле, нове генерације (ре)социјализоване уз Интернет свакако имају приступ великој количини информација, али се оправдано питамо да ли долази до промјене у процесу обраде тих информација, када потреба за размишљањем о сазнањима која нису директно у функцији нашег свакодневног живота²⁶ полако ишчезава. Та потреба је замјењена процесом узредног трагања и слабог меморисања понуде са Мреже, или претраживача, што искључује способност за логичким повезивањем више поља и за ширим контекстом. Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) тврде да ако би ова претпоставка била тачна, онда би самим тим и „самообразовање“ посредством Интернета било доведено у питање. Ипак, уз сав напредак савремених информационо-комуникационих технологија, нисмо пронашли примјере да је неко спреман да одбаци класичне образовне установе и да их замјени са неким виртуелним универзитетима (Радојковић и др, 2015: 152). На крају, нама је важно да детектујемо да се и на овом примјеру види да је Интернет проширио слободу субјектима глобалног комуницирања, омогућивши им шансу да самостално дограђују своја знања, без обзира на квалитет. Од периода развоја цивилизације када је знање било недоступно, ограничено или намјењено само одабраној групи људи, дошли смо у ситуацију да слободно можемо да бирамо да ли желимо да кроз живот усвајамо додатна знања и да селекујемо која су нам то знања потребна у одређеној животној фази.

Да закључимо, све наведене слободе умрежених грађан кроз које смо прошли на основу митове који су пратили развој Интернета, можемо да кажемо да су унапређене, што је довело и до побољшања позиција субјеката глобалног комуницирања. С друге стране не смијемо да изведемо погрешан закључак да су грађанске слободе и стање људских права у директној корелацији. То што

²⁶ Нпр. сазнања из домена опште информисаности, културни и филозофски садржаји и многи други који немају конкретну прагматску улогу у свакодневном животу.

одређени субјекти глобалног комуницирања, почевши од активних грађана па до хакера, користе Интернет да би развилили своје слободе, било у правцу да се чују њихови ставови, или да заобиђу правила и заштите и омогуће корисницима на свјетском нивоу бесплатан садржај, не значи априорно да су тиме унапријеђена људска права на глобалној мрежи. Дакле оно што се оправдано питамо јесте да ли се растом наведених грађанских слобода посредством Интернета побољшава пракса заштите људских права? Одговор на то питање слиједи у даљем тексту.

4.1. Друштвена улога Интернета

Од самог тренутка када је Интернет постао доступан грађанима, прије свега академској заједници, почеле су да се развијају тезе о „најдемократичнијем медију свих времена“. Баш као што је својевремено Хабермас образлажући своју теорију комуникативне акције навео да је услов за развој партиципативне демократије постојање равноправних саговорника (Lyон, 2013: 18), тако су и прве оцјене Интернета ишле у правцу тврдњи да је то појава савршеног дискурзивног простора у којем би се могла постићи идеална комуникациона ситуација у којој су сви саговорници равноправни. То неспорно доводи до развоја демократских потенцијала. Таква ситуација је посљедњи пут забиљежена у вријеме античке Агоре гдје су слободни грађани Атине комуницирали с циљем постизања консензуса за опште добро развоја заједнице и демократије, а приликом чега је највећу вриједност исказаног става постигао онај говорник са најснажнијим аргументима. Управо овај модел је био инспирација аутора који су у Интернету препознали нову Агору у електронском облику, гдје би равноправни и прије свега образовани и друштвено одговорни саговорници размјењивали своја знања и искуства без икаквих ограничења, с коначним циљем унапређења „глобалног села“. У књизи "Наша постхумна будућност" Френсис Фукујама (2003) са

великом наклоношћу пише о демократским потенцијалима Интернета који ће коначно онемогућити монопол и контролу над информацијама (Радојковић и др., 2015: 166).

Ауторка Џени Кид (Jenny Kidd) у расправи на ову тему, пошла је од Хиндменовог става да нови медији појачавају политички глас обичних грађана (Hindman 2008: 6, у: Kidd, 2011: 93) када је ријеч о приступу информацијама, повећању партиципације у демократским процесима, увећању потенцијала транспарентности политичких процеса и сл. (што је комплементарно са нашим хипотезама). Да би могла одредити колико је претходна теза тачна, Кидова је приступила анализи на основу два супротна наратива: првог који тврди да су нови медији алат демократије, односно механизам који је директно инкорпориран у овај облик уређења; и другог, који има супротан став, да је у питању само канал који омогућава разумијевање процеса развоја демократије, никако његов генератор. Чак би се кроз овај други наратив Интернет могао окарактерисати као опасан простор који ограничава грађане, односно, ствара од њих аморфну руљу (Kidd, 2011: 93, 96, 100). Када је ријеч о првом наративу, према Кидовој он је заснован на тези да су савремене информационо-комуникационе технологије омогућиле стварање Меклуановог "глобалног села", гдје људи почињу да се препознају међусобно на основу својих сличности, а не различитости, што нам олакшава учешће у глобалној дискусији на тему од опште користи (Kidd, 2011: 96). На основу свега тога Кидова закључује да је суштина првог наратива да нове технологије омогућавају својим корисницима прилику да нешто ураде или учине, наравно ако имају мотивацију за то (Ibid., 97).

С друге стране, као један од аргумената који иде у прилог другом наративу узима се тврдња да је онлајн публика скоро једнако распршена као и у случају традиционалних медија, јер условно речено, не постоји већа шанса да се глас појединца чује у сајбер простору јаче него у односу на "офлајн" свијет (Ibid, 101). Они који ипак успију да остваре висок публицитет посредством дигиталних медија, никако нису репрезентативни да би се на њиховом примјеру мјерио

потенцијал свих грађана који комуницирају у сајбер простору са истом интенцијом. Такође, важан је и аргумент који Кидова истиче да су у реалном свијету идеологије и друштвене неједнакости толико снажно укоријењене да је тешко уопште говорити на тему демократије и отворености у глобалним размјерама (Ibid, 103), а камо ли о томе да нови медији могу то измјенити. Другим ријечима, немогуће је очекивати да савремене информационо-комуникационе технологије промијене свијест грађана, да би они били мотивисани да посредством нових медија мијењају поредак у којем иначе живе и којег у великој мјери одобравају. На крају, треба узети у обзир и чињеницу да просјечни грађани на Интернету троше вријеме на много баналније ствари (забава, коцка, порнографија, игре, итд.) од бављења политичким темама и мијењањем свијета.

На крају свог рада Кимова отвара питање који од ова два наратива је ближи истини и коначно колико је уопште чврста веза између грађана и нових медија (у смислу колики кредибилитет нови медији имају у животу умрежених субјеката глобалног комуницирања - прим. А.В.) (Ibid., 106). На крају нам не нуди одговор него оставља отворено питање уз Честеров цитат који гласи: „Наша креација електронског "бродбанд" медијског система биће посматрана од стране будућих генерација као једно од најзначајнијих достигнућа нашег друштва. Питање је да ли ће се то посматрати као један од највиших домета за потребе развоја демократије, односно као наше мјесто у сајбер простору које нам је помогло да обогатимо животе и омогућило усвајање нових цивилизацијских и културних достигнућа? Или ће овај систем у будућности бити посматран као нова верзија онога што је покојни Нил Постман (Neil Postman) описао као медиј који је још више способан да нам омогући да се забављамо до смрти?“ (Chester 2007: ххi, у: Kidd, 2011: 93). Кидова на крају каже да одговор лежи у рукама свих нас.

Два наратива које је у свом раду описала Кидова, двије године касније Роберт Мекчесни (2013) разрађује као алтернативне погледе на улогу глобалне мреже и информационо-комуникационих технологија у савременом друштву, разврставајући их у двије школе које је назвао: „Интернет обожаваоци“ и

„Интернет скептици“. У савременој литератури можемо пронаћи много синонима за ове двије парадигме: Интернет оптимисти, Интернет центристи, сајбер оптимисти, сајбер песимисти, сајбер утописти, сајбер скептици, Интернет ентузијаста, итд... Како међу овим називима не постоји значајнија разлика (осим сајбер утописта), одлучили смо се да у овом раду ове двије парадигме означимо као: Сајбер оптимизам и Сајбер песимизам.

Истраживајући потенцијалне ефекте употребе информационо-комуникационих технологија на друштво, Петровић (2013) примјећује да скоро свакодневно у медијима можемо пронаћи „техноскептичне“ текстове, што би могло бити посљедица страха од нових технологија. У том контексту овај аутор проналази разлоге за настајање негативних предрасуда у комбинацији инхерентних фактора (урођени страх од непознатог који је помјешан са отпором према новим технологијама; специфичност Интернета као несагледивог феномена који превазилази све претходне технологије друштвеног општења) и произведених фактора (сензационалистичка улога медија који због повећања гледаности или тиража инсистирају на „тамној“ страни Интернета; емпиријски неутемељени ставови различитих аутора о друштвено-разарајућим посљедицама употребе ИКТ) (Петровић, 2013: 76-77). У том контексту Петровић такође даје двије супростављене перспективе у односу на очекиване посљедице комуникационе употребе Интернета – дистопијску и утопијску перспективу (Ibid., 77). Текстови који припадају првој перспективи, као посљедицу виде да Интернет: отуђује, повећава усамљеност, ствара псеудоодnose, фрагментира идентитет, ствара зависност, подстиче емотивне преваре, убија заједницу, креира псеудозаједнице, смањује партиципацију, подстиче расне, вјерске и етничке подјеле, осиромашује комуникацију, смањује квалитет учења (Ibid.). Друга, утопијска перспектива претпоставља да Интернет: повезује и смањује усамљеност, ствара нова пријатељства, оснажује идентитет, омогућава нове емотивне везе, враћа заједницу коријенима, повећава партиципацију, превазилази

расне, етниче и вјерске подјеле, ослобађа комуникацију, подиже квалитет учења (Петровић, 2013: 77). У својој студији Петровић тежи ка уравнотеженом ставу, са благим наклоном према другој, утопијској перспективи, што је видљиво из критике упућене тзв. сајбер песимистима због недовољно емпиријске утемељености њихових ставова. Овај аутор подвлачи свој став да технологија није основни узрок друштвених промјена, али да она свакако кроз ширење своје употребе није без значајног друштвеног утицаја (Ibid., 80). У том смислу Петровић инсистира да одговор на питање зашто је неко отуђен или усамљен треба потражити у друштвеном окружењу у оквиру којег се ова стања јављају и утврдити узрочно-последичне везе, а не тражити одговор *a priori* у савременим информационо-комуникационим технологијама. Наравно, Петровића не бисмо означили као апсолутног сајбер оптимисту, из разлога што је овај аутор више акцента ставио на критику друге крајности, односно сајбер песимиста, него што је промовисао сајбер оптимистичне ставове који су ипак експлицитнији.

У Енциклопедији друштвених медија и политике (Енг. "Encyclopedia of Social Media and Politics") под одредницом "Виртуелне кампање" (2014) ауторка Анастасија Венети (Anastasia Veneti) са Универзитета у Атини описује сајбер оптимизам као оптимистички правац у литератури који се бави компјутерски посредованом комуникацијом и у којем се заговара теза да савремене ИКТ оснажују демократију подстичући већу грађанску партиципацију, охрабрују слободну политичку конверзацију, унапређују интерактивну размјену информација и смањује трошкове јер је онлајн политичка комуникација брза, једноставна и јефтина (Veneti, 2014: 216). Слично у истој енциклопедији пише и Донатела Селва (Donatella Selva) под одредницом „Утицај на изборе“ гдје објашњава да сајбер оптимисти описују Интернет као средство са високим демократским потенцијалом јер омогућава приступ информацијама и простору да се изнесу различита мишљења, што омогућава развој делиберативног демократског модела који резултује активним учешћем грађана у рјешавању проблема од јавног значаја (Selva, 2014: 674-675).

Роберт Мекчесни (2013) такође образлаже да аутори идентификовани као "сајбер оптимисти" као основни аргумент износе тврдњу из деведесетих година, којом се Интернет апологетски посматра као натприродна сила која шири демократију, а револуције у Тунису и Египту, познатије као "Арапско прољеће", постале су кључни доказ да је Интернет стварно технологија слободе која скида „окове“ ауторитарних режима и ослобађа глобалне грађане (Радојковић и др., 2015: 167). Заједнички закључак „сајбер оптимиста“ је да друштвени медији и ИКТ омогућавају умреженим субјектима глобалног комуницирања толико моћи да они коначно могу да направе свијет по властитој мери (Ibid.). Ова свакако медиоцентрична теза која подсећа на технодетерминизам, не стоји утолико што се у њој потпуно занемарује друштвени контекст у коме има много других чинилаца друштвених промјена поред информационо-комуникационих технологија. Као контра-аргумент тврдњи о покретачкој улози друштвених мрежа и ИКТа у "Арапском прољећу" дали су Радојковић, Стојковић и Врањеш истичући да је у том тренутку највише профитирао од наведених револуција, пан-исламски, друштвени и политички покрет "Муслиманска браћа", који више од 80 година методом „одоздо према горе“ (енг. "bottom-up") политички дјелује у правцу освајања власти у Египту и који су замало то и остварили да се поново није укључила међународни фактор (Радојковић и др., 2015: 167). Тако да је тешко прихватити тезу да је тако снажан политички покрет, са добром организационом инфраструктуром у арапском свијету, зависио од броја корисника друштвених мрежа, могућности брзог слања порука, ширења материјала посредством Интернета, броја кликова и лајкова.. посебно ако се узме да су „Муслиманска браћа“ користила и друге медије у комуникацији са својим присталицама укључујући и усмену ријеч. Неспорно је да су ИКТ и друштвене мреже одлично послужиле њиховим политичким циљевима и организовању присталица, али преваходно у виду канала за комуникацију, а не као узрочник и покретач револуције (Ibid.). Такође, спорно је и то да ли је "Арапским прољећем" уопште извршена демократизација друштва у Египту и Тунису, посебно ако знамо да је

касније услиједио војни пуч у Египту након демократски одржаних избора. С тим би се сложио и Енди Радок који у својој књизи „Млади и медији“ критикује дигитални активизам као неку врсту лажне савјести истичући да се иза Арапског прољећа крио покушај САД-а да пронађу начин да искористе друштвене мреже као инструмент за спровођење спољне политике, а не самоиницијативна акција египатске омладине (Радок, 2015: 83, 86). Управо је овај аргумент био полазна основа и другој парадигми – сајбер песимистима, да докажу да савремене информационо-комуникационе технологије не могу бити *demiurg* нових друштвених односа.

Ауторка Анастасија Венети истиче да сајбер скептици вјерују да је Интернет прецењен као медиј који активира грађане и да је он у суштини само допуна традиционалној тактици политичког комуницирања када је активизам у питању. Односно, сајбер скептици у потпуности сумњају да Интернет појачава политичку партиципацију (Veneti, 2014: 216). Такође, Донатела Селва пише да сајбер песимити наглашавају оно што они називају „тамном страном Интернета“, алудирајући чак и на орвелијански поредак када описују могућности надзора и опасност по приватност субјеката глобалног комуницирања (Selva, 2014: 674-675). Селва сматра да је данас општеприхваћено и емпиријски потврђено становиште да друштвене мреже могу појачати постојећу политичку партиципацију код оних активних грађана који су већ прије тога укључени у јавни или нпр. партијски живот (Ibid.). С друге стране, овај исказ не доказује да друштвене мреже могу бити једини фактор који подстиче пасивне грађане да се активирају, односно да се укључе у нпр. одређене грађанске протесте ако се прије тога нису директно идентификовали са циљем протеста.

Дакле, како истичу Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015:168) "сајбер песимисти" заговарају другачији, социоцентрични приступ, у којем се Интернет

посматра превасходно као канал, а не као агенс демократизације у свету²⁷. Као утицајан "сајбер песимиста" профилисао се Евгени Морозов, који у својој књизи из 2011. године "Обмане на мрежи - тамна страна слободе на Интернету" уводи неколико синтагми на основу којих објашњава своју тврдњу да се Интернет не може посматрати као "демократско оружје" којим се могу рушити ауторитарни режими у свијету (Радојковић и др., 2015: 168). Прва синтагма коју Морозов предлаже јесте "Гуглова доктрина" (енг. The Google Doctrine) - вјеровање да технологија има моћ ослобађања потлачених, а да су компаније из Силиконске долине важна карика глобалне борбе за слободу. Ово становиште се ослања на рани ентузијазам декларисан у документу "Калифорнијска идеологија слободе" (Ibid.). Она постулира Интернет као агенс рађања глобалног просветитељства и то поткрепљује идејама о аутономији, децентрализацији и немогућности контроле саме мреже. Интернет ће, наводно, поново отјелотворити електронску Агору у којој би се развијао дискурс равноправних саговорника на глобалном нивоу (Кампс, 2011).

Наредна синтагма, којом Морозов уз дозу цинизма критикује гледиште да Интернет може да убрза развој демократије нудећи универзална рјешења за грађане од Сијетла до Шангаја, гласи - "Сајбер-утопизам" (енг. Cyber-utopianism) (Радојковић и др., 2015: 168). Морозов тако назива убјеђење у еманципаторску природу онлајн комуницирања (дигиталног комуницирања) које одбија да призна

²⁷ Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) као добар примјер узимају Ребеку Мекинон (Rebecca MacKinnon) бившу новинарку CNN-а и борца за права новинара у свијету. Она у својој књизи "Сагласност умрежених - Светска борба за слободу Интернета" (Consent of the Networked - The Worldwide Struggle for Internet Freedom, 2012) заступа идеју да ауторитарни режими имају могућности и ресурсе да контролишу, регулишу, манипулишу и, наравно, користе друштвене мреже и остале облике дигиталних комуникација много више него њихови опозиционари. Као примјер, Мекинон наводи стање у Кини (MacKinnon, 2012: 96-103) гдје се Интернет употребљава у сврхе економског раста, а ипак, с друге стране, присутни су цензура и вишеслојне регулације, које умањују његов демократски потенцијал. Такође, ауторка додаје да овај случај није резервисан само за ауторитарне режиме, него да постоји и у тзв. демократском свијету, јер велике корпорације уз помоћ влада раде на смањењу Интернет слобода (MacKinnon, 2012).

да постоје и негативне стране овог облика комуникационе праксе (Радојковић и др., 2015: 168). Сајбер-утописти, како тврде Радојковић и др., нису успјели да предвиде како ће ауторитарне владе реаговати на увођење Интернета у своје државе и превидјели су могућност да можда ти исти диктатори искористе Интернет у сврху јачања контроле над становништвом, појачавање пропагандног дјеловања, цензуре, осавремењивања надзора над приватним животом, итд. (Ibid.). Напротив, они сматрају да технологија може да ојача грађанске покрете у "недемократским" државама, који ће се након деценија потлачености мобилисати уз помоћ СМС, *Фејсбука*, *Твитера*, *Вајбера*, *Скајпа*, итд. и коначно прогледати и одлучити се за масовну побуну чији је основни циљ успостављање демократије (Морозов, 2011, XIII, XIV, у. Радојковић и др., 2015: 168). Прагматичну варијанту сајбер-утопизма, Морозов назива "Интернет-центризам" (Internet-centrism), односно, склоност да се све друштвено-политичке промјене посматрају као посљедица примјене Интернета. Радојковић и др. наглашавају да овим концептом Морозов истиче да за разлику од сајбер-утопизма, Интернет-центризам не представља идеологију, него је више оријентисан на акцију уз нуђење конкретних рјешења (Радојковић и др., 2015: 168). Тако док сајбер-утописти предлажу шта треба да се уради на путу демократских промјена, Интернет центристи прописују како то треба да се изведе, уз полазну претпоставку да Интернет може да обликује свако друштвено-политичко окружење у које доспије (Морозов, 2011: XVI, у. Радојковић и др., 2015: 168-169).

На сличном трагу је још један утицајан сајбер скептик Малколм Гледвел (Malcolm Gladwell) који је са запаженим текстом у листу *Њујоркер* у издању од 4. октобра 2010. са насловом "Мале промјене - Зашто револуција неће бити твитована" (Енг. "Small Change - Why the revolution will not be tweeted") покушао да разбије илузије да су друштвене мреже постале демифици нових политичких поредака и то у државама које се из западне перспективе означавају као недемократске (Gladwell, 2010). Гледвел у свом тексту закључује да су друштвене мреже свакако унаприједиле људску комуникацију и омогућиле одређеним

социјалним групама да се повежу. Ниво твитовања, лајковања, шеровања и сл. је омогућио активистима да се изразе, али није повећао њихову мотивацију за стварним жртвовањем у стварном свијету када је ријеч нпр. о грађанским протестима или другим облицима реалног активизма. Другим ријечима, друштвене мреже немају тај потенцијал, и као што каже Гледвел, оне омогућавају активистима да се лако изразе, али им отежавају да тај израз стекне било какав утицај (Ibid.). Дакле, баш као што је и Донатела Селва (2014) написала, ако је неко већ ангажован у јавном животу кроз нпр. организације цивилног друштва, *Твитер* и *Фејсбук* ће му послужити као фантастични алати у процесу остваривања циљева. Али, никако не можемо прихватити да је тачно да мотивација активиста произилази из њиховог регистровања на ове друштвене мреже.

Ипак, важно је критички сагледати оба приступа, јер као што је Петровић (2013) рекао, чињеница је да је правац закључивања и код једних и код других прилично индуктиван. Дакле, емпиријски је непровјериво да ли можемо у овом контексту од појединачног случаја или конкретног примјера извести генерални закључак који важи на општем нивоу. У том смислу пише и Роберт Мекчесни (2013) који наводи да одреднице "сајбер оптимиста" и "сајбер песимиста" имају извјесне слабости. Први су на неки начин залуђени одушевљењем према комбинацији технологије, ИКТ уређаја, утопизма, прогреса и индивидуализма који су суштински амерички производ. "Сајбер оптимисти" замишљају свијет у којем ће бити срушени сви ауторитарни режими под ударом нових технологија, без „прљања руку“ политичком борбом (Радојковић и др., 2015: 169). Они не предвиђају било какав отпор таквом процесу демократизације. Овај правац размишљања за сада је доминантно становиште, јер је чврсто укорјењено у мејнстрим култури и медијима и има огроман број присталица. Мекчесни сматра да су "сајбер песимисти" ближе реалности јер упозоравају на стварне и важне проблеме, али као и код оригиналних античких скептика, њихове вриједности су недовољно артикулисане а више енергије троше на опонирање него што разрађују озбиљну алтернативу (Ibid.).

Као што пишу и Радојковић и др. (2015), Каран опет тражи средину између ова два погледа на друштвену улогу глобалне мреже, сматрајући да Интернет треба посматрати као независну варијаблу у контексту много већих социјалних и политичких промјена које су допринијеле демократском развоју појединих друштава (Cunhan, 2012: 49). Да би то поткријепио, Каран узима као примјере двије тврдње које се данас сматрају превазиђеним. Прву тврдњу, која каже да је "Интернет гробар диктатура" оборила је чињеница да је демократска процедура освајања власти само један од извора легитимитета, и да ауторитарне владе користе и остале изворе као што су економски раст, страх од сусједа, национализам, етничка припадност, божија воља, итд. (Радојковић и др., 2015: 169). Друга је тврдња о томе да је "технологији слободе" била погрешна, јер је претпостављала да је Интернет немогуће контролисати, што данашња сазнања свакако побијају (Ibid.). Можемо прихватити закључак да је Интернет свакако подстакao социјални активизам широм свијета. Међутим, како истичу Радојковић и др., када узмемо у обзир контекст политичких незадовољстава, све већих политичких манипулација, непоуздан глобални правни поредак, све чешће ограничавање људских права и слабљење значаја демократских избора, не можемо тврдити да је Интернет ревитализовао демократију (Радојковић и др., 2015: 169). С друге стране, не можемо да не примјетимо да су се извјесне слободе умрежених грађана ипак прошириле, тако да се истина налази негдје на средини између ставова сајбер оптимиста и сајбер песимиста. Оно што је дефинитивно, употреба савремених информационо-комуникационих технологија остварила је последице по друштво и то не захваљујући новим уређајима, него потреби и количини употребе од стране субјеката глобалног комуницирања, што је у складу и са овом темом.

4.2. Изазови глобалног комуницирања

Као што смо описали на почетку овог поглавља, питање грађанских слобода и стања људских права на Интернету не би требало поистовјећивати, одосно стављати у директну корелацију. Овде имамо једну специфичну ситуацију која је карактеристична за праксу глобалног комуницирања посредством „мреже свих мрежа“. Можемо рећи да ограничавање људских права на Интернету доводи до смањења слобода умрежених грађана, али с друге стране слободе субјеката глобалног комуницирање не зависе (само) од упражњавања људских права на Интернету. Када смо дефинисали субјекте глобалног комуницирања, навели смо да то могу бити поред традиционалних актера међународног комуницирања и: анонимне групе хакера, глобални „узбуњивачи“, социјалне мреже, различити активисти, локални и глобални покрети, али и сваки појединац који посједује опрему, знање, компјутерску писменост те потребу, односно мотив да буде активни субјекат овог облика комуникационе праксе. У овој хетерогености субјеката глобалног комуницирања, налазимо објашњење за горе наведену прилично специфичну ситуацију. Држава (која је и сама субјект) може угрозити право на приватност других субјеката, у нашем случају умрежених грађана, али то не значи да ће тиме њихове слободе у сајбер простору бити апсолутно ограничене. На примјер, извјесна обавјештајна агенција надгледа комуникацију одређеног појединца, има приступ његовом рачунару и мобилном телефону, копира његове приватне документе и сл. чиме свакако нарушава његово људско право на приватност. С друге стране, тај исти субјекат, оног момента кад је сазнао да му држава ограничава људска права, те посједује компјутерску писменост и додатна знања у домену заштите на Интернету, има могућност да: стави наљепницу на камеру и микрофон свог лаптопа; да најважније податке пребаци на енкриптовану екстерну меморију коју користи само када се дисконектује са

Интернета; да постане корисник многобројних ВПН²⁸ сервиса; да за потребу комуницирања посредством мобилних телефона користи различите јефтине „припејд“ картице које стално мијења и то на телефонима који немају приступ Интернету; да на заштићеним „Интернет облацима“ чува тренутне документе које креира; да направи анонимне профиле на друштвеним мрежама и да на тај начин „умакне“ систему надзора. У том случају, тај умрежени грађанин и даље има слободу у сајбер простору да шири своје мишљење против нпр. режима у тој држави који му је ограничио људска права. Коначно, тај субјекат има знање и свијест о томе, те му сама чињеница да су му угрожена људска права не ограничава слободу да пронађе излаз, односно да изигра систем, на исти начин на који и даље долази до бесплатног садржаја, користи бесплатне Интернет конекције, анонимно шири тајне информације, упозорава на стање људских права, итд. С друге стране, обични грађани који користе нове технологије, али не посједују довољно ни знања нити наведене свијести, бивају угрожени, како са позиције људских права тако и са позиције грађанских слобода. Другим ријечима, однос самих субјеката према властитим слободама на Интернету је такође важна варијабла за ову тему. Већа је опасност индиферентност умрежених грађана који уз сва сазнања да су им људска права ограничена, одговор проналазе у аргументу „немам шта да кријем“, о чему ће више бити ријечи касније. Тако недостатак грађанског отпора на чињеницу да држава ограничава људска права субјектима глобалног комуницирања, је једнако опасан као и сазнање да то ограничење постоји. Ту долазимо до једне друге дименције у чијем центру се налази питање грађанске свијести, што остављамо за неке друге расправе. У сваком случају, става смо да не треба априорно стављати у корелацију људска права и грађанске слободе на Интернету нити их поимати као синониме. Напоследку, без обзира што смо идентификовали примјере којима се поткрепљује теза да су слободе умрежених грађана на Интернету увећане, ипак

²⁸ Енг. "Virtual Private Network" - сервис који омогућава корисницима да безбједно и анонимно сурфају, а да њихове Интернет адресе буду виртуелне.

морамо да се фокусирамо и на питање примјене конкретних људских права и то *права на приватност и права на заборав*.

Право на приватност у најширем смислу можемо да идентификујемо као људско право, које се у правној литератури обично одређује као скуп неотуђивих права и слобода која припадају свим људима (Гајин, 2012: 15). У потрази за дефиницијом *права на приватност*, Прља, Рељановић и Ивановић закључују да је овај појам релативно неодређен (Прља, Рељановић, Ивановић, 2012: 95). Једну од старијих дефиниција овог права, наведени аутори проналазе у формулацији америчке јуриспруденције крајем XIX вијека као "права да се буде остављен на миру", али да је тек развојем медија настала савремена концепција *права на приватност* крајем прошлог вијека (Ibid.). Гајин истиче да су крајем деветнаестог вијека аутори текста "Право на приватност" (енг. „The Right to Privacy“) Семјуел Ворен (Samuel D. Warren) и Луис Брандајс (Louis D. Brandeis) апеловали на америчке судове да признају ново *право на приватност* позивајући се на принцип неповриједивости људске личности (Гајин, 2012: 21-22). Из овог се касније развија савремени концепт права на приватност личног и породичног живота, које се као сложено људско право, према Прљи и др., може посматрати из више углова: као приватност дома, преписке, комуникације, интимног и породичног живота (Прља и др., 2012: 95). Коријене овог права можемо пронаћи још од античког периода од када приватни живот искључиво вежемо за "оикос", односно јасно разликујемо приватну и јавну сферу (Тадић, 1998), до данас када је и даље приватни живот сваког појединца уставом заштићен од било каквог неодобреног увида јавности, као и пресретања комуникација, односно прислушкивања (Прља и др., 2012: 95).

Гајин истиче да је средином седамдесетих година прошлог вијека у САД-у, а касније и у пракси примјене Европске конвенције о људским правима, почео да доминира став да је *право на приватност* довољно широко да би се са становишта заштите људских права могло да представља синоним за општу слободу појединца која се схвата као "слобода доношења одлука о сопственом

животу", "слобода стварања властитог идентитета", "слобода развоја сопствене личности" и сл. (Гајин, 2012: 21). На овом примјеру примјеђујемо коријене стварања синонима између људских права и грађанских слобода, јер се поједина права и слободе могу разумијети као еманације личне аутономије појединца, односно као практичне манифестације слободе човјека да самостално доноси одлуке о сопственом животу (Ibid.). Све у свему, као што смо већ истакли, постоји *differentia specifica* када је ријеч о релацији људских права и грађанских слобода на Интернету. Без обзира што смо идентификовали да грађанске слободе расту коришћењем Интернета, уз посједовање знања, потребе и свијести да унапређујемо грађанске слободе, на примјерима које су нам презентовали *Викиликс* и Едвард Сноуден, јасно је да су људска права на Интернету и те како угрожена.

За овај рад важно је напоменути да имамо примјере отпора лошем стању људских права у сајбер простору од стране субјеката глобалног комуницирања. Поред улоге глобалних узбуњивача у овом отпору, о чему ће бити више ријечи касније, посебно бисмо истакли правну борбу за ново *право на заборав*, које је у међу времену постало ново људско право.

Право на заборав (енг. "Right to be forgotten") као ново људско право настало је на основу правне битке држављанина Шпаније Марија Костеха Гонзалеса (Mario Costeja González) који је пред шпанским правосуђем отворио процес против Гугла 2010. године. Наиме, Гонзалес је тужио Гугл из разлога што се приликом претрага његовог имена као резултат отвара веб страница са листом грађана који су били у дуговима и финансијским проблемима током деведесетих година и на којој се налази и Гонзалесово име ("Mario Costeja González," 2016). Тај податак из прошлости директно је наносио штету пословању наведеног држављанина Шпаније, те се одлучио да предузме правне мјере. Надлежни суд у Шпанији прије уласка у меритум суочио се са питањем да ли је тужбени захтјев уопште основан, те су тражили став Европског суда у Луксембургу да се очитује по овом питању, посебно што је дилема да ли Гугл

уопште контролише информације које могу нанијети некоме штету па да би се на основу тога сматрао одговорним (Ibid.). Ипак Европски суд је заузео став у мају 2014. године да се претраживач може сматрати одговорним за податке које је не Мрежу поставило треће лице (Ibid.). На основу ове пресуде настало је *право на заборав* као ново људско право које подразумијева право умрежених грађана да захтјевају брисање одређених података са Интернета који их се директно тичу, на начин да више не буду доступна трећим лицима (“Right to be forgotten - право на заборав,” 2016). Другим ријечима, овим се не брише страница са инкриминишућим садржајем са Интернета, него се из индекса претраживача уклања линк према наведеној страници тако да се више не види приликом претраге на Гуглу. Ипак у самој примјени овог права искрснули су одређени проблеми. Прије свега важно је напоменути да се ово право примјењује само у државама Европске уније. Тако имамо ситуацију да је нека страница избачена из резултата претраге и неће се појављивати када “гугламо” из тих европских земаља, али ће бити присутна у претрази када је обављамо из Сједињених америчких држава гдје се ово право не примјењује (“Zbog prava na zaborav,” 2016). Из тог разлога Национална агенција за заштиту података Француске упутила је захтјев Гуглу да примјењује право на заборав за све претраге на свим својим доменима укључујући и неевропске (Ibid.). Коначно, како се може практиковати одређено људско право у сајбер окружењу ако се примјењује само у одређеним државама, што је био важан француски аргумент. Гугл се оглушио на овај захтјев подосећи жалбу Врховном суду Француске са аргументом да француски закон не може да важи за цијели свијет (Ibid.). Ипак почевши од маја 2014. до данас, Гугл је uklонио скоро два милиона линкова из претраге, на основу чега закључујемо да примјена овог права функционише у пракси (“Right to be forgotten - право на заборав,” 2016). Ово право свакако припада новој генерацији људских права, али оно што је важно за овај рад, оно је настало на иницијативу једног субјекта глобалног комуницирања. Наравно, поставља се питање да ли је Гонзалес овде побједио, јер је покушао да uklони неповољан податак из деведесетих година и

тима заштити своју приватност, да би на крају својом тужбом постао глобално познат због побједе над Гуглом и данас сви овај примјер описују као важан, укључујући и податак о његовим финансијским проблемима из деведесетих година.

4.2.1. Један приступ слободама да Интернету

За потребе расправе о грађанским слободама и људским правима на Интернету, поменућемо извјештај Фридомхауса за 2016. годину (Kelly, Truong, Shahbaz & Earp, 2016) под називом "Слобода на Мрежи 2016". У извјештају, који узгред стање слобода на Интернету углавном оцјењује кроз примјену људских права, су све државе подијељене у четири категорије: слободне, дјелимично слободне, неслободне и земље које нису обухваћене извјештајем. Под слободним државама, када је ријеч и слободама на Интернету, Фридомхаус подразумијева: САД, Канаду, Аргентину, Исланд, Велику Британију, Естонију, Француску, Италију, Њемачку, Мађарску, Грузију, Јерменију, Аустралију, Филипине, Јапан, Јужну Африку и Кенију. Под дјелимично слободним државама подводе се: Бразил, Еквадор, Колумбија, Венецуела, Мексико, Индонезија, Малезија, Камбоџа, Јужна Кореа, Шри Ланка, Индија, Бангладеш, Киргистан, Зимбабве, Замбија, Малави, Ангола, Нигерија, Уганда, Либија, Тунис, Мароко, Азербејџан, Украјина. Под неслободним државама наведене су: Кина, Русија, Казахстан, Узбекистан, Пакистан, Иран, Белорусија, Турска, Сирија, Саудијска Арабија, Бахреин, Уједињени Арапски Емирати, Египат, Судан, Тајланд, Мјанмар, Вијетнам, Етиопија, Гамбија и Куба. Остале земље нису обухваћене извјештајем (Kelly et al, 2016).

Генерални закључци који се налазе у извештају Фридомхаус су сљедећи (Kelly et al, 2016):

- 1) Интернет слободе широм свијета су опале у 2016. години;
- 2) Двије трећине свих Интернет корисника, тачније 67%, живе у земљама гдје су критиковање власти, војске или владајуће фамилије под мјерама цензуре;
- 3) Корисници друштвених мрежа суочавају се са казнама, док су власти у 38 земаља хапсиле због порука објављених на друштвеним медијима током прошле године. Глобално посматрано, 27% свих Интернет корисника живе у државама у којима су хапшени људи због објављивања, дијелења, чак и "лајковања" садржаја на Фејсбуку;
- 4) У порасту је покушај од стране многих влада да ставе под надзор комуникацију на ВОИП апликацијама типа Вотсапа (WhatsApp) и Телеграма, посредством којих се информације могу ширити брзо и безбједно (Ibid.).

На скали од 0 до 100, где 0 представља земљу са највећим израженим Интернет слободама, а 100 државу у којој не постоје слободе, као најслободније државе наводе се Канада са 16 поена, САД са 18 и Њемачка са 19 поена. С друге стране, државе које имају најмање изражене Интернет слободе, према наведеном извјештају Фридомхаусу су: Кина са 88 поена, Иран и Сирија са 87 поена и Етиоппија са 83 поена. Русија према овом извјештају има 65 поена, Турска 61, Саудијска Арабија 72, Египат 63, Бјелорусија 62, Пакистан 69. Велика Британија, Француска, Италија и Мађарска крећу се око 25 поена, док Бразил има 32 поена.

Према наведеном извјештају, од укупног броја корисника, 35% није слободно, 29% су дјелимично слободни, а 24% се означавају као слободни корисници Интернета. Од 65 земаља које су анализирале, владине агенције у 24 државе имају приступ друштвеним мрежама и комуникационим апликацијама, а

владе 15 земаља привремено су забраниле приступ комплетном Интернету. Према овом извјештају Фејсбук је блокиран у 8 држава, Вотсап у 12 држава, Твитер у 7, Јутујуб у 6, Скајп у 7, Инстаграм у 7, а Телеграм у 4 државе. Ако се у извештају фокусирамо на одређене државе, Фридомхаус нам нуди сљедеће податке (Kelly et al, 2016):

1. Сједињене Америчке Државе - носе укупно 18 поена од максималних 100 и у овом извјештају налазе се у групи најслободнијих држава када је ријеч о коришћењу Интерента. Нарушавање права корисника узето је као највећи проблем у САД и то је оцијењено са 13 од укупно 40 поена. Један од наведених разлога који се наводи у прилог унапређењу Интернет слобода у САД јесте усвајање новог закона "USA Freedom Act" који је ограничио прикупљање телефонских података грађана САД и успоставио нове мјере заштите приватности. Као највећа забринутост наводи се владини пројекти надзора грађана на Интернету, посебно када је ријеч о агенцији НСА. Истиче се да је ипак дошло до извјесног сузбијања њеног дјеловања због усвајања споменутог закона у јуну 2015. године (Kelly et al, 2016).

2. Њемачка - Ову државу Фридомхаус (Ibid.) такође категорише као слободну државу када је ријеч о слободама на Интернету, иако и сами признају у извјештају да је дошло до мањег опадања слобода у 2016. години. Наиме, Савезни парламент је усвојио нови закон који захтјева од телекомуникационих компанија да чувају приватне податке корисника до 10 недеља, тј. да толико дуго буду агенцијама на диспозицији након чега могу да их обришу, без обзира што је Европски суд правде раније одбио сличну директиву Европске уније. Такође, један од разлога зашто је Фридомхаус дао лошију оцјену Њемачкој у односу на ранију годину, јесте што је Савезно тужилаштво обавијестило уредништво портала "Netzpolitik.org" да су њихова два новинара били под истрагом због издаје јер су наводно објавили текстове који садрже повјерљиве државне информације. Без обзира што је

случај брзо затворен, ипак је привукао огромну пажњу али и критику јавности (Kelly et al, 2016).

Као додатак овој расправи (што се не наводи у извјештају) није згорег да напоменемо да се у априлу 2017. године пред њемачким Бундестагом нашао приједлог закона који би требао да забрани говор мржње и измишљене вијести на Интернету, а друштвене мреже које не отклоне довољно брзо недозвољене садржаје, биће кажњене казном и до 50 милиона евра ("Bundestag zabranjuje govor mržnje," 2017). Критичари овог приједлога закона тврде да се овим ограничава слобода говора и да се тиме предузима контрола садржаја на друштвеним мрежама, почевши од лажних вијести до анонимних коментара (Ibid.). У случају да се овај закон усвоји, како је планирано до септембра 2017. године, све објаве на друштвеним мрежама које садрже лажне вијести, говор мржње, подстицање на тероризам или промоцију дјечије порнографије, биће санкционисане на територији Њемачке. Ипак овде се отвара питање да ли овај закон може да успостави границу између потребе за уклањањем спорних садржаја и цензуре, односно да ли ће се друштвене мреже на територији Њемачке, у намјери да избјегну велике казне, претворити у одређен вид тајне државне полиције, што додатно забрињава када посаматрамо овај проблем из угла људских права.

3. Турска - Према извјештају Фридомхауса за 2016. годину, ова држава је означена као неслободна. Као разлог наводи се да су мобилне и Интернет везе више пута суспендоване у градовима на југоистоку Турске током претреса група означених као милитанти од стране безбједоносних агенција (Kelly et al, 2016). Затим се наводи да су *Твитер*, *Фејсбук* и *Јутјуб* бивали блокирани у бројним приликама, посебно у периоду након извршених терористичких напада. Занимљив примјер је да је турско регулаторно тијело казнило компанију "ТРУ" са 51.000 америчких долара због одбијања да уклони, како су навели, "терористичку пропаганду" са свог сајта.

Провладини коментатори на друштвеним мрежама тзв. Интернет тролови²⁹ су повећали интензитет својих кампања против симпатизера опозиције у Турској. Новинари као што су Хајри Тунц (Hayri Tunç), Ајтекин Језице (Aytekin Gezici) и Бјулент Кенеш (Bülent Keneş) су добили дугогодишње затворске казне због "вријеђања" јавних функционера и/или ширења "терористичке пропаганде"³⁰. Важан примјер је и интервенција државе у комуникације посредством Интернета током покушаја пуча, када су оптужени тзв. „Гуленовци“ да су покушали да насилно смијене предсједника Ердогана. Сви ови елементи и многи други определијелили су истраживаче Фридомхауса да Турску означе као земљу у којој скоро да не постоје Интернет слободе.

4. Русија - Према наведеном извјештају, Русија има још лошији положај на ранг листи Интернет слободе Фридомхауса (Kelly et al, 2016). Као разлози, између осталог, наводе се: да је Руска Федерација усвојила пакет антитерористичких амандмана којим се нарушава безбиједност шифроване комуникације и повећава могућност владиним агенција да приступе корисничким подацима; Овај извјештај биљежи и повећање броја хапшења корисника друштвених мрежа, као и пресуде против њих у висини од максималних пет година због наводног екстремистичког изражавања на Интернету; Забиљежен је повећан број физичких напада на кориснике друштвених мрежа. Слобода на Интернету у Русији се, наводно, стално погоршава наглашава се у извјештају Фридомхауса. Ово како кажу, коинцидира са повећањем политичке моћи Владимира Путина у његовом трећем мандату предсједника Руске (Kelly et al, 2016).

²⁹ Енг. "trolls" - анонимни коментатори са лажним профилима на друштвеним мрежама који износе низ неистина по разним основама с намјером да дискредитују одређену и циљану личност, организацију, групу итд.

³⁰ Важно је напоменути да под ову одредницу власти Турске подводе и Курде, па чак и њихове легално изабране представнике у парламенту.

Претходно изнесено се дефинитивно може узети као политички став и аргумент да је овај извјештај политички пристрасан. Такође, у извјештају се наводи да је честа појава да се блокирају садржаји којима се изражава критика због, како кажу, анексије Крима; политички садржаји се блокирају примјеном тзв. анти-екстремистичких закона; независни онлајн медији трпе правне и економске притиске од стране владе и сл. Као посебна замјерка у извјештају се наводи да је руска влада наставила да поткопава приватност и безбједност својих грађана на Интернету и да ова пракса биљежи раст, посебно захваљујући одређеном броју закона који су усвојени у парламенту у јуну 2016. године а везани су за процедуре задржавања прикупљених података на серверима.

5. Кина - Према наведеном извјештају, Кина се налази у групи држава са најлошијим бројем поена (88 од 100) према мјерилима Фридомхауса за 2016. годину (Kelly et al, 2016). Међу разлозима за овакво лоше рангирање, аутори извјештаја између осталог наводе: Кина је усвојила нацрт закона о сајбер безбједности (о чему ћемо писати детаљније касније) који би, према Фридомхаусу, могао појачати захтјеве да приватне Интернет компаније морају да складиште податке на серверима који се налазе на територији Кине; затим поменути закон може да појача систем цензурисања информација и на крају дозволи затварање одређених сервиса из безбједоносних разлога, а све под надзором "Управе за сајбер простор Кине". Према усвојеном Закону о антитероризму, захтјева се од компанија које се баве производњом и прометом савремених технолошких производа, да сарађују са властима посебно када је ријеч о дешифровању података. Такође, овим законом се омогућавају рестрикције када је ријеч о садржају на Интернету, што би могло да смањи слободу говора, како оцјењује овај извјештај (Ibid.).

Ауторима извјештаја Фридомхауса засметао је и амандман на Кривични закон Кине који уводи нове казне до седам година затвора за објављивање

дезинформација на друштвеним мрежама. Веб сајтови медија као што су *Економист* (The Economist) или магазин *Тајм* (Time magazine) су блокирани у 2016. години због наводног критичког извјештавања о председнику Кине. На основу свега овога, аутори извјештаја Кину карактеришу као "најгорег глобалног насилника над слободама на Интернету у 2016. години" и то другу годину за редом, што, како кажу, значајно подрива „активизам цивилног друштва на Интернету“. Такође се додаје да је "сајбер суверенитет" једна од најважнијих политичких стратегија Комунистичке партије Кине и њеног генералног секретара и председника Кине Си Ђинпинга (Xi Jinping). Таква стратегија служи као својеврсна платформа за доношење законских рјешења на основу којих се, наводно, даље умањују слободе на Интернету у Кини (Kelly et al, 2016).

Ако се изузме очигледна пристрасност Фридомхауса, вриједност овог извјештаја се заснива на чињеници да је он показатељ постојања глобалног политичког сукоба и подјела на питању слобода на Интернету и њихове примјене у пракси. С једне стране Фридомхаус оптужује земље као што су Кина и Русија да не упражњавају слободе на Интернету, док с друге стране извјештај амнестира и релазивизује систем тајног надзора и угрожености приватности глобалних умрежених грађана од стране САД-а и њихових партнерских држава из „Западног блока“. Управо ово можемо да идентификујемо као вододелницу између држава које припадају коалицији Западних земаља на челу са САД и развијених земаља које су окарактерисане као неслободне, а које за потребе овог рада можемо категорисати као „Источни блок“. Ови први под оправдањем да бране Интернет слободе покушавају да одрже доминацију над „мрежом свих мрежа“ без обзира што у исто вријеме и сами нарушавају слободе субјеката глобалног комуницирања. Државе из другог блока не дозвољавају да њихов суверенитет буде угрожен путем Интернета, ризикујући да њихови поступци буду окарактерисани као угрожавање људских права.

С друге стране оно што је такође интересно јесте примјена тзв. дуплих стандарда када је ријеч о односима држава "Западног блока" према тзв. неслободним државама како их Фридомхаус карактерише, посебно ако је присутна финансијска корист. Као први примјер навешћемо податак да Уједињени Арапски Емирати користе програме за надзор активиста за људска права развијених у САД и Европи (Stevanović, 2016). Такође, све чешћи су примјери да су државе означене у извјештају Фридомхауса као неслободне, у ствари клијенти западних компанија које развијају програме за шпијунирање. У цитираним тексту листа *Политика* наводи се да у САД, Њемачкој, Израелу и Италији послују неколико фирми које обучавају званичнике страних влада како да употребљавају шпијунску опрему на Интернету, а један од највећих поручилаца наведених апликација су Уједињени Арапски Емирати, који на основу тих алата врше надзор над активистима за људска права (Ibid.). Међу наручиоцима опреме за надзор умрежених грађана које производе компаније из држава „Западног блока“, налазе се и Етиопија, Египат, Русија, Бахреин, Казахстан, Азербејџан, Узбекистан, Оман и Саудијска Арабија. С једне стране критикују се стање слобода на Интернету у овим државама, док с друге стране те исте „слободне“ државе по Фридомхаусу, испоручују алате и упутства како „неслободне државе“ да унаприједи систем надзора над својим грађанима, уз наравно профит. Да све наведено можемо окарактерисати изразом лицемјерје, говори нам примјер угрожавања права субјеката глобалног комуницирања које долазе из земаља „Западног блока“, и то првенствено од стране агенција наведених „слободних држава“ по извјештају Фридомхауса, што ћемо објаснити у наставку рада.

4.2.2. Позиција глобалних узбуњивача

Већ смо раније споменули да стање људских права на Интернету свакако није задовољавајуће, без обзира што можемо идентификовати пораст грађанских слобода, што неријетко збуњује истраживаче у процјени да ли су људска права унапријеђена или су угрожена. Ипак, важан допринос овој дилеми дали су глобални узбуњивачи који су скренули пажњу свјетској јавности на примјере кршења људских права, а посебно *права на приватност* на Интернету. Њихов отпор је утолико занимљивији, јер су својим „звиждуком“ озбиљно угрозили тежњу САДа и њихових савезника да одрже и повећају контролу над Интернетом, успостављајући надзор над корисницима његових тренутно најпопуларнијих сервиса широм свијета. Уз то, како тврде Радојковић и др. (2015), они су показали глобалној јавности да ни најмоћнија земља свијета није имуна на „нападе из сајбер простора“ као што се види кроз случај *Викиликс* (Енг. „WikiLeaks“). Том приликом свједочили смо да на почетку XXI вијека ни технолошки најразвијеније земље не могу да постигну апсолутну контролу над протоком, у овом случају, повјерљивих, државних, војних, и иних информација (Радојковић и др., 2015: 170).

Свакако је интересантан примјер да америчка војска није успјела у намјери да уклони са Интернета снимак бомбардовања Багдада приликом којег су пострадали Ројтерсови новинари, што је *Викиликс* такође објавио 2007. године (Морозов, 2011: 121). Замишљен као алтернативни медиј посредством којег ће "звиждачи" („whistleblowers“) ширити упозорења која би политичку моћ учиниле транспарентном, *Викиликс* је стао у одбрану либералних вриједности, промовишући их кроз критику којом су целом свијету показали како демократске институције нарушавају либералне вриједности свог политичког система (Fuchs, 2014: 61). Прије објављивања поверљивих дипломатских депеша, *Викиликс* је, већ имао репутацију контроверзног медија (платформе), јер је 2008. године објавио

слике имејл инбокса тадашње кандидаткиње за потпредседницу САД Саре Пејлин и снимак како амерички маринци пуцају у ненаоружане ирачке цивиле (Hindman, Thomas, 2014: 542).

Свој глобални публицитет, заједно са својим оснивачем Интернет активистом и аустралијским хакером Џулијаном Асанжом, *Викиликс* је стекао тек 2010. године. Елизабет Хиндман и Рајан Томас подсећају да је само у новембру 2010. године *Викиликс* упутио свјетским медијима преко 250.000 америчких дипломатских депеша³¹, објелоданивши тако садржај комуникације између америчких дипломата широм свијета и Стејт департамента (Hindman, Thomas, 2014: 541-542). Тада смо имали прилике да прочитамо да је тадашња државна секретарка Хилари Клинтон дала овлашћења агентима да шпијунирају генералног секретара ОУН Бан Ки-Муна, затим да изврше различите анализе особина свјетских лидера, као и да саставе листу инфраструктуралних објеката важних за националне и безбједносне интересе САД (Радојковић и др., 2015: 171). Како тврди Рита Зајц, након објављивања дипломатских депеша уведене су рестриктивне мјере како би се спријечило даље цурење информација штетних по САД, што је било у директној контрадикцији са ранијом критиком тадашње Државне секретарке Клинтон на рачун ауторитарних режима које сузбијају слободу протока и објављивања информација на Интернету, из фебруара 2010. године (Zajác, 2013: 489-490). Рестриктивне мјере које је САД увела у потпуности су противрјечне у односу на америчку политику успостављања тзв. „Интернет слободе“ као будућег приоритета у америчкој спољној политици, коју је Клинтонова протежирала (Радојковић и др., 2015: 171). Један од основних принципа тог новог правца у развоју спољне политике САД-а јесте подржавање мира и безбједности који би створили претпоставке за глобални развој, а носилац

³¹ Пре објављивања дипломатских депеша, *Викиликс* је у априлу 2010 године објавио видео снимак из кокпита америчког војног хеликоптера у којем је забележено убијање цивила у Ираку, након тога су објављени амерички војни документи о рату у Авганистану (око 91.000 докумената), као и 391.000 докумената о рату у Ираку (Lovink, 2011: 176).

тог прогреса биле би САД. Тако на примјеру Викиликса видимо да је „Интернет слобода“ замишљена само као идеја за „спољнополитичку употребу“, јер је убрзо након објављивања депеша Џулијан Асанж проглашен за "дигиталног терористу" (Радојковић и др., 2015: 171). Очигледно се концепт „Интернет слободе“ не односи на узбуњиваче који упозоравају глобалну јавност на злоупотребе од стране САД. Како наводи Ребека Меккинон (MacKinnon, 2012: 202-207) грађани који су подржавали аустралијског "узбуњивача" онемогућени су да путем платних картица финансијски подрже његов пројекат, чиме је аутоматски укинута „Интернет слобода“ у сајбер простору који заправо контролишу САД. Другим ријечима, причу о огрожавању слобода субјеката глобалног комуницирања, морамо да отпочнемо са случајем *Викиликс*, који је дефинитивно разоткрио арканску политику САД-а која се манифестује и у домену грађанских права на Интернету.

Почетком 2017. године *Викиликс* је објавио близу 9.000 тајних документа америчке Централне обавјештајне агенције (ЦИА) који показује технике глобалног надзора ове службе, односно алате путем којих оперативци упадају у мобилне телефоне и друге електронске уређаје (MacAskill, Thielman, Oltermann, 2017). Дакле и овде видимо, поред Сноуденових открића, коме смо посветили посебан одељак, да различите обавјештајно-безбједносне агенције САД-а врше надзор над глобалним умреженим грађанима. Важан податак који смо сазнали на основу објављаних докумената јесте да су ЦИА и британска обавјештајна служба пронашле начин како да компромитују тзв. паметне телевизоре и на тај начин да их претворе у уређаје за надзор. Такође, описан је програм под кодним називом „Уплакани анђео“ (енг. „Weeping Angel“) који показује како се преко паметног телевизора Самсунг (модел „F8000“) може вршити надзор, чак када је уређај угашен.

Поводом објаве *Викиликса* да ЦИА може надзирати и преко паметних телевизора, директор америчког Федералног бироа за истраге (ФБИ) Џејмс Коми (James Comey) изјавио је у марту 2017. године да у САД не постоји апсолутна

приватност (Borger, 2017). У ауторском тексту за Гардијан, амерички конгресмен Мајкл Капуано (Michael E. Capuano) додаје да поред тога што имамо сазнање да ЦИА и британска служба МИ5 врше надзор над грађанима у њиховим кућама посредством паметних телевизора, важно је да имамо на уму да то не раде само државне агенције, него и приватне компаније (Capuano, 2017). Поткрепљујући ову тврдњу, конгресмен наводи да се поред телевизора, надзор врши и посредством аутомобила, преко мобилних телефона, уређаја за пријем кабловског ТВ сигнала, фрижидера, дјечијих играчака, итд. Према Капуановим ријечима, у фебруару 2017. године америчка Федерална трговинска комисија (енг. "Federal Trade Commission") казнила је компанију Визи (Vizio) - једног од највећих произвођача телевизора повезаних на Интернет, са 2.2 милиона долара казне јер су прикупљали податке о купцима својих 11 милиона продатих телевизора, мимо њиховог знања и пристанка (Ibid.). *Њујорк тајмс* на ту тему пише да су Визи телевизори мјерили гледаност програма и реклама, а у компанији су анализирали навике корисника тако што су паметни телевизори прикупљали податке и са осталих уређаје повезаних у домаћинству на локалну мрежу (Maheshwari, 2017). На примјер, оцјењивали су да ли је корисник након угледане рекламе на телевизору, отворио сајт те исте компаније путем свог мобилног уређаја, или да ли се корисник, који је видио рекламу за одређену ТВ серију на свом лаптопу, заинтересовао и погледао исту серију на телевизору. Трећа могућност Визи телевизора је била да усмјери циљане рекламе корисницима на њихове лаптопе и мобилне уређаје на основу садржаја који су гледали на ТВ-у. Такође, произвођач Визи телевизора, поред навика корисника, имао је праксу да продаје оглашивачима и информације о купцима као што су: пол, године, примања, брачни статус, величина домаћинства, образовање, власништво над некретнином и вриједност имовине у власништву. У свом тексту конгресмен Капуан тврди да су Визи телевизори могли да слушају и гледају своје кориснике и када су телевизори угашени, а слично шпијунирање признали су и у компанији Самсунг. Овај аутор даље тврди да савремени аутомобили такође прикупљају податке о

својим корисницима као што су просјечна брзина вожње, учесталост коришћења аутомобила, гдје се обично вози ауто и у које доба дана (Caruano, 2017).

За нас је важно истаћи да су и прије открића активности у домену масовног надзора умрежених грађана, постојале иницијативе да се додатно уреде активности у домену безбједности у сајбер окружењу. Као примјер имамо иницијативу Кине, Русије, Таџикистана и Узбекистана из септембра 2011. године које су поднијеле Генералној скупштини Уједињених нација приједлог за усвајање добровољног кодекса под називом "Међународни кодекс понашања за информациону безбедност" (енг. "International code of conduct for information security") којом су жељели да успоставе норме понашања у сајбер простору. Али тај приједлог је одбачен. Четири године касније, Кина, Русија, Таџикистан, Узбекистан, Казахстан и Киргирстан, као државе чланице Шангајске организације за сарадњу, предложиле су поново, ревидирану верзију истог кодекса у јануару 2015. године, а узевши у обзир сазнања о масовном надзору посредством Интернета ("Sixty-ninth session - Agenda item 91", 2015). Приједлог је коначно усвојен као међународни добровољни кодекс понашања, а не као обавезујући документ. Овим кодексом се прописује да: све земље користе сајбер технологије искључиво у мирнодопске сврхе; државе не би требале да користе сајбер простор за напад на нуклеарне локације других држава, банке, системе снабдијевања водом, транспортну мрежу и другу критичну инфраструктуру; и да неће убацивати "бекдор" вирусе у информационо-комуникационе производе³². Затим позивају се државе да сарађују у борби против сајбер и хакерских напада. Такође овим кодексом је прописано да се државе обавезују да неће користити информационо-комуникационе технологије зарад мијешања у унутрашње послове других држава, с циљем да угрозе њихову политичку, економску и социјалну стабилност.

³² На примјеру надзора посредством паметних телевизора, можемо да закључимо да се овај кодекс дефинитивно не примјењује у пракси.

Још једна реакција на сазнање о активностима масовног надзора умрежених грађана, јесте иницијатива на основу које је Бразил заједно са Њемачком предложио резолуцију у новембру 2013. године под називом "Право на приватност у дигиталном добу" (енг. "The right to privacy in the digital age") коју је Генерална скупштина УН усвојила у јуну 2014. године ("Annual report of the United Nations High Commissioner," 2014). Полатин-Рубен (Dana Polatin-Reuben) и Рајт (Joss Wright) истичу да се ова резолуција дотиче питања слобода субјеката глобалног комуницирања због познатог нарушавања људских права коришћењем програма за масовни надзор, што уједно представља кршење права на приватност. Аутори истичу да умјесто да фокус буде на сувереном праву народа, односно умрежених грађана, ова резолуција захтјева од држава да имплементирају ефикаснију контролу сопствених активности надзора с циљем да поштују право на приватност и да осигурају ефикасну примјену свих обавеза према међународним конвенцијама о људским правима (Polatin-Reuben, Wright, 2014: 3). Све у свему, питање права на приватност у дигиталном добу свакако није апсолвирано, јер смо свјedoци да се скоро свакодневно појављују примјери о кршњу управо ових права које би сваки субјекат глобалног комуницирања требао да ужива.

Из свега наведеног можемо да изведемо претпоставку да постоји амбиција да се успостави глобални надзор човјечанства посредством умрежених „паметних“ уређаја који нас окружују, што у потпуности асоцира на „орвеловски сценарио“. Ипак постојање узбуњивача који скрећу пажњу субјектима глобалног комуницирања о нарушавању људских права посредством савремених информационо-комуникационих технологија, шири оптимизам да се споменути сценарио ипак неће тако брзо остварити. Из тог разлога открићима Едварда Сноудена посвећујемо посебан одељак, јер основано тврдимо да је његовом заслугом потенцијални „орвеловски сценарио“ значајно успорен.

Открића глобалних узбуњивача

Као што смо већ описали, важност глобалних узбуњивача у идентификовању обима кршења људских права умрежених грађана, свакако припада једном од најважнијих савремених догађаја које с правом називамо „открићима“. Као студијом случаја бавићемо се открићима глобалних узбуњивача као доказом о постојању праксе кршења људских права у сајбер простору, са посебним фокусом на грађане САД-а који би требали бити посебно заштићени у односу на грађане других држава. Иако смо акт узбуњивања глобалне јавности означили као примјер грађанске слободе на Интернету, морамо да истакнемо да је ово за Сноудена и Асанжа била „пирова побједа“, јер су на властитом примјеру осјетили колико су људска права у суштини релативна. У наредном тексту детаљно ћемо описати систем надзора који америчка агенција НСА обавља у сајбер простору посредством специфичних програма. Посебан фокус на америчким држављанима и кршењем Устава САД-а и закона над њима, треба да нам покаже да ни грађани прокламовано најслободније државе на свијету нису заштићени, те као примјер може да нам послужи да наговијестимо шта субјекти глобалног комуницирања могу да очекују ако долазе из мање развијених земаља, који немају ни близу такву заштиту као држављани САД.

Ако се на тренутак вратимо *праву на приватност*, које је у фокусу злоупотреба посредством Интернета, Гајин пише да ни једно друго право није привукло толико пажње правне теорије у англосаксонском свијету као *право на приватност* из којег произилази идеја о личној аутономији грађана САД-а (Гајин, 2012: 21). Амерички судови почињу да штите ово право првих година двадесетог вијека, идентификујући упориште за његову примјену у апсолутним правима личне безбједности и слободе, што подразумијева право на физичку егзистенцију као и право на уживање у сопственом животу (Ibid., 23). Јер, како се тада објашњавало, повреда овог права постоји не само у случају одузимања живота

једном лицу, већ и у случају одузимања осталих "ствари" које су му неопходне за уживање у животу, почевши од продирања у физичку повученост, као што је незаконит упад у туђу кућу и претрес, затим прислушкивање разговора, вирење кроз прозор, неовлашћено остваривање увида у личне податке као што је банковни рачун, затим јавно разглашавање података из приватног живота путем средстава масовног комуницирања, али и стварање лажне слике о једном лицу у јавности и коначно у комерцијалном искоришћавању атрибута човјекове личности, посебно у рекламирању и у продаји одређеног производа (Ibid., 23-24). Из овог коначно можемо да прочитамо један парадокс да је од почетка двадесетог вијека у САД-у почела широка примјена заштите *права на приватност* у судској пракси, да би смо један вијек касније (чак након прокламовања државне политике о „Интернет слободи“) идентификовали да је иста држава нашла начин како да угрози исто право својим грађанима, али и грађанима других држава широм свијета, а да при томе заобиђу правосуђе и одговорност.

За овај закључак најважнија су нам открића "звиждача" Едварда Сноудена (Edward Snowden), компјутерског стручњака и бившег запосленика америчких безбједоносних агенција ЦИА (Central Intelligence Agency), ДИА (Defense Intelligence Agency) и НСА (National Security Agency), који је у јуну 2013. године објавио на хиљаде повјерљивих докумената из НСА. Објелоданио је на тај начин преко *Вашигтон Поста* и *Гардијана* глобалне програме за надзор комуникација посредством савремених ИКТ, које користе НСА и "Five Eyes" обавјештајна алијанса у коју су укључени Аустралија, Канада, Нови Зеланд, Велика Британија и САД, а у сарадњи са светским компанијама из области телекомуникација и европским владама (Радојковић и др., 2015: 171). Сноуден је на основу тога добио огромну медијску пажњу али и етикете: херој, звиждач, дисидент, патриота као и издајник.

Како наводи Елен Накашима, основни Сноуденов мотив је било сазнање да је влада САД преко НСА изградила систем преко којег може дословно да прати

све активности у сајбер простору³³, чиме су нарушена људска права широм свијета (Nakashima, 2013: 48). Како наводе и Радојковић и др. (2015) у јуну 2013. године, Сноуден се састао у Хонг Конгу са гардијановим новинарима Гленом Гринвалдом и Лауром Појтрес којима је доставио велики број поверљивих докумената НСА о надзору корисника Интернета (Greenwald, 2014). Неколико дана по објављивању тајних докумената о тајним програмима НСА, Министарство правде САД оптужило је Сноудена за шпијунажу и крађу државне имовине (Finn, Horowitz, 2013), на основу чега му је Стејт Департмент одузео пасош САД. Он је из Хонг Кога отишао за Москву, где је добио политички азил, што је значајно оптеретило политичке односе САД и Руске Федерације (Радојковић и др., 2015: 172).

У тексту под називом „Шта да радимо по питању оних лица преко којих цуре информације?“ Дејвид Кол отвара питање како посматрати Сноудена и Асанжа, након што су узбунили глобалну јавност - као хероје или издајнике (Cole, 2015: 73). Асанж је, подсећања ради, објавио на Интернету читав низ тајних докумената Државног секретаријата и Министарства одбране САД, а када је ријеч о Сноудену, Национална служба безбједности САД-а још не зна тачно колико тајних докумената је отуђио. Процјењује се да је у питању 1.7 милиона докумената, што га према правосуђу САД категорише као криминалаца који је украо документа у власништву државе и који је прекршио Закон о шпијунажи (The Espionage Act³⁴) (Cole, 2015: 74). Ова два узбуњивача су наведеним дјелима

³³ Према подацима из 2012. године, највећи НСА дата центар који служи за чување прикупљених информација, налази се у граду Блафдејлу (Bluffdale) у држави Јути (Utah) који је почео са радом 2013. године и коштао је око 2 милијарде долара, те има капацитет чувања око 12 ексабајта података и спада у четврти по реду дата центар у свијету. На првом мјесту је шест пута већи дата центар у Лангфангу у Кини који је величине Пентагона и служиће наводно за комерцијалне сврхе када буде пуштен у погон (Šandrlić, 2013).

³⁴ Закон о шпијунажи усвојен је 1917. године, непосредно након уласка САД у Први светски рат и до данас је претрпео већи број амандманских измена и допуна ("1917 - U.S. Congress passes," n.d.). Едвард Сноуден је оптужен да је пркршио управо овај закон и то "неовлашћено ширење

стекли трајну и глобалну популарност, посебно када је ријеч о појединцима и групама који се залажу за права на приватност грађана у сајбер окружењу. Ипак, стигле су и осуде. У Сноуденовом случају, да је у питању издаја а у Асанжовом случају да је „дигитални терориста“.

Ако се прво фокусирамо на оснивача Викиликса, уврежено је мишљење у либерално оријентисаној америчкој јавности да је Асанжово публикување докумената важно за америчку демократију, из којих се види следеће: да је америчка војска у Ираку убијала цивиле; да Државни секретаријат САД-а шпијунира стране функционере Уједињених нација; да је САД склопио споразум са Јеменом да могу тајно користити дроне у нападима на своје циљеве и сл. Његови потези сматрају се за најважније откриће америчке арканске политике још од времена када је Данијел Елсберг објавио тајне документе Пентагона о рату у Вијетнаму у *Њујорк Тајмсу* и *Вашигтон Посту* 1971. године³⁵. Такође, важно је нагласити да је Асанж новинар који, за разлику од Сноудена, није имао нити једну уговорну обавезу са америчком Владом која би га онемогућила да објави тајне податке који су, узгред, и те како од јавног интереса. Дејвид Кол истиче да захваљујући Првом амандману америчког Устава, ни један новинар у САД никада није процесуиран под оптужбом да је прекршио Закон о шпијунирању због објављивања тајних података (Cole, 2015: 80). Такође, важно је нагласити да се Асанж налази још увијек у амбасди Еквадора у Лондону (док аутор пише овај текст) и да је једина оптужница подигнута против њега, везана за наводно

информација из области националне одбране" и "намерно ширење класификованих обавештајних података према неовлашћеном лицу" (Finn & Horwitz, 2013).

³⁵ Данијел Елсберг је активиста и бивши припадник америчке војске, који је 1971. године објавио тајне документе Пентагона који су се односили на процес доношења одлука током Вијетнамског рата. Он је 1969. године фотокопирао 7.000 докумената које је прво послао Комитету за међународне односе Сената САД, а затим у 19 америчких листова међу којима су и *Њујорк Тајмс* и *Вашигтон Пост* 1971. године. Елсбергу је осуђен на 115 година због кршења Закона о шпијунирању из 1917. године, као и због крађе и конспиративних активности, али су оптужбе одбачене 1973. године на темељу чињенице да је Влада направила низ прекршаја у процесу прикупљања доказа. Извор: <http://www.ellsberg.net/bio>, приступљено: 15.01.2016. године

силовање од стране Шведског тужилаштва повучена. Без обзира што званично правосуђе САД-а није подигло оптужницу засновану на прекршају објављивања тајних података, бивши потпредсједник САД Џо Бајден је Асанжа упоредио са "хај-тек терористом" (MacAskill, 2010), док је тадашња државна секретарка Хилари Клинтон Асанжово публикување тајних докумената окарактерисала као "напад на свијет (...) и међународну заједницу"³⁶.

Оно што је занимљиво када је о Сноуденовом случају ријеч, Дејвид Кол је поставио питање како установити да ли уопште постоји легалан начин указивања на злоупотребе поткрепљене тајним државним докуменатима, од стране лица која су запослена у државним службама САД (Cole, 2015: 74). Одговор је позитиван, али у специфичним условима и кроз јасно прописану процедуру. Наиме, према америчком Закону о заштити узбуњивача из обавјештајне заједнице³⁷ прописана је процедура како запослени појединац може да открије повјерљиве информације везане за кршење закона у току обавјештајних активности одређених државних служби. Важна чињеница је да потенцијални узбуњивач из ове заједнице може открити повјерљиве информације само члановима Одбора за обавјештајне послове Конгреса САД, и то тек након првобитног презентовања истих информација Главном инспектору Националне службе безбједности и Главном државном тужиоцу. С друге стране, Кол наглашава да овај закон не предвиђа откривање и презентовање тајних података јавности и до сада се врло ријетко примјењивао (Cole, 2015: 75).

Тешко је било замислити хипотетичку ситуацију у којој Сноуден одлази са документима које је отуђио Главном инспектору Националне службе безбједности

³⁶ Извор: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-11868838>, приступљено: 15.01.2015. године

³⁷ "The Intelligence Community Whistleblower Protection Act" настао је 1998. године гдје се јасно прописује поступак пријављивања жалби или информација Конгресу од стране запослених у државним обавјештајним агенцијама о проблемима или злоупотребама насталим током обавјештајних активности. Извор: <https://www.fas.org/sgp/crs/intel/R43765.pdf>, приступљено 15.01.2016

којем презентује да ова државна обавјештајна агенција прикупља велике количине "метаподатака"³⁸ на основу прислушкивања телефонских разговора дословно свих грађана САД и да их чува наредних пет година. Какав одговор би се могао очекивати од Главног инспектора ове службе, ако знамо да су из НСА више пута нагласили да је програм који прикупља "метаподатке" одобрен од стране све три гране власти САД; да је основан за вријеме предсједничког мандата Џорџа В. Буша; да је настављен и током Обаиног мандата; и што је најинтересантније да су свих 15 савезних судија ФИСА суда³⁹ прогласили овај програм легалним, заснованим на Закону који регулише заштиту државне безбједности од тероризма односно „Патриотским законом“⁴⁰ (Cole, 2015: 75). Овде можемо да идентификујемо једну логичку везу између ових активности и саме политике САД након напада од 11. септембра 2001. године. Како Џон Милс (Jon L. Mills) истиче у раду под називом „Будућност приватности у доба надзора“ („The Future Of Privacy In The Surveillance Age“), основни фокус америчке владе након догађаја од 09. септембра 2001. године постаје национална безбједност, односно напор да безбједоносне и обавјештајне агенције никад више не дозволе терористички напад на америчком тлу, не бирајући средства (Mills, 2015: 113). Да би тај циљ био испуњен, успостављен је снажан систем надзора, а какав задатак су службе имале пред собом говори закључак тадашњег директора НСА Кита Александера (Keith V. Alexander) који гласи: Умјесто да тражимо иглу у пласти сијена (...) ајде да

³⁸ Податке о нпр. датумима и дужини трајања телефонских разговара америчких грађана.

³⁹ "Foreign Intelligence Surveillance Court - FISA" или "Суд за надзор страних обавјештајних служби" је амерички државни суд основан по "Закону о надзору страних обавјештајних служби" (енг. "Foreign Intelligence Surveillance Act") из 1978. године да контролише захтјеве за издавање налога за надзор агената страних обавјештајних служби на територији Сједињених Америчких Држава. Извор: http://www.fjc.gov/history/home.nsf/page/courts_special_fisc.html, приступљено: 15.01.2016. године

⁴⁰ Закон "USA Patriot Act (H.R. 3162)" или "Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001" је закон који је ступио на снагу 26. октобра 2001. године као реакција на нападе од 11. септембра 2001. године када су порушене куле Свјетског трговинског центра у Њујорку. Извор: <https://epic.org/privacy/terrorism/hr3162.html>, приступљено: 15.01.2016. године

прикупимо цијели пласт сијена (Nakashima & Warrick, 2013). У том контексту Кол наглашава да је амерички Конгрес чак поново ауторизовао „Патриотски закон“, и након што је сазнао да Национална служба безбједности користи наведене програме, након Сноуденових објављивања тајних података, с правом је закључио да би у описаној хипотетичкој ситуацији Генерални инспектор НСА дефинитивно одбацио потенцијални Сноуденов захтјев (Cole, 2015: 75). Посебно треба узети у обзир да Сноуден и није објавио тајне документе да би на тај начин упозорио амерички Конгрес, него да би узбунио прије свега америчку јавност, која би требала да просуди да ли су тајни НСА програми добри или лоши по грађане САД, односно по њихову приватност.

Када се фокусирамо на Сноуденова открића, Кол набраја шта је то све ново овај узбуњивач саопштио глобалној јавности (Cole, 2015: 77-78):

1) Од 2006. године Национална служба безбједности (НСА) систематски прикупља "метаподатке" свих телефонских позива остварених на територији САД, на основу спорног тумачења појединих одредби „Патриотског закона“ које одобравају прикупљање података релевантних за истрагу о међународном тероризму. На основу тога НСА заснива право да прикупља метаподатке телефонских позива, без обзира да ли постоји веза са тероризмом, са објашњењем да би прикупљени подаци могли постати релевантни у будућим истрагама о тероризму;

2) Наредно сазнање је да директор НСА Џејмс Клапер није говорио истину под заклетвом кад му је постављено питање пред Конгресом САД да ли влада прикупља било какве податке о милионима Американаца⁴¹;

⁴¹ Дана 12. марта 2013. године пред Конгресом САД саслушан је директор НСА Џејмс Клапер. На питање сенатора Рон Вајдена (Ron Wyden) "Да ли НСА прикупља било какве информације о милионима Американаца, директор Клапер је одговорио "Не, господине (...) Не са намјером" (или свјесно – прим. А.В.). Извор: <https://www.youtube.com/watch?v=QwiUVUJmGjs> (06:03 минута видео записа), приступљено: 15.01.2016. године

3) Према измјенама и допунама ФИСА закона из 2008. године, НСА је ангажована и за надзор садржаја е-поште, интернет претраживања и "соба за конверзацију" (чет румс) страних држављана, без обзира да ли постоји било каква сумња да учествују у кажњивим или терористичким активностима. Примјера ради, НСА је озвучила (односно ставила под мјере надзора) телефоне и е-пошту чак и лидера пријатељских земаља, као нпр. Ангелу Меркел или бившег премијера Израела Ехуд Олмерта;

4) Сљедеће сазнање које Кол истиче јесте да су НСА програми за надзор тајно одобрени од стране ФИСА судија, а често се дешавало и да НСА крши услове под којима су добили овлашћење од суда. Примјера ради, ФИСА судија Реџи Волтон (Reggie Walton) је казнио НСА 2009. године због илегалног прегледа хиљаде метаподатака од телефонских позива америчких грађана и изрекао је привремене мјере (касније их је одбацио) да сва претраживања база података телеком оператера морају имати судски налог (United States Foreign Intelligence Surveillance Court, 2009);

5) НСА је прикупљала не само метаподатке телефонских позива грађана САД, него и њихових имејл порука. Кол истиче да подаци са е-поште откривају много више о својим корисницима, него метаподаци телефонских позива. Примјера ради, на основу података са е-поште може се видјети са којим политичким или религијским групама корисник комуницира;

6) На основу Сноуденових података установљено је да НСА прикупља локацијске податке са мобилних телефона (тако се нпр. може установити локација одређеног корисника у свако доба дана - прим. аут);

7) Иако посједује све наведене могућности надзора, Кол истиче да то није било довољно за НСА, него су дословно „упали“ у линкове који повезују Гугл и Јаху информативна чворишта, "усисавајући" огромну количину података, без икакве законске или судске основе;

8) И оно што је последње (бар што је јавности познато), НСА има тијесну сарадњу са британским Владином комуникационим сједиштем (GCHQ) са којим заједно ради на свим набројаним програмима надзора.

Коначно, важност Сноуденовог објелодањивања програма НСА лежи у чињеници да је стављена тачка на саму тајност ове активности, што се свакако показало као прекретница у погледу на улогу савремених информационо-комуникационих технологија у савременом друштву. Такође, захваљујући Сноудену, данас имамо дебату на свјетском нивоу о томе да ли држава треба да користи савремене технологије да би повећала могућности праћења и надзора приватних живота грађана, или да би грађане и њихову приватност у сајбер окружењу штитила? Према Џону Милсу, важност Сноуденовог објелодањивања тајних програма лежи у томе што су амерички грађани добили могућност да сазнају да је њихова Влада својим активностима прешла границу њихових Уставом загарантованих права, тако што је користећи програме типа ПРИЗМ-а или МУСКУЛАР прикупљала приватне податке као што су имејл поруке, фотографије, документа, итд. (Mills, 2015: 113).

Како се то манифестовало у јавности говори нам и истраживање компаније "Harris poll" из фебруара 2014. године, у коме је установљено да су Сноуденова открића имала утицај на кориснике Инернета у САД, посебно када је ријеч о онлајн куповини, коришћењу кредитних картица, е-банкарства, итд. (Cobb, 2014). На узорку од преко 2.000 испитаника у САД, чак 47% њих тврди да су промијенили своје онлајн навике након сазнања да им је приватност угрожена; 26 процената кажу да су смањили коришћење е-банкарства и онлајн куповину; а 24% испитаника тврде да су мање склони да користе е-пошту након сазнања о постојању НСА програма за праћење и надзор (Cobb, 2014). Наравно, резултати овог истраживања се могу сматрати тренутним ефектом реакције грађана на Сноуденова открића, али дефинитивно ове податке не можемо посматрати као тренд који се прогресивно наставио у периоду који је уследио посебно развојем аргумента „немам шта да кријем“ (енг. „Nothing to hide argument“).

Један од важних закључака који Џон Милс истиче, јесте да је захваљујући Сноуденовом објелодањивању докумената установљено да је амерички систем надзора створио колизију између два правна принципа - безбједност и приватност (Mills, 2015: 114-115). Ако се узме у обзир улога САД-а у развоју глобалног комуницирања, као и њихов покушај да кроз политику „Интернет слободе“ промовишу развој глобалног друштва под њиховим „кишобраном“, онда нам је важан примјер који показује да званична администрација САД-а не поштује ни властити Устав када је у питању право њихових грађана на приватност.

Принцип безбједности у америчком политичком систему се може узети као први идеал који произилази из Устава, док смо с друге стране *право на приватност* у америчком систему већ образложили на почетку овог потпоглавља. Оно што је важно нагласити, као концепт, *право на приватност* можемо да пронађемо, поред судске праксе засноване на *common law* систему, такође и у Четвртом амандману Устава САД који гласи: Право на личну безбједност, безбједност дома, докумената и покретне имовине не смије се кршити неоправданим претресима и запленама, а налог за претрес се неће издавати ако не постоји основана сумња, исти ће бити поткрепљен заклетвом или свечаном изјавом и садржаваће тачан опис мјеста на којем треба извршити претрес и лица које треба ухапсити или ствари које треба заплијенити (Povelја права, n.d.). Милс истиче да се у Четвртом амандману може примјетити да је "лична безбједност", као природно право, одвојено од "националне безбједности" и подсјећа да је оригинални мотив за кодификовање Четвртог амандмана (који је ратификован 15. децембра 1791. године) био нарушавање животног простора у ери када је Британска власт претресала домове грађана, нарушавајући тиме приватну сферу (Mills, 2015: 114-115). Ако данас власт посредством савремених технологија омогућава улазак државних органа у приватну сферу, без обзира да ли за потребе националне безбједности или нечег другог, можемо закључити да је тиме нарушено једно уставно право америчких грађана, што се такође може придодати као позитиван резултат Сноуденовог узбуњивања јавности. Такође, овај примјер

је показатељ да је *право на приватност* субјеката глобалног комуницирања, без обзира из које државе долазили, и те како угрожено, што је додатно аргумент у правцу тезе о нарушавању људских права посредством Интернета.

С друге стране, Кол истиче и одређене негативне посљедице наведеног узбуњивања. Наиме, сазнавши детаље о постојању наведених програма за шпијунирање, терористи могу то да искористе тако што ће промијенити начин комуникације и организацију својих активности (Cole, 2015: 80). Примјера ради, постоје индиције да су терористи који су организовали напад у Паризу новембра 2015. године користили систем комуникације посредством конзоле за играње видео игара Сони Плејстејшн 4 (Sony PlayStation 4) за планирање напада. Овај податак није званично потврђен, али се може узети као добар примјер који поткрепљује претходни став да ће убудуће терористи тражити алтернативне канале комуникације које не прате обавјештајне агенције посебно посредством програма које је Сноуден открио. Кол с правом то идентификује као један од могућих негативних ефеката.

Да бисмо били у могућности у цјелини да сагледамо важност Сноуденових открића, позваћемо се поново на Џона Милса (Mills, 2015: 122-126) који нас је у свом већ цитираном раду упознао са већином знаних, тј. откривених програма за надзор грађана и њихових активности на Интернету без сагласности. НСА се с друге стране брани од оптужби за угрожавање приватности властитих грађана, проналазећи правно утемељење за коришћење програма за надзор у препорукама три важна документа (Ibid.):

1. „Executive Order 12333“ – акт настао у вријеме председника Роналда Регана 1981. године који регулише прикупљање обавјештајних података од стране државних агенција и прописује да обавјештајне агенције могу да прикупљају податке о америчким грађанима само уз одобрење државног тужиоца;

2. Већ споменути „Patriot Act“ - усвојен у Конгресу 2001. године као одговор на терористичке нападе од 11. септембра 2001. године, проширио је државним обавјештајним агенцијама могућности надзора, тако да могу да прикупљају телефонске метаподатке (што је омогућило прикупљање метаподатака и са Интернета) у процесу истраге иностраних циљева, дакле у домену глобалног комуницирања и

3. „Foreign Intelligence Surveillance Act“ или ФИСА - закон усвојен 1978. године који прописује прикупљање обавјештајних података из иностранства.

Према Милсу (Mills, 2015: 122-126), откривени су сљедећи НСА програми за надзор:

1. Програм под називом "Звјездани вјетар" (енг. „Stellar Wind“), такође познат и као Програм (са великим П) за прикупљање метаподатака комплетног америчког телефонског и интернет саобраћаја. Милс наводи да је до 2011. године НСА могла прикупљати метаподатке о телефонским позивима и имејл порукама без постојања судских налога⁴². Правно покриће на које се позива НСА за коришћење програма "Звјездани вјетар" јесте одлука ФИСА суда.

2. Програм "Призма" врши екстракцију садржаја са сервера. Милс наводи да је програм покренут уз вјероватну сагласност компанија и сервиса: „Microsoft“, „Yahoo“, „Google“, „Facebook“, „Paltalk“, „YouTube“, „Skype“,

⁴² Метаподаци телефонских разговора обухватају: број који је корисник позвао, вријеме позива и дужину трајања разговора. Замјеник државног тужиоца Џејмс Кол (James Cole) бранио је ову праксу пред надлежним комитетом наводећи да овим САД нису прекршиле Четврти амандман над грађанима, јер ови метаподаци не укључују садржај разговора, него само податке о разговору, и ове податке такође константно прикупљају телеком оператери. Метаподаци имејл порука су ипак другачији. У суштини, за разлику од метаподатака о телефонским разговорима, када је ријеч о онлајн комуникацији, тешко је разликовати метаподатке имејл поруке од садржаја те исте поруке (Greenwald & Ackerman, 2013).

„AOL“ и „Facebook“. На овај начин је НСА директно улазила и прикупљала податке корисника, били они Американци или странци (њихове имејл поруке, све облике конверзација, видео клипове, фотографије, логове, детаље о профилима на друштвеним мрежама, итд.) наведених интернет сервиса или друштвених мрежа (Greenwald & MacAskill, 2013). Сам процес прикупљања, истиче Милс, се може одвијати без судског налога или одбрења интернет сервис провајдера. Правно упориште за коришћење "Призма" програма НСА проналази у члану 702 ФИСА закона ("Section 702 of the Foreign Intelligence," n.d.). Такође легалност коришћења свих НСА програма се заснива на документима (које је Сноуден објелоданио), а који су потписани од стране Државног тужиоца и представљају процедуре које НСА користи за прикупљање података о грађанима САД и странаца (изван САД) (Greenwald & Ball, 2013).

3. Заједнички амерички и британски програми за прикупљање информација са подводних оптичких каблова широм свијета⁴³ под називима "OAKSTAR, STORMBREW, BLARNEY и FAIRVIEW" (у Великој Британији програм се назива "Темпора"). Користе се сонде за пресретање и физички уређаји, тзв "славине", уз привремене дозволе земаља кроз чије територијалне воде каблови пролазе. Подаци се чувају три дана, а метаподаци се чувају 30 дана. Према одређеним процјенама, само програм "Темпора" (који представља један дио овог система надзора над подводним оптичким кабловима) у стању је да прикупи дневно 21 милион гигабајта података који укључују садржаје како телефонских позива тако и интернет саобраћаја, са процјеном да се дневно може прикупити садржај 600 милиона телефонских позива (Marks, 2013). Милс истиче да се посредством ових програма прикупљају снимци телефонских разговора, имејл поруке, историја сурфовања (Internet

⁴³ Процјењује се да испод мора пролази преко 550.000 миља оптичких каблова за телефонски и интернет саобраћај - извор: <http://apps.washingtonpost.com/g/page/business/a-connected-world/305/>, приступљено: 15.01.2016. године

history) и садржај са друштвених мрежа. НСА врши копирање наведеног прикупљеног садржаја, претражује га тако што га компарира са циљним информацијама, а затим оне садржаје који се поклапају чува на серверима. Према постојећим сазнањима, у овом процесу не постоји разлика између невиног и осумњиченог појединца, односно ови програми не праве разлику између потенцијалних терориста и обичних корисника интернета. Као и у случају ПРИЗМА програма, и овде се за правно упориште користи члан 702 ФИСА закона.

4. Програм који прикупља садржаје са мобилних телефона под називом "RAGTIME" и "MARINA", заснован је на прикупљању телефонских метаподатка корисника Верајзон оператера⁴⁴. Дакле, у питању је преузимање свих Верајзонових телефонских записа. Програм "RAGTIME" прикупља податке остварених телефонских позива према или са америчких бројева телефона, да би наведени метаподаци били сачувани у бази податка под називом "MARINA" у наредних пет година (Ambinder, 2013). Милс наводи да Верајзон обезбјеђује информације за НСА о телефонским позивима (нпр. локација, дужина трајања позива и информације о самим корисницима који разговарају) америчких грађана. Важно је истаћи да НСА прикупља податке о кориснику који позива и о оном који је примио позив, а да при томе уопште није неопходно да постоји оправдана сумња да су у питању терористи. Ипак, правну заснованост овог програма НСА гради на члану 215 „Патриотског закона“ и на одлукама ФИСА суда.

⁴⁴ Компанија "Верајзон" (Verizon) је највећи телекомуникациони оператер у САДу који међу својим корисницима пружа услуге из домена мобилне и фиксне телефоније, интернет сервисе, дигиталну телевизију, мрежне сервисе за компаније, итд. Укупан број корисника свих Веризон услуга у САДу у 2014. години се процјењује на преко 125 милијарди, што је за око 7 милијарди више корисника од наредног по величини телекомуникационог оператера у САД-у АТ&Т-а, извор: <http://www.fiercewireless.com/special-reports/grading-top-8-us-wireless-carriers-third-quarter-2014?confirmation=123>, приступљено: 16.01.2016. године

5. Наредни програм којег Милс описује носи назив "CO-TRAVELER" (у преводу "сапутник") и односи се на систем прикупљања података корисника мобилних уређаја на основу података које носе оптички каблови, одашиљу базне станице, GPS, Wi-Fi и на основу тзв. "триангулација". На овај начин НСА прати локације, односно кретње корисника мобилних уређаја широм свијета, били они осумњичени или не, с циљем да детектују потенцијално осумњиченог који би могао бити у комуникацији с њима ("How the NSA is tracking," n.d.). Оно што је интересно, овај програм преко којег се прате и грађани страних држава у иностранству, у могућности је да запамти свакодневно преко 5 милијарди записа о корисницима стотине милиона мобилних телефона широм свијета, који садрже њихове податке о локацијама тј. кретњама (Dozier, 2013). Правну заснованост коришћења овог програма НСА проналази у одредбама одлуке председника Регана под називом "Executive Order 12333". Када је ријеч о Уставу САД, НСА објашњава да уставна права америчких грађана не могу бити призната грађанима страних држава.

6. Сљедећи програм носи назив "MUSCULAR" и како Милс објашњава служи за прикупљање података са Гугл и Јаху сервера. НСА је наиме упала у интерне мреже ова два Интернет гиганта преко прекоморских оптичких каблова који повезују њихове "дата центре". Претпоставља се да нису имали овлашћења да преузимају податке њихових корисника, да би их затим филтрирали и оне које сматрају важним, похранили. Милс истиче да без обзира што постоји пројекат ПРИЗМА, НСА је овим путем проширила прикупљање метаподатака милиона корисника ова два глобална сервиса и претраживача. Програм "MUSCULAR" је у могућности и да копира податке и садржаје корисника у реалном времену, без знања или одобрења наведених провајдера. Као правно покриће за ову активност НСА наводи одобрење Државног тужиоца (Washington Post Staff, 2013).

7. Наредни програм носи назив "XKEYSCORE" и представља програм са "најширим дометима" прикупљања обавјештајних података са Интернета. Према Милсовом сазнању, "XKEYSCORE" користи преко 700 сервера, индексира нефилтриране метаподатке које прикупљају други наведени програми и омогућава дубинску претрагу садржаја. Према документацији коју је објавио Сноуден, "XKEYSCORE" систем покрива дословно све што просјечан корисник ради на Интернету, укључујући садржај имејл порука, преглед посјећених Интернет страница, претраге које корисник ради као и све метаподатке који иду заједно са овим садржајима., Користећи овај систем и остале програме, НСА аналитичар је у стању да изврши пресретање активности на Интернету сваког појединца у реалном времену. Према информацијама из НСА, само 2008. године ухваћено је 300 терориста захвљујући подацима које омогућава програм "XKEYSCORE". Могућност овог система је огромна, јер према неким процјенама "XKEYSCORE" је у могућности да прикупи и сними преко 41 милијарду записа мјесечно (Greenwald, 2013). Дакле захвљујући овом програму, како Милс истиче, НСА је у стању и да ретроспективно претражује било коју информацију о кориснику Интернета. На крају важно је напоменути да НСА није објавила на чему би се правно заснивало коришћење овог система.

8. Програм под називом "БОУНДЛЕС ИНФОРМАНТ " или "Информант без граница", категорише прикупљене метаподатке са рачунара и мобилних уређаја корисника на основу географске локације, креирајући мапу прикупљених информација. Према документима које је Сноуден објавио о овом програму, може се видјети да је до краја марта 2013. године НСА имала капацитет да прикупља око 3 милијарде обавјештајних података мјесечно, само са рачунарски мрежа на територији САД. Дакле овај програм омогућава кориснику, односно аналитичару НСА, да изабере одређену државу са мапе свијета и да види количину и врсту прикупљених података из неке одређене земље. На интерфејсу је приказана мапа свијета, гдје су

државе обојене различитим бојама од тамно зелене (која означава да су наведене државе најмање под мјерама надзора), преко жуте која означава средњи ниво надзора, до наранцасте и црвене које означавају највећу активност надзора. На основу мапе из марта 2013. године видљиво је да је до тада НСА прикупила око 97 милијарди обавјештајних података (иако није експлицитно наведено, претпостављамо да под записом можемо да подразумевамо све прикупљене податке по једном кориснику). Црвеном бојом били су означени Иран (са више од 14 милијарди похрањених обавјештајних података или записа) и Пакистан (са 13.5 милијарди записа). Наранцастом бојом су били означени Јордан (са 12.7 милијарди записа), Египат (са 7.6 милијарди записа) и Индија (са 6.3 милијарди записа). Жutom бојом означени су били САД, Кина, Саудијска Арабија, Ирак, Афганистан, Њемачка и Турска. Свијетло зеленом која вуче на жуту: Русија, Бразил, Либија, Тајланд, Малезија и Индонезија. Свијетло зеленом бојом, нешто тамнијом од претходне, означени су Канада, Мексико, затим још нешто тамнијом нијансом кодификовани су: Алжир, Шпанија, Италија, Француска, Велика Британија, Судан, да би тамнијим и можда најтамнијом нијансом зелене биле земље бивше Југославије, скандинавске земље, Казахстан, остале земље Јужне Америке, мање развијене земље Африке, Јапан и Аустралија (Greenwald & MacAskill, 2013). Ни у случају овог програма не постоји законско упориште, посебно што се одредбе Устава САД не могу примјењивати на стране држављане.

9. Наредни програм којег Милс наводи носи назив "MYSTIC" и "SOMALGET" и служи за пресретање, снимање и архивирање телекомуникација одређених земаља. Како овај аутор истиче, "MYSTIC" обезбјеђује НСА могућност прикупљања метаподатака одређених земаља, док његов потпрограм "SOMALGET" даје могућност приступа садржају сваког телефонског позива на Бахамима, Мексику, Филипинима и Кенији (и претпоставља се Авганистану). У вријеме када Сноуден објављује

документацију, видљиво је да НСА захтјева проширење "SOMALGET" програма на више земаља. Оно што је интересантно, годишње око 5 милиона америчких грађана посјети Бахаме, а значајан број имућнијих Американаца има тамо и своју имовину, као што су сенатор Том Харкин (Tom Harkin), Бил Гејтс и Опра Винфри. Другим ријечима, праћење и снимање садржаја телефонских позива на Бахамима погађа и америчке држављане који долазе у ову земљу као туристи (Devereaux, Greenwald & Poitras, 2014). Правну заснованост коришћења овог програма НСА проналази у одредбама "Executive Order 12333", а када је ријеч о страним држављанима, НСА објашњава да се уставна права САД не примјењују на њих.

10. Наредни пројекти носе назив "SIGINT Enabling Project" и "Egotistical Giraffe" и служе за стварање "рањивости"⁴⁵ шифрованих система и информационо-комуникационих мрежа. Убацивањем тзв "бекдора"⁴⁶ НСА је у могућности да неопажено уђе у системе и приступи заштићеним подацима ("Secret Documents Reveal N.S.A.," 2013). Милс наводи да није позната законска заснованост коришћења овог програма.

11. Програм "Follow the Money" или "Прати новац" назван по чувеној фрази из афере "Вотергејт" (енг. "Watergate Scandal") прати и прикупља информације о међународним финансијским трансакцијама укључујући и праћење плаћања кредитним картицама. Подаци се прикупљају и снимају у базу података под називом "Tracfin", која је, према Сноуденовим документима, 2011. године имала 180 милиона записа, а од чега су 84% подаци везани за трансакције путем кредитних картица, а ту су присутни и подаци девизних "СВИФТ" трансакција (енг. "Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication - SWIFT"). Такође, откривено је да

⁴⁵ Енг. "vulnerabilitie" означава стање мреже или рачунара које је подложено хакерским упадима или нападима

⁴⁶ Енг. "back doors" - или "стражњи улаз" је метод уласка у заштићене системе, али и приватне рачунаре

НСА прати трансакције корсника "Виза" (VISA) картица у Европи, на Блиском Истоку и у Африци. Компанија "Виза" је званично објавила соопштење да им није познато да је било ко неауторизовано улазио у њихову мрежу ("NSA Spies on International Payments" 2013). Као и у претходном случају, ни овај програм не посједује било какво законско упориште (Mills, 2015: 122-126).

Из свега наведеног можемо закључити да је коришћењем горе наведених програма, створена могућност да се формира свеобухватан електронски обавјештајни досије било којег субјекта глобалног комуницирања на свијету, који по Милсу може да садржи: јавне информације о одређеној личности које се налазе у медијима, на веб сајтовима и порталима; затим, садржај личне комуникације посредством имејла, мобилних телефона, ВОИП сервиса или друштвених мрежа; податке о коришћењу интернета укључујући и посјећене сајтове; податке о комерцијалној употреби интернета који укључују и онлајн куповину; садржаје са профила на друштвеним мрежама; локацијске информације које омогућавају мобилни телефони и ГПС; као и приватне информације типа медицинских картона, финансијских података и сл. (Mills, 2015: 126). Такође, из овог свега можемо извести закључак да су савремени шпијуни у ствари компјутерски стручњаци који користе наведене или сличне програме, што је дефинитивно довело и до промјене у домену обавјештајне праксе.

Истражујући објављене Сноуденове документе, Џон Милс (2015) је закључио да постоји извјестан број неслагања између оног што су изјављивали званичници НСА након Сноуденовог узбуњивања и представници компанија које пружају Интернет услуге, а преко чијих сервера се прикупљају подаци и анализе засноване на Сноуденовим открићима:

- 1) Не постоји коначни опис метода, техника и степена надзора који НСА спроводи. Све анализе се заснивају на документима које је објавио Сноуден и на званичним изјавама представника владе САД, али јавност

никада није упућена ни у један детаљ више од онога што је Сноуден објавио;

2) НСА је нагласила да једино терористи и они који контактирају терористе требају да буду забринути због постојања наведених програма за надзор, али никако просјечни амерички грађани;

3) С друге стране, већина прикупљених података односи се на грађане који нису осумњичени за тероризам и чији подаци су прикупљени без икаквих критеријума, а скоро половина свих прикупљених података се односи на америчке држављане (Mills, 2015: 128).

Према истраживању *Вашигтон поста* из 2014. године, значајно више података је прикупљено о обичним корисницима Интернета, били они Американци или странци, него о осумњиченим или потенцијалним страним терористима. Процјењује се да девет од десет пресретнутих корисника чије су информације прикупљене и похрањене, нису били ни одређени за надзор, али су свакако ушли у НСА базе података. Истраживачи *Вашигтон поста* су утврдили и да су скоро њих 50% Американци (Gellman, Tate & Soltani, 2014). За нас је ово *corpus delicti* да је право на приватност субјеката глобалног комуницирања апсолутно угрожено и самим тим у најширем смислу и људска права. Када се вратимо на наслов овог поглавља, а у контактсту свега написано, можемо да констатујемо да без обзира што су одређене грађанске слободе у одређеним условима увећане код субјеката глобалног комуницирања, њихова људска права су с друге стране угрожена и умањена. Овај закључак можемо да ставимо у савремени контекст као један од разлога зашто се поједине развијене државе, које не припадају „Западном блоку“ јасно противе овој пракси и зашто су кренуле у правцу заштите својих грађана али и суверенитета. О свему овоме биће више ријечи у наредном поглављу.

5. Пут према сајбер суверенитету

Основно питање којим ћемо се бавити у овом поглављу јесте да ли Интернет заокружује процес губитка комуникационе суверености држава. Ако се присјетимо, још је Енцензбергер (Hans Magnus Enzensberger) констатовао да су национални суверенитети у области комуникација почели одумирати почевши од педесетих година прошлог вијека (Енцензбергер, 1980: 102, у. Радојковић и др., 2015: 29). Дакле, национална држава је прво изгубила комуникациони суверенитет, а затим је услиједио губитак у све већем броју јавних послова, почевши од контроле информација, спречавање еколошких ризика, економске и војне интеграције, итд. што смо тада констатовали као иреверзибилни процес (Радојковић и др., 2015: 7). Најједноставније речено, развојем масовних медија, државе су све теже успијевале да спријече продор иностраних пропагандних порука према њиховим јавностима, а развој телекомуникационих сателита почевши од шездесетих година прошлог вијека уклонио је тада сваку наду да ће државе икада више моћи повратити комуникациони суверенитет. Под тим утиском Меклуан (1971) је својевремено констатовао да човјечанство почиње да живи у "глобалном селу". Телекомуникациони сателити су на крају створили ситуацију да више свјетски комуникациони простор није могао бити подјељен ни на континенталне области, а камо ли у оквирима граница националних држава.

Дакле, као што објашњавају и Радојковић и др. (2015) све већа пенетрација информационо-комуникационих технологија у друштвено-политички домен посљедњих деценија XX вијека утицала је на смањење могућности државне контроле над протоком информација, како ван граница, тако и унутар, када је ријеч о информацијама које су долазиле споља. Сликвит примјер, који поткрепљује тезу о губитку комуникационог суверенитета, су слике катастрофе у Чернобилу (СССР) 1986. године при крају Хладног рата које је први објавио свијету (укључујући и совјетску јавност) француски комерцијални сателит СПОТ 1 (Радојковић и др., 2015: 142). Стил и Штајн су истакли да је на тај начин онемогућен било какав покушај прикривања овог догађаја који уједно представља

и први примјер глобалног извјештавања по моделу „breaking news“ (Steel, Stein, 2002: 35; Day, 2014). Све у свему, могућност контроле протока информација, без обзира на смјер, у суштини је сведена на минимум, тако да у XXI вијеку и технолошки најразвијеније земље тешко могу да одговоре на изазове које пред њих стављају субјекти глобалног комуницирања. С друге стране, нису све државе задовољне овом чињеницом, посебно ако се узме у обзир да је посљедњих деценија у њихове границе ушала и дигитална комуникација коју тек нису могли ставити под контролу, те се из тог разлога све јаче чује идеја о потреби успостављања сајбер суверенитета, што би се могло протумачити као тежња за поновном успоставом комуникационог суверенитета.

5.1. Повратак комуникационог суверенитета

Једно од важнијих глобалних питања које се наметнуло у посљедњој деценији међу водећим државама свијета је свакако питање управљања Интернетом. Свјетски самити о информационом друштву (WSIS) су се показали као неуспјешни јер консензус није постигнут, а у суштини, разлика међу ставовима учесника би се могла окарактерисати као доктринарне природе. Сједињене Америчке Државе, које у одређеном смислу и полажу право на Интернет, залажу се за тзв. "Multi-stakeholder Internet Governance" концепт или у слободном преводу "Систем управљања Интернетом од стране више заинтересованих страна".⁴⁷ Његова основна одлика је да се успостави систем учествовања у дијалогу на основу којег би се доносиле одлуке и рјешења у заједничком интересу, што је у суштини прихватљиво државама Запада. Критика наведеног модела управљања стигла је и од стране појединих аутора са Запада који сматрају да би кроз овај модел, некадашњи лобисти истих "заинтересованих

⁴⁷ Представници влада, приватни сектор, техничка и академска заједница, цивилно друштво и сл

страна" сад били учесници у дијалогу са правом доношења одлука, што свакако представља мањкавост комплетног концепта (Gurstein, 2013).

С друге стране, поред чињенице да је наклоњен интересима бивших клијената, највећа критика је дошла од стране групе држава на челу са Кином које у овом моделу виде додатно увећање монопола САД-а над Интернетом који би требао бити свјетско опште добро. Као алтернативу предложили су концепт тзв. „сајбер суверенитета“, посебно подстакнути чињеницом да се чак и у преамбули Устава Међународне телекомуникационе уније (ITU) наводи да се потпуно признаје суверено право сваке државе да регулише властите телекомуникације на својој територији ("Collection of the basic texts," 2015). Такође, додатни аргумент за приједлог о развоју „сајбер суверенитета“ пронашли су и у чињеници да је глобалној јавности постало познато да САД имају монопол и техничка достигнућа помоћу којих могу да контролишу комплетан Интернет, те да је на тај начин "Multi-stakeholder Internet Governance" концепт у суштини само маска да најмоћнија држава свијета настави са контролом и надзором глобалног сајбер простора.

Ауторка Андреа Лимбаго (Limbago, 2016) истиче да раст броја иницијатива за сајбер суверенитетом у 2016. години није ограничен само на одређене државе и то Кину, Русију, Иран и Сјеверну Кореју, него је у питању глобални феномен:

- 1) Турски председник Реџеп Тајип Ердоган је позвао присталице посредством друштвених мрежа да изађу на улице и протестују због покушај пуча у јулу 2016. године, што је интересантан примјер ако се узме у обзир да је у Турској била на снази забрана одређених друштвених мрежа као и цензура на Интернету;
- 2) Суочена са једном од најгорих суша у посљедњих 50 година, влада Етиопије је угасила низ Интернет сервиса широм земље, како би тиме спријечила будуће протесте, али и дијелење информација током одржаних протеста као што је био у Оромији;

3) Цензуре друштвених мрежа у Југоисточној Азији - Вијетнам је блокирао Фејсбук у мају 2016. године, да би могао ставити под контролу протесте због нарушавања животне средине проузрокованих отпадом из фабрике челика. Индонезија је усвојила 2014. године Закон којим промовише "безбједно и здраво коришћење Интернета", а на основу којег је 2016. године блокирала два радикална и терористичка веб сајта, али и друштвене мреже као што је Тамблер и видео сервис Нетфликс. Телекомуникациона регулаторна комисија Бангладеша наредила је блокирање 35 медијских сајтова и друштвених мрежа, што је довело до потпуног гашења Интерента.

У тексту "Сајбер суверенитет мора да влада глобалним Интернетом" аутор Лу Веј (Lu Wei), директор кинеске "Државне канцеларије за информације о Интернету" која је саставни дио институције "Управа за сајбер простор Кине", наводи да је сајбер суверенитет основа будућих добрих односа између Кине и САД, јер никада раније ове двије државе нису биле толико уско повезане као што су постале у сајбер простору (Wei, 2014). Наводећи економске показатеље, Веј је нагласио да скоро све водеће америчке Интернет компаније остварују огроман профит у Кини. Као примјер наводи чињеницу да половина свих нових корисника Епл (Apple) производа долази управо из Кине, на хиљаде америчких инвестиционих фондова одредили су Кину као приоритет с циљем да се дође до сваког запећка кинеског Интернет тржишта. С друге стране, САД су једно од највећих тржишта кинеских Интернет компанија, са комплетним прометом од око 500 милијарди долара. Управо због продубљених економских односа и ближих контаката ових Интернет индустрија, Веј истиче да је примјетан пораст неслагања између двије државе, посебно када је ријеч о питањима из домена управљања сајбер простором (Ibid.).

Као примјер узима се залагање САД за управљање Интернетом по принципу више заинтересованих страна („multi-stakeholders“ о чему је већ било говора) по коме би сви актери на Интернету на равноправној основи доносили правила. Кина заговара мултилатерални принцип, по коме би државе доносиле

правила заснована првенствено на свом суверенитету јер представљају своје грађане. Веј сматра да ове два алтернативна приступа нису суштински контрадикторна, јер су међусобно преплетена. Он сматра да би повећање несугласица између двије државе даље штетило и Кини и САД, али и развоју Интернета. У даљем тексту Веј истиче да је Кина свјесна да је Интернет настао у САД, што је огроман допринос људском развоју, али како Кина данас представља највеће Интернет тржиште, она има право да предложи јачање међусобног уважавања, а не конфронтације. Аутор истиче да би све земље свијета, биле оне велике или мале, требале да буду равноправне и да свака треба да поштује сајбер суверенитет друге државе (Wei, 2014).

С друге стране, бивши савјетник при Уједињеним нацијама Скот Малкомсон (Scott Malcomson) види залагање за успостављањем сајбер суверенитета искључиво као напор Кине и Русије да своје грађане држе подаље од страних фондација, идеологија и независног новинарства (Malcomson, 2016). Проблем у овом становишту је у томе што се кинеска стратегија развоја сајбер суверенитета посматра искључиво кроз призму америчке политичке доктрине „Интернет слободе“. Јер, коначно Кина има право да забрани све онлајн активности на својој територији које би могле довести до потенцијалне, изфабриковане „обојене револуције“ као конкретан напад на државни суверенитет ове многољудне државе. Напослијетку, поставља се хипотетичко питање како би се САД или нека друга велика и развијена држава поставила по овом питању да им путем Интернета пријете њиховом уставном поретку. Претпостављени одговор је да би реаговале на сличан начин, јер без обзира како извјештај Фридомхауса који смо презентовали, класификује државе у домену Интернет слобода, свака првенствено штити своје интересе. Тако смо били свједоци да коалиција развијених западних држава покреће ратове на Блиском истоку, зарад заштите властитог суверенитета и безбиједности својих грађана. Дакле, одговор како би се понашале у сајбер простору да им уставни поредак буде угрожен од стране друге технолошки високо развијене државе је логичан. Оно што се

занемарује, јесте да и одређене државе западног блока повећавају своје капацитете и прописе у домену контроле Интернет активности, што би се такође могло сматрати као развој у правцу сајбер суверенитета. Иако те државе званично не би потврдиле нашу констатацију, ипак одређене спроведене мјере иду у прилог претходном закључку.

Први примјер је новоусвојени Закон о истражним овлашћењима („Investigatory Powers Act 2016 c.25“) у Великој Британији који је ступио на снагу 30.12.2016. године, чиме је омогућено проширење овлашћења британске обавјештајне заједнице. Нови закон се односи на право истражних органа да пресрећу комуникације, те прикупљају и задржавају податке и остале информације (Investigatory Powers Act 2016, 2016). Аутор Глин Муди (Glyn Moody) у тексту под називом "Зашто је 'Закон о истражним овлашћењима' катастрофа по приватност која тек треба да се деси" истиче да нови закон омогућава приступ документацији о свим Интернет активностима корисника (Moody, 2016). Интернет сервис провајдери и телеком оператери биће дужни да креирају евиденцију о коришћењу Интернета за све своје кориснике и биће у обавези да те метаподатке чувају годину дана. Такође одредбе омогућавају безбједоносним службама и полицији приступ рачунарима и мобилним телефонима грађана, да би прикупили податке (Travis, 2016). Полицијски службеници према овом закону неће имати обавезу да траже налог од суда да би имали приступ подацима, него само одобрење надређеног лица у безбједоносним службама (Moody, 2016). Као аргумент да овим неће доћи до злоупотреба, из полиције наглашавају да би сложена бирократија у процесу добијања одобрења за приступ подацима, требала да спријечи евентуална прекорачења овлашћења (Ibid.).

По питању новог британског закона огласио се и Амнести Интернешенел (Amnesty International) који у свом извјештају наводе да је овај закон озбиљна пријетња за приватност и остала људска права у Великој Британији али и шире ("Dangerously disproportionate," 2017). Како се наводи, овај закон

институционализује веома висока овлашћења надзора, почевши од пресретања гомиле информација, до самог приступа личним подацима. Оно што такође из Амнести Интернешенела истичу, овај закон не захтјева постојање разумне сумње да је одређена особа починилац или тек планира да почини кривично дјело, да би се извршио надзор или приступ подацима, што је у противном са људским правима, првенствено са претпоставком невиности ("Dangerously disproportionate," 2017).

Наредна активност Велике Британије коју можемо окарактерисати као пут ка учвршћивању контроле на Интернету јесте активност парламентарне Правне комисије (енг. "Law Commission")⁴⁸ коју је ангажовала британска Влада, чији је задатак да реформише законе о службеним тајнама (Vујић, 2017). Управо ова Комисија је почетком 2017. године објавила документ, односно препоруке којим се предлажу мјере за унапређење постојећих закона. У пропрукама се наводи да је потребно увести кривично гоњење сваког појединца који објави тајну обавјештајну или спољнополитичку чињеницу засновану на цурењу информација (Ibid.). Другим ријечима, сваки новинар или узбуњивач би убудуће могао завршити у затвору као шпијун у случају да објави документе као што је то учинио Сноуден. Према овом приједлогу обавештајци и државни службеници који би ставили тајне документе на диспозицију јавности, могли би да добију четрнаест година затворске казне (Норе, 2017).

У исто вријеме и званичници који би омогућили да "процуре" осјетљиве информације о британској економији, чиме би се нарушила национална безбједност, такође би могли да заврше у затвору. Овај приједлог садржи и мјере против странаца који би у иностранству објавили информације које штете британској националној безбједности, те би се и њима судило пред британским

⁴⁸ У питању је неполитичко независно тјело које је 1965. године основао Британски парламент с циљем да прате имплементацију закона и да предлажу реформе. Од оснивања до данас 73% предложених препорука од стране ове Комисије, Влада Велике Британије је усвојила и имплементирала у правцу реформи, било у цјелини или само у дијелу.

судовима, што је свакако новина (Ibid.). Важно је истаћи и да Комисија предлаже и да се из закона избришу анахронизми који описују тајне податке као што су: нацрти, планови, модели, лознице, кодне ријечи и да се замјене једним генеричким изразом - информација. Такође они предлажу и да се стари Закони о службеним тајнама (The Official Secrets Acts) из 1911., 1920. и 1939. године замјене модернизованим Законом о шпијунажи.

На крају важно је истаћи и да се овим документом предлаже да у будуће тужиоци немају потребу да доказују постојање и обим штете по националну безбједност коју је појединаци починио самим тим што је објавио или омогућио да "процури" тајна информација (Норе, 2017). Коначно, у контексту наведених препорука, појединац је починио кривично дјело ако је знао или имао разумне основе да вјерује да је његово поступање омогућило корист иностранј сили. По овом приједлогу изјаснила се и британска Влада која је саопштила да подржавају важан рад који Комисија обавља на захтјев Владе, те да тај посао још није завршен и не могу још увијек дати свој коначни суд по овом питању. Када Комисија заврши посао током априла 2017. године, на основу њихових препорука Влада ће сачинити нацрт закона којег ће послати у парламентарну процедуру (Ibid.).

За нас је важан овај примјер јер показује да поред (Закон о истражним овлашћењима који је усвојен) Велика Британија корача према јачању своје позиције у домену уређивања властитог сајбер простора, а оно што остаје као отворено питање јесте какве ће посљедице оставити ове мјере по слободу субјеката глобалног комуницирања. Такође, примјетно је и да Велика Британија остаје у одређеном смислу ван фокуса критика када је ријеч о наведеним активностима али и тајним програмима за надзор. Заборавља се да је и ова држава дио коалиције која користи наведене тајне операције које нарушавају приватност глобалних умрежених грађана, односно у нашем случају субјеката глобалног комуницирања. Дакле, званично Велика Британија је против кинеског модела „сајбер суверенитета“, а незванично, у арканским сферама унутрашње политике и те како појачава своје капацитете када је ријеч о контроли и интервенцијама

државе у сајбер простору.

Примјер, али у другачијем контексту, имамо у САД, у којима савезне државе покушавају да се „одбране“ од одлука вишег, федералног нивоа. Тако, као одговор на Сноуденово узбуњивање, имамо занимљиву реакцију Калифорније. Крајем 2015. године гувернер ове државе Џери Браун (Jerry Brown) потписао је нови закон под називом "Закон о приватности електронских комуникација" (енг. "Electronic Communications Privacy Act") који је ступио на снагу 1. јануара 2016. године. Према овом закону, ни једна агенција нити лице која врши истрагу на територији Калифорније, не могу да врше надзор или прикупљање информација које настају посредством електронских комуникација без претходно прибављеног судског налога. То укључује и праћење локација електронских уређаја као што су мобилни телефони и сл. Према ауторки Ким Зетер (Kim Zetter) ово је најкомплетнији закон у овом домену у САД и требао би да буде узор осталим савезним државама када је реч о заштити људских права грађана у сајбер простору. Поред Калифорније, још пет савезних држава су донијеле закон који се односи на обавезу да истражни органи прибаве судски налог када је ријеч о прикупљању садржаја, док још девет држава имају сличан закон али он се односи на заштиту лоцирања посредством ГПС-а. Од свих ових примјера, једино калифорнијски закон је цјеловит и подразумијева под електронским комуникацијама: локацијске податке, садржаје, метаподатке и претрагу самих уређаја (Zetter, 2015). Овај примјер би се могао схватити као отпор савезних држава од активности федералног нивоа у домену надзора, те бисмо га условно могли означити као интенцију да савезне државе у САД-у остваре извјесан ниво сајбер суверености, у односу на федерални ниво.

Дакле, без обзира на негативне реакције држава Западног блока и критике са позивањем на људска права, слободу говора, развоја цивилног друштва, слободе протока информација и многих других, одређен број држава се креће у правцу развоја сајбер суверенитета, без обзира што ризикују да буду означене као

државе са мањком Интернет слобода односно, колоквијално речено, као „сајбер тоталитарне“ државе.

Тако је нпр. у Бразилу у новембру 2013. године (непосредно након Сноуденових открића) на приједлог тадашње председнице Дилме Русеф (Dilma Vana Rousseff) поднесен амандман на бразилски оквирни Закон о цивилним правима на Интернету (Пор. „Marco Civil da Internet“). Њиме се захтјева да страни провајдери тзв. "клауд сервиса" чувају све информације настале, односно креиране на територији Бразила, искључиво на серверима који су физички смјештени у овој држави. Такође, сви провајдери који раде на територији ове државе су дужни да се придржавају бразилског закона (Polatin-Reuben, Wright, 2014: 3). Сличну реакцију имамо и у Русији гдје је у Државној Думи у јулу 2014. године усвојен закон који је инспирисан бразилским законом о цивилним правима на Интернету, у коме се такође уређује да се сви подаци прикупљени са територије Руске Федерације морају чувати на серверима смјештеним искључиво на територији ове државе (Ibid., 4). Као први примјер непоштовања наведеног руског закона, имамо случај друштвене мреже *Линктин* („LinkedIn“) која је блокирана у Русији крајем 2016. године након што је утврђено да су прекршене одредбе закона о чувању података (Maginković, 2016). Како се мрежа *Линктин* није придржавала одреби овог закона, свим Интернет провајдерима у Русији наложено је да укину приступ страницама ове мреже која у овој држави има око шест милиона корисника. Слична одредба о обавези чувања података на серверима који се физички налазе на територији државе, налази се и у новом кинеском Закону о сајбер безбједности који ступа на снагу у јуну 2017. године, о чему ће бити више ријечи у наредном потпоглављу.

5.1.1. Једна студија случаја - Кина као сајберсуверене држава

У вријеме писања овог рада, а узевши у обзир сазнања која у том тренутку посједујемо, слободно можемо тврдити да је Кина данас једина сајбер-суверена држава на свијету. Али прије него што пређемо на разматрање премиса на основу којих смо извели овај закључак, осврнућемо се на кратку историју развоја Интернета у Кини.

Према тврдњама Венонг Чена и традиционалне медије и Интернет у Кини карактерише снажна државна контрола⁴⁹, дизајнирана тако да ојача снагу Комунистичке Партије и очува друштвено-политичке и нарочито културне тековине карактеристичне за ову државу (Chen, 2014: 4). Како Радојковић и др. тврде, прва имејл порука која је прешла велики Кинески зид у правцу међународне академске мреже давне 1987. године написана је преко прве компјутерске мреже у Кини под називом “Кинеска академска мрежа” (CANET) (Радојковић и др., 2015: 172). Она је почела са радом исте године, омогућавајући корисницима (истраживачима) да размјењују податке, имејл поруке и сл. (Liu, 2011: 35). Како истиче Дејвид Херолд, Интернет се у Кини развијао паралелно са Европом и Америком, али његова структура и начин умрежавања су се прилично разликовали, из разлога што су крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прво повезане интранет мреже академских институција Кине (Herold, 2011: 1).

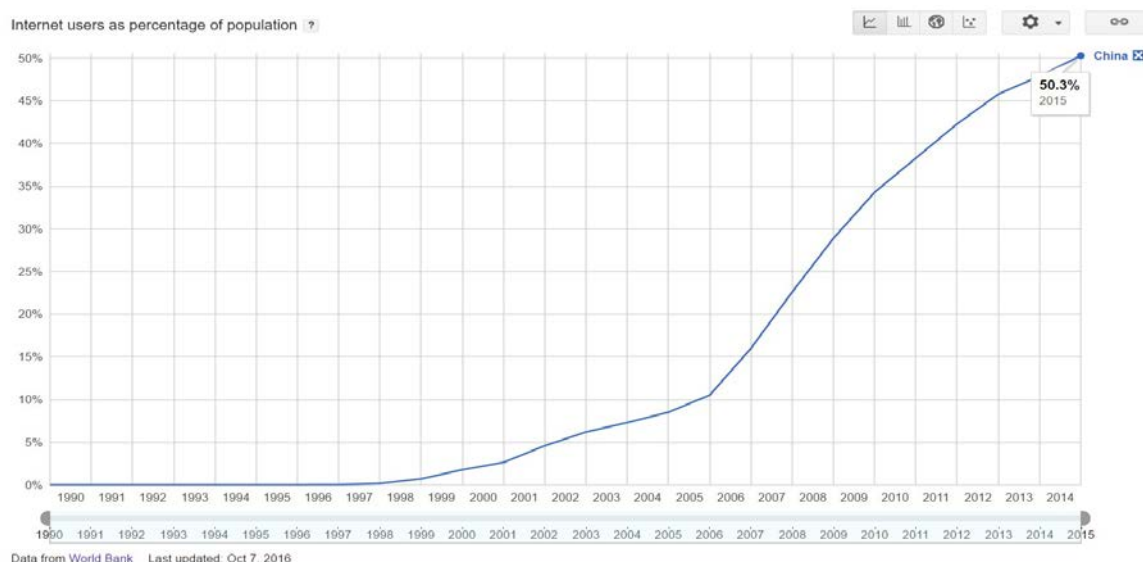
Након ЦАНЕТ-а, осниване су мреже као што су Кинеска образовна и истраживачка мрежа (ЦЕРНЕТ), мрежа Института за високоенергетску физику

⁴⁹ Дајберт тврди да Кина није усамљена када је реч о контроли садржаја на Интернету (Deibert, 2009: 327). Према његовом истраживању, најмање 14 држава блокира приступ порнографском и другом осетљивом садржају за њихове културе и политичке поретке, као што су: Бурма, Етиопија, Иран, Кина, Оман, Сирија, Тајланд, Тунис, Уједињени Арапски Емирати, Узбекистан, Вијетнам, Пакистан, Саудијска Арабија и Јемен.

(ИНЕР), и друге. Али, оне нису имале “излаз” на Интернет као глобалну мрежу (Радојковић и др., 2015: 172). Веза са Интернетом је успостављена оног тренутка када се институција дословног превода "Национална рачунарска инфраструктура Кине" (NCFC) директно повезала на Интернет посредством стране телеком компаније "Спринт корпорација" 1994. године (Liu, 2011: 35). У мају 1995. године "Кинеска јавна компјутерска мрежа" (Chinanet) почела је да изграђује мрежну инфраструктуру широм државе, да би у јануару 1996. године отворила комерцијални Интернет сервис према свим грађанима (Liu, 2011: 36). Од тада до данас, држава и државна предузећа су власници физичких линкова које обезбеђују Интернет у Кини, а приватни провајдери имају само могућност да их изнајме, никако да обезбеде властите (Радојковић и др., 2015: 173). У томе је и главна разлика у односу на европске земље и САД, јер како објашњава Херолд, западне владе би морале да донесу законе како би стекле право контроле Интернета, док је насупрот томе у Кини то била полазна основа (Herold, 2011: 2). Односно, држава поседује инфраструктуру и даје је у најам, тако да аутоматски има и контролу над њом, што је у ствари специфичност Интернета у Кини.

Према статистичким подацима "Кинеског Интернет информацијског центра" (CNNIC) крајем 1997. године Кина је имала око 620.000 корисника Интернета; до краја наредне године број се попео на 2.1 милион; у 2005. години било их је око 111, а током 2009. године овај број се попео на 384 милиона (Liu, 2011: 36). Чен тврди да је у 2014. години преко шесто милиона Кинеза имало приступ Интернету посредством различитих дигиталних медија (Chen, 2014: 1). Према ауторима Фу и Чау (Fu, Chau, 2013), више од половине кинеских грађана у 2013. години још увијек није користило Интернет, а анализирајући кориснике, аутори наводе да су у питању боље образовани, финансијски обезбеђени грађани из урбаних крајева који припадају средњој класи. Према посљедњим подацима којим располажемо, у 2016. години у Кини је регистровано 721.434.547 корисника Интернета, што износи 52.2% укупне популације државе, односно 21.1% од укупног броја свих корисника Интернета на глобалном нивоу (China Internet

Users, 2016). На слици 3 приказан је проценат Интернет пенетрације у Кини почевши од 1990. до 2015. године ("Internet users as percentage of population," 2016).

Слика 3 – Приказ Интернет пенетрације у Кини. Извор: Свјетска банка

Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) тврде, позивајући се на Лиу (2011) да је већ од 1995. године, када је Кина почела са изградњом националне мреже, влада одмах објавила читав низ веома строгих правила намењених провајдерима, Интернет кафеима, али и самим корисницима (Liu, 2011: 38, у. Радојковић и др., 2015: 173). Касније је озакоњена регулатива у вези са питањима државне тајне, онлајн бизниса, информацијских и новинских сервиса, као и безбједности на Интернету (Радојковић и др., 2015: 173). Садржаји који су забрањени на основу тадашње Интернет регулативе су (Zhou, 2006: 142):

- 1) Информације усмјерене против основних уставних начела;
- 2) Оне које угрожавају националну безбједност, откривају државне тајне, поткопавају државни суверенитет и угрожавају национално јединство;

- 3) Информације које су усмјерене против националног дигнитета и интереса;
- 4) Оне које изазивају мржњу и дискриминацију између нација и које повређују њихову солидарност;
- 5) Информације које подривају државну политику о религији и промовишу секте и феудално сујеверје;
- 6) Оне које шире гласине, доводе у питање друштвени поредак и угрожавају друштвену стабилност;
- 7) Информације које су непристојне и порнографске, или промовишу коцкање, насиље, убиства и тероризам;
- 8) Забрањене су клевете и информације које угрожавају права других;
- 9) И све оно што је иначе забрањено законом и административним прописима (Zhou, 2006: 142).

Лиу наводи да постоји најмање дванаест владиних агенција широм земље које формирају надзорну и контролну пирамиду, а које су укључене у имплементацију Интернет регулативе у Кини (Liu, 2011: 39). Да би се наведена Интернет регулатива спровела, Кина је основала тзв. "сајбер полицију" која према процјенама из 2011. године броји више од 40.000 запослених који раде у Министарству за јавну безбедност (Ibid.). Поред послова истраге "онлајн кривичних дјела", као што је ширење вируса или порнографије на Мрежи, финансијске преваре и сл, "сајбер полиција" надзире сајтове, имејл поруке и уклања незаконите и субверзивне материјале (Lum, 2006).

Осим "сајбер полиције", постоје индиције, на основу текстова у западним часописима, да послове надзора садржаја на Интернету за потребе кинеске владе обављају и грађани, али ипак нико не наводи кредибилан извор за ову тврдњу (Радојковић и др., 2015: 173). Ипак, поред свих објелодањених забрана одређених

врста садржаја на Интернету, још увек нисмо у могућности да у потпуности сагледамо нити да адекватно вреднујемо овај систем. Није ни довољно јасно који су критеријуми превентивне цензуре, односно, како да се направе пожељне вијести које би биле у складу са "кинеском културом и традицијом". (Liu, 2011: 40). Једноставно, цензура је толико флексибилна, и многи њени елементи су још увијек непознати, да је тешко оцијенити у којој мјери ову праксу можемо окарактерисати као цензуру, а колико све ове индиције означити као западну пропаганду.

Чен објашњава да се на Интернет у Кини рефлектује велики број контрадикција у друштву, од значајног економског раста који изазива социјалне неједнакости, па до наводне релативне економске слободе која живи уз стриктну политичку контролу (Chen, 2014: 4). Херолд опет тврди да кинеска влада није толико рестриктивна, и да дозвољава доста слободе корисницима Интернета⁵⁰, али има могућност да га ограничи, чак и забрани (Herold, 2011: 2). Дobar примјер за то били су немири муслиманских Ујгура током љета 2009. године. Тада је влада прво угасила Интернет у провинцији Сињанг (Xinjiang) на северозападу Кине, да би затим дозволила приступ његовој веома ограниченој верзији, прије враћања система у "нормалу" у мају 2010. године (Herold, 2011).

⁵⁰ Да се Кина не бих схватила као симбол контроле Интернета, стање у Сјеверној Кореји је још компликованије. Наиме, Интернет је стигао у Демократску Народну Републику Кореју али само за потребе владиних институција и уз посједовање специјалне "лозинке". За већину народа на располагању је бесплатна мрежа под називом Квангмјонг (Квангмуонг), коју називају националним интранетом и која постоји од 2000. године. Национална мрежа није повезана на Интернет, а корисници могу да дођу до информација везаних за политичка, економска, културна и научна питања, домаћих информативних садржаја, имејл сервиса, веб-сајтова различитих државних и владиних институција и агенција, електронске библиотеке, одређених домаћих сервиса из домена е-трговине, одређеног броја сајтова са Интернета која су претходно подвргнута цензури, итд. Квангмјонгу се приступа преко класичних и не тако брзих аналогних "дајал-ап" конекција. Слична ситуација је и на Куби и у Бурми, а постоје основане претпоставке да Иран планира да крене истим путем у наредном периоду (Радојковић и др., 2015: 174).

С друге стране занимљиво је посматрати како развијене земље западне цивилизације оцјењују праксу Кине кроз властите погледе који углавном истичу демократски потенцијал Интернета, а да при том нису увидјеле сличност контроле у Кини са својим методама које су откривене након Сноуденовог узбуњивања. Анализа која слиједи представља перспективу западно оријентисаних аутора.

Као почетни приступ Радојковић и др. (2015) узимају специјални број британског магазина Економист, од 06. априла 2013. године, у коме је објављен извештај о коришћењу Интернета у Кини ("China's internet," 2013). Аутори овог прилога истичу да је насупрот претпоставкама да ће се појавом комерцијалног Интернета на простору Кине подстаћи ерозија ауторитарног режима и убрзати развој демократије, најмногољуднија држава на свету се ипак одбранила од налета нових технологија (очигледно у смислу да нове технологије нису изазвале обојене револуције у Кини, како би се ваљда очекивало – прим. аут). Држава је према овим ауторима испољила спретност да кинеске Интернет кориснике, али и сваки облик комуницирања посредством глобалне мреже, на својој територији стави наводно под контролу уз помоћ армије компјутерских инжењера, програмера и хакера (Радојковић и др., 2015: 175).

Да би ову праксу спровела у дјело, Кина је изградила два основна стуба контроле Интернета: 1) „Велики фајервол“ (енг. „The Great Firewall“) и 2) Златни штит (енг. „Golden Shield“) (Ibid.). Чен описује први стуб као огроман лавиринт закона, регулатива и административних пракси посредством којих се надгледају и наводно цензуришу Интернет провајдери, али и обични корисници (Chen, 2014: 4).

Са техничког аспекта посматрано „Велики фајервол“ блокира Интернет кроз методе ограничавања приступа политички осјетљивим садржајима у којима се налазе информације о западном концепту људских права⁵¹, демократије, али и

⁵¹ Ово је посебно спорно, јер аутори априорно овој политичкој доктрини дају позитивне конотације, иако смо свједоци да су управо насилна ширења тих „људских права“ изазвала бројне ратове рецимо на Блиском истоку и другдје – прим.аут.

независности Тајвана, порнографија, итд. (Радојковић и др., 2015: 175). Контролише се и приступ друштвеним мрежама, машинама за претраживање и сл⁵² (Zittrain and Edelman, 2002).

Други стуб контроле, о којем пишу Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) јесте тзв. "Златни штит" - пројекат Министарства за јавну безбједност вриједан више милијарди долара, посредством којег је Кина од 1998. године до данас ушла у траг и лишила наводно слободе много појединаца оптужених да су откривали државне тајне, изазивали субверзију, бавили се хакерским пословима, ширили дезинформације нпр. о епидемији САРС-а, итд. (Sautedé, 2003).

Ипак, да не би потпуно ускратила коришћење друштвених мрежа, Кина је омогућила својим грађанима властита рјешења као што су Ренрен ("Renren" - пандан Фејсбуку са преко 214 милиона корисника), Ваибо ("Sina Weibo" - микроблогерски сервис сличан Твитеру са преко 297 милиона корисника ("Most famous social network sites," 2017), Баиду ("Baidu Tieba" - замјена за Гоогле), итд. и тиме показала целом свијету да у потпуности може да функционише без најпопуларнијих, глобалних, Интернет сервиса и друштвених мрежа (Радојковић и др., 2015: 176).

Аутор Чен тврди да је кинеска влада инвестирала у огромне људске и технолошке ресурсе за потребе цензуре и утицаја на јавно мњење и као примјер наводи да је од краја 2012. године на снази правило да су Ваибо провајдери дужни да провјере идентитет својих корисника, што уједно олакшава и посао надзора (Chen, 2014: 4). Као илустрацију Радојковић и др. (2015) наводе студију случаја, у којој је узорак био преко два милиона Ваибо порука. Она је показала да је одмах

⁵² Према подацима са портала " Greatfire.org" који прати који су све садржаји блокирани у Кини, имамо сљедеће резултате: Википедија - Није блокирана у потпуности, али је цензурисан велики број страница који су посвећени сљедећим темама: антикомунизам, цензура у Кини, Кина, Далаи Лама, хомосексуалност, Хонг Конг, Liu Xiaobo, Shi Tao, итд.; Веб странице - facebook.com, youtube.com, plus.google.com, blogspot.com, twitter.com, hk.yahoo.com, итд. Извор: Подаци са сајта <https://en.greatfire.org>, приступљено: 18.04.2013. године.

по објављивању систем избрисао 4.5% порука, а око 30% у року од 5 до 30 минута након објављивања (Zhu, Phipps, Pridgen, Crandall, Wallach, 2013). Посматрано са економске стране, контрола на овај начин представља и уносан посао, јер наводно више од 100 кинеских компанија нуди производе софтвера и услуге мониторинга или филтрирања изражавања мишљења на Интернету (Радојковић и др., 2015: 176).

Оно што је интересантно, посао контроле Интернета у Кини није сасвим аутоматизован, односно, захтјева велики број запослених. Постоје индикатори да намјенски софтвер и хардвер детектују и филтрирају спорне садржаје, али посао брисања порука се углавном врши ручно (Радојковић и др., 2015: 176). Ли тврди да је кинеска влада за потребе разумијевања и "управљања" јавним мњењем на Интернету запослила више од два милиона људи и регистровала преко 176.700 Ваибо налога до 2012. године, за потребе "фингирања" онлајн јавности (Li, 2013). Под овим се подразумева коментарисање на друштвеним мрежама и посјећеним порталима под различитим псеудонимима, који због велике количине објављених коментара и наклоњености одређеном политичком курсу или актуелној теми, симулирају „vox populi“, а припадници ових бројних коментатора се у колоквијалном говору означавају као „Интернет ботови“ (Радојковић и др., 2015: 176).

Као примјер који наводе Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015: 176) узима се група "50-Cent Party", односно, активисти који на порталима коментаришу чланке у корист и у складу са политиком владе и партије, представљајући се као независни и анонимни припадници јавности, а плаћени су 50 центи за сваки коментар (Ibid.). Дакле, према свим наведеним ауторима можемо закључити да је Кина успјела да помоћу „Великог фајервола“ значајно умањи критичко мњење на мрежи блокирајући политички осјетљиве поруке, посебно оне од стране дисидената, затим сајтове политичких активиста, религиозне и порнографске сајтове, али ипак није у потпуности искључила све облике критике власти (Ibid.). Ребека Меккинон наводи како је Гугл 2006. године

одлучио да се нагоди са кинеским властима, прихвативши сву њихову регулативу и захтјеве када је ријеч о контроли. Захваљујући томе покренут је „Google.cn“ унутар Кине, да би напустио Кину због наводно великих притисака (MacKinnon, 2012: 109-110).

Као што смо већ нагласили, изнијете оцјене и подаци ипак имају одређену политичку обојеност која произилази из прозападно оријентисаних ставова да је Кина априорно земља која ограничава слободе својих грађана. Већина аутора које смо навели могу да се окарактеришу као пристрасни, да ли због чињенице што су рођени и социјализовани у систему вриједности у државама Запада, или зато што припадају дисидентским круговима. Из тог разлога неопходно је да погледамо и другу страну медаље, посматрајући контролу Инитернета у Кини као напор у одбрани властитог суверенитета и свог народа од западне пропаганде коју предводи САД. Коначно, овај задатак би се могао узети и као добар пут за разумијевање свих напора за развојем сајбер суверенитета Кине.

Неупитно је да су описане забране (ако су тачне) спорне по више основа, али је политички коректно посматрати праксу и из кинеског угла гледања. Радојковић и др. (2015) наводе да се идеја о "Интернет суверенитету у Кини"⁵³ први пут спомиње 2010. године у тзв. „бијелој књизи“ под називом "Интернет у Кини" објављеној у магазину "People's Daily" ("The Internet in China" 2010). У тексту се објашњава да је на територији државе Кине, Интернет под јурисдикцијом кинеског законодавства и да су сви људи и организације који користе Интернет унутар територије Кине дужни да поштују њихове законе и регулацију (Радојковић и др., 2015: 177). Током јуна 2014. године, билтен Комунистичке партије Кине објавио је став да би свака суверена држава требала да има апсолутну моћ да одреди који Интернет садржаји могу да уђу или изађу са њене територије (Mozur & Jie, 2014). Тај концепт који је Кина понудила назван је

⁵³ Важно је нагласити да су концепти Интернет суверенитета и Сајбер суверенитета синоними у овом раду.

"Интернет суверенитет" и заснива се на идеји да свака држава треба да има право да управља Интернетом у оквирима својих граница у складу са међународним правом, уз објашњење да САД имају превелику моћ контроле сајбер простора и да је лицемјерно промовисати идеје отвореног и слободног Интернета, док с друге стране управо та држава надзире стране владе, компаније и појединце (Радојковић и др., 2015: 177). Другим ријечима, контрола Интернета у Кини се може посматрати и као последица борбе за очување суверенитета, којом ова држава жели да заштити своје легитимне политичке, економске, безбједносне, културне интересе (Ibid.).

Иако одређени аутори поступке Кине објашњавају као ускраћивање слободе ширења мишљења, Радојковић и др. (2015) тврде да неки радикални примјери потврђују да је можда и у Европи требало забранити поједине садржаје, посебно када су у питању рецепти за кућну израду бомби, ширење антисемитизма и неонацизма, итд.⁵⁴ На основу тога, све је јача иницијатива и у САД и у ЕУ да се појача сајбер контрола и да се између осталог извјесни неподобни садржаји прикупе и сачувају за могуће судске спорове. Такође, намеће се питање: која је разлика у контексту Интернет слобода у случају да аналитичари обаве поређење кинеског „Великог фајервола“, америчких НСА програма за надзор или односа према „звиздачима“ као што су Асанж и Сноуден? Шта у том контексту

⁵⁴ Да Кина није усамљена у домену забрана, као илустрацију Радојковић и др. (2015) посматрају примјер из Јужне Кореје где је 2009. године ухапшен и осуђен на четири мјесеца блогер Парк Деасунг познатији као Минерва под оптужбом да је ширио лажне информације да би оштетио јавне интересе; или примјер владине регулативе у Индији из 2011. године којом се Интернет компаније обавезују да ће у року од 36 часова уклонити материјал који је штетан за јавност; а интересантан је и случај из Италије из 2010. године гдје су правоснажно осуђена четири Гугл директора јер запосленици на Јутјубу нису довољно брзо уклонили видео материјал на коме се види како дјеца малтретирају аутистичног вршњака, (MacKinnon, 2012:209-224). Као што видимо из ових примјера, заговорници слободе изражавања имају различите варијације и мјерила када је у питању нпр. САД и Кина. Из тог разлога су драгоцјени текстови "сајбер скептика" који отворено о томе полемишу (Радојковић и др., 2015: 178).

спријечава државе да крену у правцу сајбер суверенитета, када су према свим показатељима људска права умрежених грађана прилично нарушена.

Концептом сајбер суверенитета развија се визија Интернета који не би био више „мрежа свих мрежа“, него једноставно Мрежа свих националних интранетова и осталих међународних мрежа у свијету. Економски неразвијене земље које не могу приуштити "ограђивање" своје "сајбер територије" остаће или под окриљем контроле неких од доминантних „сајбер сила“ или ће се створити тзв. "ничји сајбер простор" који ће бити нерегулисан и можда чак злоупотребљен за разне нелегалне садржаје (Радојковић и др., 2015: 179). Из свега слиједи закључак да је и глобално комуницирање већ добрим дијелом подвргнуто контроли, да се облици те контроле и даље развијају како технолошки тако и административно, те да не можемо говорити да су актери овог облика комуницирања, избјегавши контролу властитих држава, постали апсолутно слободни да шире поруке кроз сајбер простор према свим меридијанима (Ibid.). Отуда се на крају питамо: не окрећу ли се државе у правцу контроле глобалног комуницирања (оживљавајући тако поново класични концепт међународног комуницирања)?

Одговор на ово питање, као и до сада, дјелимично се може добити из разматрања активности Кине на јачању свог сајбер суверенитета. Почетком новембра 2016. године она је усвојила нови закон о сајбер безбједности, којег су на Западу одмах назвали "техно-националистички тројански коњ", јер наводно улази у домен пословања како домаћих тако и страних компанија, а везано за коришћење информационо-комуникационих технологија. Закон ступа на снагу у јуну 2017. године и обавезиваће стране компаније које послују на територији Кине и раде у "критичним" областима (енергетика, транспорт, финансије, компаније које пружају услуге у домену информационо-комуникационих технологија и сл.) да податке које прикупљају у процесу пословања обавезно чувају на територији Кине (већ смо споменули сличну легислативу у Бразилу и Русији) и да се они не могу слати ван државе без претходног одобрења.

Друга занимљива одредба односи се на обавезу добијања безбједоносних сертификата за мрежну опрему и софтвер који компаније користе на територији Кине. То ће бити посао државног сертификационог тијела, што се одмах протумачило као начин да се фаворизује технологија произведена на територији Кине, као нпр. мрежна опрема компаније Хуавеј или Леново. Наредна одредба односи се на обавезу Интернет оператора да сарађују у процесима истрага у вези криминала и националне безбједности. У том контексту, компаније ће бити дужне да обезбиједи владиним агенцијама које спроводе истрагу потпуни приступ свим подацима (Larson, Zhai, Ramli & Gao, 2016).

Могуће да је управо ово разлог све гласнијих спекулација да ће Епл пребацити производњу Ајфон телефона из Кине у Индију (Phartiyal, 2017), што ћемо сигурно сазнати у наредном периоду. С друге стране, из институције под називом "Управа за сајбер простор Кине" (енг. „Cyberspace Administration of China“) наводе да је нови закон искључиво усмјерен у правцу јачања националне безбједности, односно јачања сајбер суверенитета. У том контексту занимљиве су и сљедеће одлике наведеног закона⁵⁵:

- 1) Закон о сајбер безбједности је формулисан тако да повећа безбједност на мрежи, да очува сајбер суверенитет, националну безбједност и јавни интерес; да заштити права и интересе грађана, правних лица и других организација и да промовише здрав развој економске и друштвене информатизације;
- 2) Закон се примјењује на изградњу, управљање, одржавање и коришћење рачунарских мрежа које функционишу на територији Народне Републике Кине, што подразумева и њихову безбједоносну супервизију и менаџмент;

⁵⁵ Извор: http://www.npc.gov.cn/npc/xinwen/2016-11/07/content_2001605.htm и <http://www.chinalawtranslate.com/cybersecuritylaw/?lang=en> (неслужбени превод), приступљено: 22.01.2017. године.

3) Држава формулише и континуирано унапређује мрежну безбједоносну стратегију, преузима мјере везане за мониторинг, превенцију и руковање мрежним безбједоносним ризицима и пријетњама, које су настале унутар или ван територије Кине. Такође, држава ће штитити информациону инфраструктуру од напада, упада, мјешања и разарања, одржавајући безбједност и ред у сајбер простору;

4) Свака особа или организација која користи мреже придржаваће се Устава и закона, поштујући јавни ред и друштвени морал, те неће моћи да угрожава мрежну безбједност и неће моћи да користи мреже зарад активности противних националној безбједности; националној части и интересу; за подривање државног суверенитета, смјену социјалистичког система; подстицање сепаратизма, поткопавање националног јединства, залагање за тероризам и екстремизам; за изазивање националне мржње и етничке дискриминације; ширење насиља, непристојних или порнографских садржаја; креирање и ширење лажних информација с намјером да се дестабилизује економски и друштвени поредак; као и за вријеђање угледа, приватности, интелектуалне својине, као и осталих интереса других лица.

5) Држава успоставља и унапређује систем стандарда у домену мрежне безбједности.

Дакле, Кина наставља у правцу унапређења свог сајбер суверенитета што се може очитовати и из ставова предсједника Си Ђинпинга. Наиме, предсједник Кине је у свом уводном обраћању на церемонији отварања Друге свјетске Интернет конференције у Вуцену (Wuzhen) у Кини 16. децембра 2015. године између осталог закључио да је принцип суверене једнакости, како се наводи у Повељи Уједињених нација, једна од основних норми у савременим међународним односима и обухвата све аспекте међудржавних односа, што такође укључује и сајбер простор. Требали бисмо да поштујемо право сваке државе да независно изабере властити пут сајбер развоја, модел сајбер регулације

и Интернет јавних политика, те да партиципира у управљању међународним сајбер простором на равноправној основи. Ни једна земља не би требала да примјењује сајбер хегемонију, да се мијеша или да се бави унутрашњим питањима других земаља и да подржава сајбер активности које подривају националну безбедност других држава (Xi, 2015).

Оно што је важно да нагласимо је да шира тема управљања глобалним Интернетом сигурно није завршена, те ће у наредном периоду све више оптерећивати односе између САД и Кине, а којима се придружују и друге земље. То су углавном оне државе које у овом раду, раније коришћени извјештај Фридомхауса за 2016. годину означава као оне у којима су Интернет слободе угрожене.

6. Интернет и глобално разумијевање

Николас Негропonte је још прије више од двадесет година у својој књизи "Бити дигиталан" предвидио да ће доћи вријеме када ће медијска публика имати могућност креирања властитог избора порука и садржаја који их интересују, те ће тако заобићи тзв. "чуваре капија" и "креаторе дневних редова" у медијима (Негропonte, 1995). Данас можемо рећи да је Негропonteово предвиђање било сасвим на мјесту. Како истичу Радојковић и др. (2015) због могућности самосталне селекције и избора информација Интернет је као основни извор информисања доживио велики успон у свијету, посебно након догађаја у САД од 11. септембра 2001. године, односно терористичког напада на зграде Свјетског трговинског центра (Радојковић и др., 2015: 158). На тај начин почеле су да се мијењају и навике умрежених грађана, што је уједно довело и до развоја

дигиталне или „сајбер“ културе⁵⁶. Како образлаже Фухс данашња, постмодерна култура, која би се могла посматрати и као систем продукције и репродукције значења, вриједности, дефиниција живота и начина живота, је дијалектички повезана са Интернетом (Fuchs, 2008: 299).

Ипак, како истичу и Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) не бисмо ставили знак једнакости између сајбер културе и концепта глобалне културе, како је на пример поима Гиденс. Овај аутор глобалну културу ставља у будућност као коначни производ процеса глобализације, који ће као нека центрипетална сила "увлачити" свјетске културе у своје језгро, трансформишући их на крају у једну (Giddens, 2009: 142). Гиденс врло оптимистично претпоставља да ће глобална култура кроз једну или двије генерације обухватити све свјетске културе, укључујући и оне које су некада биле изоловане, без обзира на њихове отпоре (Радојковић и др., 2015: 159). Начин на који ће се то десити Гиденс образлаже кроз утицај пет фактора (Ibid.):

- 1) Утицај телевизије, која дисеминира производе британске и америчке културе у куће широм свијета;
- 2) Појавом јединствене глобалне економије у којој ће се бизнис одвијати широм континента и различитих држава;
- 3) Утицајем "глобалних грађана" као што су нпр. менаџери транснационалних корпорација који се захваљујући путовањима широм свијета идентификују са глобалном, космополитском културом, прије него са властитом нацијом;

⁵⁶ Постоји велики број полемика које обухватају дефиниције и појмовне сличности и разлике између дигиталне, сајбер, виртуелне, Интернет, информационе и сл. културе. Овде нећемо улазити у даљу расправу, него ћемо сматрати да су сви наведени појмови синоними за исту појаву која је детерминисана све јачим продирањем информационо-комуникационих технологија у животе обичних људи и промјенама у понашању, навикама и сл. које из тога произилазе.

4) Утицајем међународних организација насталих на политичком плану али и захваљујући регионалној трговини, безбедности, мултинационалним банкама и другим глобалним финансијским институцијама, те трговинским споразумима који стварају глобални политички, правни и војни оквир;

5) И на крају, под утицајем електронских комуникација као што су телефон, факс, имејл, Интернет и Веб, који непрестано повезују све тачке на планети (Giddens, 2009: 142-144).

Гиденс такође посматра Интернет као промотора глобалних, позитивних вриједности као што су једнакост између полова, слобода говора, демократска партиципација у власти, итд, Ипак, он показује и дозу опреза када је ријеч о наведеним претпоставкама, истичући да је још прерано донијети коначни закључак да ће Интернет у потпуности "помести" традиционалне културе, замјењујући их новим културним вриједностима (Ibid.).

Према нашем становишту, сајбер култура се прије може посматрати кроз процес усвајања нових образаца понашања, као што је нпр. „лајковање“ порука на друштвеним мрежама, или новог дискурса који усвајамо у виртуелном простору, а преносимо у реални свијет, као ријечи: лајковати, смајли, постовати, даунлодовати, аплоудовати, твитовати, ретвитовати, лајна, профил, таговати, шеровати, итд. (Радојковић и др., 2015: 160). Ово нису само језичке иновације, него туђице које мијењају биће језика као основног стуба културног идентитета. Иза сваке од ових новоусвојених ријечи крије се или неко новостечено искуство из свакодневног живота, или, код оних који их не практикују, зебњу да се нешто од њих скрива. У том смислу, наведене ријечи су прије појаве од значаја за културу него за вокабулар. Другим ријечима, сајбер култура не замјењује традиционалну културу, него је у извјесном смислу обогаћује и у неким елементима надограђује и допуњује под утицајем свакодневног коришћења савремених информационо-комуникационих технологија (Ibid.).

Полазећи од концепта самоорганизованих друштвених система, Фухс посматра сајбер културу као динамички процес који је условљен развојем информационог друштва чије су важне карактеристике глобално комуницирање, динамички развој и повезивање, односно, умрежавање (енг. „networking“) (Fuchs, 2008: 299). Дакле, сајбер култура би подразумијевала дијалектички систем у којем се културна делања, али и сама структура, остварују у виртуелном Интернет простору, у коме се посредством глобалног комуницирања производе и брзо циркулишу идеје, значења, вриједности, утицаји, укуси, навике, итд. (Радојковић и др., 2015: 161). С друге стране, да се не бисмо препустили технолошком детерминизму, треба имати у виду тврдњу Чарлија Гира да технологија није једини узрок који је довео до развоја сајбер културе, него се треба узети у обзир и технонаучни дискурси, авангардна умјетничка пракса, контракултурни утопизам, критичка теорија и филозофија, али и неке супкултурне појаве као што је панк. Сви ови "састојци" у виду културних творевина својим међудејством чине финални производ назван сајбер култура (Гир, 2011: 19).

Глобално комуницирање и „трансмисија културе“ (Дебре, 2000) коју Радојковић и др. (2015) одређују као логичан прозивод тог процеса, успјели су да генеришу виртуелни простор идентификован и као сајбер простор, омогућивши нове облике бивствовања својим "домороцима", мимо материјалног свијета, али не замјењујући у исто вријеме реални живот, навике, и сл. На основу тога припадници данашњег (пост)модерног друштва су примјеном нових технологија и њиховим укључивањем у токове властитог живота, прихватили и нове навике и вриједности. Самим тим кодификују се и нова значења која су створила плодно тле за поимање имагинарног, односно виртуелног простора, у којем појединац мора да се на неки начин поново социјализује, усвоји нове обичаје и норме, које потом претаче у навике и носи их са собом и у реалном животу (Радојковић и др., 2015: 161). На тај начин се полако брише граница између стварног и виртуелног. Као што је на другом мјесту Радојковић закључио, у савременом друштву, уз помоћ дигиталних технолошких направа (тј. гаџета) знаци се све више производе

аутономно, а да при томе више не морају да репрезентују никакав објект нити идеју, односно они су се отргли од реалности и могу да се комуникационо употребљавају, а да не указују ни на шта конкретно, што се може категорисати као трећи степен симулације реалности (Радојковић, 2013: 31). Такви знаци не могу да створе нпр. аутентично умјетничко дело, а самим тим нити да оставе неки значајни траг у култури једног народа, осим ако тим поводом не настане нови дискурс. Добра илустрација овога је пракса дописивања младих посредством друштвених мрежа. Они међусобно размјењују симболе и знакове који имају значење и у реалном животу, али су комуникацијски прилично поједностављени и осиромашени, као што смо већ објаснили на примјеру недостатка потпуног невербалног израза у овој комуникационој ситуацији. Примјера ради, емотикон „смајли“ би требало да представља симбол невербалне комуникације током онлајн дописивања, али он не може ни у једном тренутку да замјени живи осмјех приликом конверзације.

С друге стране, „Интернет домороци“ који имају развијену навику коришћења друштвених мрежа, прихватили су да се социјални статус може процјењивати преко фејсбук команде „лајк“. На основу његове употребе они оцјењују друштвене везе према себи и према другима, али чак ни њих не можемо да прихватимо као припаднике сајбер културе како је дефинишу проглобалисти (Радојковић и др., 2015: 161). Као што објашњава Роберта М. Бернс (Berns, 2010), млади обично користе Интернет да би наставили дружење са својим пријатељима из реалног живота. Дакле, њихова интеракција на друштвеним мрежама је "продужетак" њиховог социјалног живота у сајбер простору, која углавном укључује већ постојеће пријатеље из школе, факултета, насеља, односно, оне које познају и са којима се друже и у реалном животу. Велики је број примјера који потврђују тезу Бернсове, а за нас је интересантно Петровићево становиште о прокреативној функцији Интернета које је комплементарно са горе изнесеним ставовима, али с друге стране има специфичности у односу на ставове Роберте Бернс. Као што смо већ раније споменули, Петровић истиче да процес дигиталног

комуницирања можемо посматрати кроз двије функције Интернета - трансмисиону у којој се Интернет види као технолошки канал за посредовање интерперсоналне комуникације на даљину и прокреативну перспективу гдје се "Мрежа свих мрежа" може поимати и као друштвени простор за интерперсоналну интеракцију (Петровић, 2013: 82, 86). Образлажући прокреативне функције Интернета Петровић изводи два основна обрасца прокреативног понашања: (1) успостављање нових друштвених односа на Интернету и (2) одржавање друштвених односа у виртуелним просторима Интернета (Ibid., 89). На основу овог Петровић разликује два основна типа прокреативности на Интернету: инструменталну и ритуалну прокреативност (Ibid.). Петровић даље образлаже да се кроз ритуалну прокреативност формирају виртуелне заједнице (о којима је већ било ријечи) с циљем одржавања групне интеракције, док се инструментална прокреативност развија кроз индивидуалну интеракцију успостављањем интерперсоналних релација на Интернету које се преносе и у реалан живот.

Оно што је разлика између ставова Бернсове и Петровића јесте у суштини „примарни правац“ успостављања интерперсоналних односа на Интернету. Тако српски социолог посматра стварање односа на Интернету које ће се прелити у реални свијет, док Бернсва сматра да се комуникација на Интернету најчешће упражњава између већ постојећих познаника из реалног свијета. У суштини, немогуће је процијенити чији ставови су ближе истини, јер једноставно све зависи од контекста, различитих култура, комуникационих ситуација итд, те вјерујемо да постоје примјери који поткрепљују и једну и другу тезу. С друге стране када је ријеч о учесталости, вјерујемо да се чешће упражњава комуникација између познаника из реалног свијета, него оних који су своје познанство остварили у сајбер окружењу. Чак се усуђујемо да процјенимо да је број младих људи који комуницирају са вршњацима са других континената, преиспитујући том приликом свој идентитет и културне навике, у суштини занемарљив. Односно, почетна претпоставка да ће млади људи употребљавати Интернет превасходно са интенцијом да комуницирају са људима из других држава и култура, показује се

као нетачна. Развојем Интернета, али и свих облика криминалног или патолошког понашања у сајбер простору, дошло се до констатације да је неопходна одређена опрезност и неповјерење према непознатим корисницима. Млади људи стога нерадо ступају у комуникацију са корисницима друштвених мрежа са другог краја свијета, јер постоји присутно неповјерење које се развијало паралелно са све већим бројем примјера онлајн превара, злоупотреба, крађа, сексуалног узнемиравања и сл.

Примјере „сајбер друштвене патологије“ често преносе традиционални медији који ширењем свијести о потенцијалним опасностима и злоупотребама на Интернету уједно појачавају неповјерење субјеката глобалног комуницирања према непознатим лицима у сајбер окружењу, односно профилима на друштвеним мрежама. Из тога се развила потреба да за друштвеном превенцијом наведених ризика кроз савремене наставне програме у основним и средњим школама увођењем предмета медијска писменост. Сличан примјер је и јавна кампања под називом "Неко вреба преко веба" коју су у Републици Српској спровели Министарство унутрашњих послова и Агенција за информационо друштво Републике Српске. Циљ ове кампање био је упознавање грађана са облицима високотехнолошког криминала који представљају опасност по дјецу, омладину, али и одрасле који свакодневно користе Интернет⁵⁷.

Све нас ово наводи на закључак, да се са порастом високотехнолошког криминала, али и све присутнијих упозорења грађанима, смањује повјерење које је неопходно да би се успоставила комуникација између корисника друштвених мрежа. Из тог разлога све већи број корисника, нпр. друштвене мреже *Фејсбук*, своје приватне податке као и поруке размјењују искључиво са корисницима које познаје у реалном животу. Тај тренд је запазио и *Фејсбук* па је омогућио својим корисницима могућности груписања „пријатеља“ у различите категорије и

⁵⁷ Извор: <http://pressrs.ba/info/vesti/pocela-kampanja-neko-vreba-preko-veba-04-10-2011>, приступљено: 11.02.2016. године.

филтрирање садржаја. Просјечан корисник Фејсбука може тако да направи групу „фамилија“ и да с њима слободно размјењује све садржаје и поруке, док у групу нпр. „непознати“ може да преусмјери непознате људе и у потпуности органици које поруке и садржаје ће ови корисници примати. Такође, *Фејсбук* је развио и могућност тзв. јавног („public“) објављивања, за које одмах знамо да ће наша порука бити видљива и изван круга пријатеља. Из свега овога слиједи закључак да је неповјерење између корисника на друштвеним мрежама високо и чак је у порасту, што негира тезе о мотивацији умрежених грађана да склапају онлајн пријатлства, упознају друге културе, размјењују информације са људима широм свијета, итд. Ово коначно отежава и развој глобалног разумијевања, а самим тим и глобалне јавне сфере, као производа комуницирања посредством Интернета, што је на крају предуслов за остварење оних оптимистичких предикција о новим технологијама као генератору новог, свјетског, космополитског поретка.

Идеја о новом космополитизму се такође појавила почетком деведестих година. Како Радојковић и др. (2015) тврде, била је заснована на успону Интернета и очекивању да "мрежа свих мрежа" створи друштво информисаних и толерантних грађана који међусобно комуницирају с циљем развоја свјетског, хармоничног, а самим тим и бољег друштва. Оптимизам се заснивао, између осталог, и на закључку да су Интернет садржаји много мање подложни државној цензури него када је ријеч о традиционалним медијима (Curran, 2012: 8). Држећи се истих теоретских становишта, Стратон (Stratton, 1997: 257) истиче да ће Интернет подстаћи "културну глобализацију" и "хипер-детериторијализацију" што ће довести, као што и заговорници космополитизма тврде, до слабљења укорјењених веза са нацијом и територијом. Прогноза је била у складу са традицијом културолошких студија које масовне медије посматрају као агенсе глобализацијског процеса чији је коначни резултат висок степен космополитизма међу припадницима масовне публике, о чему смо раније говорили у раду. Ненси Фрејзер, предма Радојковићу, Стојковићу и Врањешу (2015) тврди да би "денационализација комуникационе инфраструктуре" довела до успона

"децентрализованих Интернет мрежа" чији би коначни резултат био настанак нових комуникационих мрежа у којима су повезани грађани читавог свијета, стварајући тако међународну јавну сферу за дијалоге и дебате. Она би, са своје стране водила до успона транснационалне етике, глобалних јавних норми и међународног јавног мњења (Fraser, 2007: 18-19). На истом трагу је и Кинов концепт глобалног цивилног друштва, што Радојковић и др. (2015) означавају као одговор на растућу потребу да се створи нов друштвени, економски и политички систем на глобалном нивоу (Keane, 2003). Истини за вољу, Кин не даје Интернету статус демијурга будућих друштвено-политичких односа и структура, него образлаже да би идеал-типски модел глобалног цивилног друштва био динамички систем међусобно повезаних, невладиних друштвено-економских институција које се простиру широм планете. Њихови актери имали би за циљ да "плурализу моћ и проблематизују насиље", да би се напоследку такви мирољубиви ефекти осјетили у цијелом свијету, стварајући ново и боље друштво (Keane, 2003: 8).

Све наведено могло би се узети као аргумент који поткрепљују нашу посебну хипотезу да „Интернет унапређује глобално разумијевање“. Међутим, с друге стране Каран на одређен начин деконструиште наведени оптимизам, приступајући питању глобалног разумијевања много трезвеније, закључујући да овако гледиште поменутих аутора више није у складу са раним становиштима када се сматрало да је Интернет промотер будућег „глобалног разумијевања“. Он сматра да су наведени аутори отишли корак даље и инаугурисали „мрежу свих мрежа" као "камен темељац" за изградњу новог, прогресивног и глобалног друштвеног поретка (Curran, 2012: 8). Радојковић и др. (2015) тврде да је њихова слаба тачка у ствари чињеница да се утицај Интернета на друштво прецењује што доводи у питање и нашу хипотезу. Ни емпиријски се не би могло потврдити да су процеси денационализације и детериторијализације започели и да имају описане ефекте, што смо неким примјерима већ и показали (Радојковић и др., 2015: 163). Каран сматра (Curran, 2012: 9-11) да утицај Интернета треба посматрати кроз призму постојећих друштвених структура и процеса и да треба да водимо рачуна

о ограничењима која се манифестују кроз неколико различитих приступа улози Интеренета у промоцији глобалног разумјевања. С тим у вези он истиче (Ibid.):

- У свијету влада неједнакост која спутава и партиципацију у глобалном дијалогу посредованим Интернетом. Јер, како образлаже Каран, када је ријеч о ресурсима и богатству постоје огромне разлике међу земљама свијета које по свему судећи настављају да расту. Те разлике не омогућавају свим грађанима свијета једнак приступ глобалној мрежи. Каран указује да је „дигитални јаз“ био повод и да даје велики значај Свјетским самитима за информационо друштво (WSIS⁵⁸). Ипак не бисмо се

⁵⁸ Радојковић, Стојковић и Врањеш (2015) наводе да је резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација бр. 56/183 од 21. децембра 2001. године подржано организовање Свјетског самита о информационом друштву (World Summit on the Information Society - WSIS) у двије фазе. Прва фаза самита одржана је у Женеви од 10. до 12. децембра 2003. године чији је основни циљ био да предложи документ из којег се јасно види политичка воља за предузимање конкретних корака према успостављању темеља развоја информационог друштва у цијелом свијету. Делегати из 175 земаља усвојили су тада Декларацију о принципима као неки вид "мапе пута" на основу које би информационо друштво постало доступно свим земљама свијета засновано на слободном дјелењу знања. План акције који је произашао из наведене Декларације зацртао је циљ да преко 50% свјетске популације буде прикључено на Интернет до 2015. године. Интересантно је споменути да први самит у Женеви, препун оптимизма и ентузијазма ипак није резултовао договором око питања управљања Интернетом (Енг. „Internet Governance“). Тунис је био домаћин друге фазе самита од 16. до 18. новембра 2005. године, гдје је циљ био да се покрене Женевски план акције и да се пронађу рјешења у домену управљања Интернетом, за финансијске механизме и обезбјеђивање континуираног праћења имплементације докумената из Женеви и Туниса. Питање управљања Интернетом је наишло на жестоке отпоре од стране САД, тако да је као компромис покренут Форум о управљању Интернетом (Енг. „Internet Governance Forum“) мултиактерског тијела којег сазива генерални секретар УН и на којем би се даље расправљало о приједлозима везаним за питање управљања Интернетом. Да би се поједноставио начин праћења организован је „WSIS“ Форум под окриљем Међународне телекомуникационе уније (ITU) и UNESCO, UNCTAD и UNDP с циљем да се успостави јединствена глобална платформа која би координисала имплементацију исхода са одржаних сједница WSIS. Један од основних циљева Свјетских самита о информационом друштву јесте тражење најбољих метода за преошћавање глобалног дигиталног јаза између развијених и неразвијених земаља када је ријеч о приступу Интернету на свим меридијанима (Радојковић и др., 2015: 163).

сложили са Караном дигитални јаз има тренд раста. Према свим тренутним показатељима, у току је супротан правац – његово смањивање. Како у свом извјештају, под називом "ICT fact and figures 2016", наводи Међународна телекомуникациона унија (ИТУ) ("ICT Facts and figures," 2016): (1) Преко 47% свјетске популације је "онлајн"; (2) У земљама у развоју 40% популације је на Интернету, за разлику од развијених земаља гдје је више од 81% становника на глобалној мрежи; (3) На афричком континенту је 2013. године било 16% становништва "онлајн", док је у 2016. години овај проценат порастао на 25%; (4) Приближно милијарду домаћинстава на свијету је на Интернету; (5) У свијету је до краја 2016. године постојало 3.6 милијарди прикључака на Интернет путем мобилних уређаја. Када се ови показатељи упореде са ранијим извештајима ИТУ види се да постоји тренд смањења дигиталног јаза, углавном зато што у посљедњих неколико година мобилни телефони замјењују скоро у потпуности рачунаре када је ријеч о приступу сервисима на Интернету. С друге стране, аргумент да долази до смањења дигиталног јаза, не умањује чињеницу да је неједнакост и даље присутна, што Каран (2012) износи у наредним тврдњама.

- Наредно ограничење (Cunhan, 2012) развоја глобалног разумијевања јесте чињеница да у свијету постоје језичке баријере, јер највећи број људи говори само један језик, а према статистичком порталу "Статиста" само 20 процената свјетске популације говори енглески језик ("The most spoken languages worldwide," 2016). Ово наводи на закључак да је једна од великих препрека развоју глобалног разумијевања у суштини међусобно неразумијевање корисника, што свакако треба узети у обзир прије него што се усудимо да предвиђамо ефекте развоја како глобалног разумијевања тако и глобалног комуницирања.

- Каран језичку баријеру посматра и из угла моћи, износећи закључак да они који могу да пишу и говоре на енглеском језику имају предност у односу на оне који не познају овај језик, јер под одређеним условима могу

да досегну глобални публицитет и тиме наметну своје ставове, погледе на свијет, трендове и сл. С друге стране и овај аргумент се може релативизовати посебно ако узмемо у обзир тренд развоја бесплатних преводилаца на Интернету какав је "Google Translate" који све више помаже да ова баријера у развоју глобалног комуницирања буде превазиђена. Ипак, преводиоци на Интернету служе да олакшају комуникацију и разумијевање садржаја на различитим језицима, али када је ријеч о коришћењу апликација које свакодневно користимо што на рачунарима или мобилним уређајима, ту нам "Google Translate" не може много помоћи. Ако нпр. желимо да покушамо да покренемо бизнис за креирање и продају мобилних апликација, успјех ће зависти (поред атрактивности и популарности саме апликације) и од тога на којем је језику апликација, у чему енглески језик свакако има предност (Curran, 2012).

- Сљедећа препрека развоју глобалног комуницирања налази упориште у чињеници да је свијет подјелен на основу конфликта вриједности, вјеровања и интереса. Интернет је од самих почетака, како истиче Каран, доступан и за екстремистичке групације и све оне који промовишу различите облике говора мржње. Докле год будемо имали овакве актере који се баве злоупотребом изражавања слободе мишљења на Интернету, а уз то и терористичке формације политичких, религиозних и расистичких екстремиста, тешко је говорити о развоју глобалног разумијевања. Као прилог овом закључку имамо ауторски текст под насловом "Зашто Исламска држава побјеђује у рату на друштвеним мрежама" (Енг. "Why ISIS Is Winning the Social Media War") који је за магазин "Wired" из априла 2016. године написао аутор Брендон Кернер (Brendan I. Koerner) (Koerner, 2016). Овај аутор констатује да све терористичке организације теже ка публицитету, а да су друштвене мреже омогућиле процват терористичке пропаганде коју сад имају прилике да прослиједи милионима посјетилаца.

Према подацима којима располаже Кернер, ИСИЛ је у 2015. години дневно објављивао 38 пропагандних прилога који подразумевају двадесетоминутне видео клипове, документарне филмове, фото есеје, аудио клипове, памфлете, итд. на различитим језицима - од руског до бенгалског (Ibid.).

- Наредно ограничење развоју глобалног разумевања на које указује Каран (Curran, 2012) , у директној је корелацији са темом дисертације. И он се такође пита: да ли националне културе, које су дубоко укорјењене у већину друштава на свијету, у суштини негирају развој космополитизма на Мрежи. Одговор је потврдан, јер технологије могу да поспијеше канале комуникације али им треба много више времена да промијене процес социјализације, националну и политичку културу чији се исходи доминантно остварују не само у границама националних држава него и у националним заједницама ван граница, односно у дијаспорама.

- Треба узети у обзир да развој глобалног разумевања зависи и од улоге држава и других регулатора. Како тврди Каран, неке ауторитарне владе у свијету имају могућност управљања мрежом, онемогућавајући тако сваки облик критике, уз застрашивање и цензуру својих противника. Каран у вријеме писања свог рада није имао сазнање о НСА програмима глобалног надзора.

- Посљедње ограничење се односи на неједнакост људи унутар самих држава, што такође оставља посљедице на могући дијалог на Интернету. Каран ово образлаже, не само као различито имовинско стање учесника у процесу "онлине" комуницирања, него и кроз схватања да људи из развијених западних земаља могу да се означе и као одређена "е-елита", јер имају много боље услове за рад, више слободног времена, знања и елоквенције, посебно када је ријеч о енглеском језику (Curran, 2012) .

Ако резимирамо Каранова образложења, доћи ћемо до закључка да идеја о сајбер простору, у коме цвјета глобално разумијевање јер припадници различитих нација и друштвених поредака несметано комуницирају и тиме развијају толеранцију и хабермасовски делиберативни облик демократије, наилази на озбиљне препреке (Радојковић и др., 2015: 166). Каран (Curran, 2012) наглашава да је свијет оптерећен неједнакостима и неразумијевањем; различитим вриједносним и интересним конфликтима; културним самобитностима и различитим политичким системима које западни "мејнстрим" аналитичари дијеле на "демократске" и "недемократске" односно ауторитарне режиме; а ми томе још додајемо и запажен раст глобалног неповјерења, свијести о високотехнолошком криминалу, различитим патолошким облицима понашања у сајбер простору, итд. Сви ови аспекти се рефлектују на сајбер простор, производећи "руинирану Вавилонску кулу" нагрижену различитим језицима, промоцијом говора мржње на одређеним порталима, националистичким дискурсом, цензуром, манипулацијама, итд. С друге стране, никако се не може порећи да глобално комуницирање постоји.

Трагајући за његовим специфичностима можемо да се сложимо да су то и описана ограничења и да је пут даљег развоја овог облика јавне интеракције спор и кривудава. Препреке и ограничења дефинитивно не може да отклони само технологија, него прије свега умрежени грађани, што свакако захтјева вријеме, али и развијену свијест, као и одређен вид заштите грађана од ризика у сајбер простору. Имали смо примјере изражавања грађанског незадовољства зато што је педофил на друштвеним мрежама угрозио дијете, а да при томе држава није учинила адекватне мјере да спречи ту појаву. Самим тим можемо да примјетимо извјесну контрадикцију код субјеката глобалног комуницирања. С једне стране, они не желе државни интервенционизам у сајбер простор под образложењем заштите људских права и слобода и приватности. С друге стране, када се деси некакво кривично дјело у сајбер простору (крађа, злостављање, неки облици малтретирања, уцјене, итд.), посебно када су мета угрожене категорије као што су дјеца, онда ти исти умрежени грађани осуђују државу зашто их није заштитила,

спријечила наведено кривично дјело и сл. Све заједно, ово нам показује колико је комплексан развој глобалног комуницирања и као што каже Каран (Curran, 2012:12) главни генератор будућих промјена ће ипак бити друштво, а не микрочип.

С тим у вези можемо да предвидимо два могућа сценарија развоја глобалног комуницирања у будућности. Први сценарио би се односио на минималну улогу државе у уређивању глобалног комуницирања. Односно и у будућности би се наставило са одржавањем постојећег стања са могућношћу јачања улоге непрофитног цивилног сектора у овом процесу. Овај сценарио је такође и у складу са оптимистичним предвиђањима развоја Интернета као демијурга новог космополитског свјетског поретка, јер напослијетку држава не би била кључни покретач реформи у сајбер окружењу, него би то били тзв. "мултистејкхолдери" (енг. "multistakeholder") односно "више заинтересованих страна". Ту би се нашли представници цивилног друштва, непрофитног сектора, компанија, различитих организација, па до самих умрежених грађана, а одлуке би се доносиле делиберативно на добробит глобалног умреженог друштва. Ипак, на основу свега раније написаног, сматрамо да је минимална вјероватноћа да ће се развој глобалног комуницирања у блиској будућности кретати у овом правцу, посебно што смо истакли изазове и ограничења која дефинитивно не иду у прилог дугорочности ове визије. Коначно, и субјекти глобалног комуницирања све чешће врше притисак на националне државе да заштите своје умрежене грађане који бивају жртве различитих облика криминала у сајбер простору, тако да је за очекивати да ће улога држава у домену глобалног комуницирања у будућности бити јача.

Тиме долазимо до другог сценарија – оснаживање улоге државе у уређивању сајбер простора. Овај сценарио заснован је на могућностима контроле овог облика комуникационе праксе у сајбер простору. Прије свега, то се односи на легислативно уређење уз подршку државних институција. Без обзира што овај правац развоја *a priori* претпоставља ограничавање слобода субјеката глобалног

комуницирања, извјесност овог сценарија се заснива на све већој потреби да се умрежени грађани заштите од већ описаних ризика. Као што смо видјели у претходном поглављу, тај тренд је присутан и код најразвијених држава, те се и потенцијал будућег развоја овог сценарија додатно повећава. Стога, ако би се овај сценарио остварио, онда бисмо свједочили коначном повратку комуникационог суверенитета савремених држава које би могле да потпуно ставе под контролу комуникацију субјеката глобалног комуницирања. То би напослијетку довело до трансформације глобалног поново у међународно комуницирање, што свакако остављамо за будућа истраживања.

7. Закључак

У претходним поглављима смо показали не само који се све изазови налазе пред новим субјектима глобалног комуницирања, него и како се одвија нова, дигитална комуникациона пракса у цјелини. Важно је да додамо и да степен угрожености грађана као актера глобалног комуницирања, а у овом случају умрежених грађана, расте из године у годину. Према статистици о домену сајбер безбједности имамо неколико занимљивих података у прилог овој тврдњи⁵⁹:

- 1) У периоду од 01.12.2015. до 01.12.2016. године 51% одраслих, умрежених држављана САД искусили су неки сајбер безбједоносни инцидент⁶⁰;

⁵⁹ Извор: <http://expandedramblings.com/index.php/cybersecurity-statistics/>, посјећено 10.02.2017.

године

⁶⁰ Према истраживањима Телесајна (TeleSign) на простору САД-а и на узорку од 1300 одраслих испитаника, установљено је да је преко 51% корисника различитих онлајн сервиса искусило неку врсту сајбер безбједоносног инцидента у посљедњих 12 мјесеци од дана испитивања, што укључује и крађу приватних лозинки или налога на различитим сервисима (Pora, 2016).

- 2) Само у 2016. години на глобалном нивоу је потрошено 81.6 милијарди долара за потребе развоја апликација за онлајн безбједност;
- 3) Посљедице сајбер напада коштају укупно око 400 милијарди долара годишње;
- 4) Прогноза о томе колико ће коштати посљедице сајбер напада на глобалном нивоу у 2019. години износи 2.100 милијарди долара;
- 5) Број годишњих инцидената у домену сајбер безбједности износи између 80 и 90 милиона;
- 6) У периоду од 2014. до 2015. године, број сајбер инцидената је порастао за 38 процената.

Из свега изнетог видимо да ризици у домену глобалног комуницирања имају тренд раста. Зато ћемо у завршним разматрањима узети у обзир и какве су биле реакције субјеката глобалног комуницирања на наведене ризике, да бисмо што прецизније на крају установили да ли су почетне, радне хипотезе потврђене или оповргнуте.

Као прва мјера која је учињена наводно у правцу јачања (односно повратка) повјерења у Интернет као „технологију слободе“, било је усвајање америчког закона под називом "USA Freedom Act"⁶¹. Овај закон је усвојен у јуну 2015. године с намјером да се, између осталог, ограничи прикупљање личних података америчких држављана од стране обавјештајно-безбједоносних агенција из САД, као својеврсна реакција на Сноуденова открића.

Аутор Алекс Бајерс (Alex Byers) у свом тексту под називом "Фридом акт против Патриот акта" (Енг. "USA Freedom Act vs. USA Patriot Act") образлаже да је важна новост то што НСА неће више морати да прикупља гомилу несређених

⁶¹ Оригинални назив на енглеском језику гласи „Uniting and Strengthening America by Fulfilling Rights and Ending Eavesdropping, Dragnet-collection and Online Monitoring Act“.

података свих корисника Интернета, него ће на основу новог закона имати право да захтјева од одређене Интернет компаније податке за конкретне особе, налоге или уређаје, када постоји оправдана сумња да су тражени подаци у директној вези са страним силама или терористичким групама (Byers, 2015). Бајерс тврди да из овог не видимо да ли ће владине агенције бити спријечене да и даље прикупљају податке у огромним размјерама, као што је била пракса у вријеме које је описао Сноуден. Наводно, нови закон ће омогућити и већу транспарентност обавјештајне заједнице када је ријеч о количини информација које прикупљају, а приватним компанијама он даје могућност да буду отвореније када саопштавају колико често су морале да предају приватне податке својих корисника владиним агенцијама (Ibid.). Међутим, ауторка Шајана Кедидал (Shayana Kadidal) тврди да нема разлога за превиљико повјерење у нови закон и да се може очекивати да НСА настави са прикупљањем велике количине приватних података корисника, односно да је нови закон омогућио сасвим мале помаке у правцу обезбјеђивања приватности америчких Интернет корисника, али их није у потпуности заштитио (Kadidal, 2015).

Оно што је интересантно за тему ове дисертације, јесте да нигдје још нисмо детектовали некакав значајан бунт умрежених грађана због сазнања да им је приватност угрожена, да су честа мета сајбер инцидената и да им државе не могу гарантовати потпуну безбједност на Интернету. То се потпуно коси са претпоставкама „сајбер оптимиста“ да ће Интернет изградити дискурзивни простор у којем ће људи слободно комуницирати с циљем постизања благодети информационог друштва, па се још оштрије поставља питање зашто су изостале глобалне реакције на откривене злоупотребе? Могло се очекивати да Сноуденова открића уздрмају начин надзирања и одржавања Интернета, да корисници широм свијета отпочну можда први глобални онлајн протест (не у смислу лајковања критичких ставова, него конкретним бојкотом друштвених мрежа) праћен солидарношћу хакерских група. Бојкот би једноставно изазвао тако хаотично

стање у сајбер простору, да би то осјетиле и владе и велике компаније, што би коначно могло створити притисак да постојеће стање почне да се мијења.

Дакле, баш као када је ријеч о реалним протестима с циљем промјена у друштву, тако смо очекивали и неки сајбер протест с циљем промјена у глобалном комуницирању, јер су умрежени грађани наводно најсвјеснији изазова, односно, ризика о којима смо писали. Међутим, ништа од тога се није десило. Умрежени грађани су се оглушили о све опасности за боље и демократскије глобално комуницирање и снагу и учесталост контроле под коју потпадају. Показали су да пате од синдрома пасивности (изузев појединих слабије видљивих реакција мањих група) као у оном чувеном експерименту „кувања жабе“. Одговор за овакво стање проналази се у аргументу: "Немам шта да кријем" (Енг. "Nothing to hide argument") који се у суштини своди на сљедећу логику: немам проблем да владине агенције прегледају моје податке, јер немам шта да кријем, тако да је боље да их слободно прегледају и констатују да нисам опасан по државу, поредак и слично.

У тексту "Зашто је приватност важна чак и кад немам шта да кријем" (Енг. "Why Privacy Matters Even If You Have Nothing to Hide") Брус Стерлинг (Bruce Sterling) набраја исте или сличне ситуације у којима бисмо могли да будемо послушни и да се позовемо на исти аргумент у реалном свијету, али се ипак понашамо сасвим другачије (Sterling, 2011): Зашто спуштамо ролетне, зашто кријемо пин кодове кредитних картица, чему уопште приватност ако немамо шта да кријемо? У суштини, ако бисмо овај аргумент користили и у реалном животу, онда бисмо у потпуности изгубили приватну сферу као хабитус за уживање грађанских слобода. Исто важи и у сајбер простору. Није ствар у томе да ли имамо шта да кријемо или не, него у томе да се принцип заштите приватности стриктно примјењује и у сајбер сфери.

Аутор Фабио Еставез (Fábio Esteves) управо у том контексту одговара на питање зашто се треба бринути о властитој приватности (Esteves, 2016):

1) Идеолошки разлози - Приватност је право које грађани нису увијек имали, него су се борили за њега. И данас у неким диктатурама ово право не постоји;

2) Приватност је људско право - Члан 12 Универзалне декларације о људским правима каже: "Нико се не смије изложити произвољном мјешању у приватни живот, породицу, стан или кореспонденцију, нити нападима на част и углед";

3) „Немам шта да кријем“ нити је тачно нити реално - Еставез упозорава да не треба мијешати приватност и тајност. Из тог разлога имамо лозинке на налозима различитих онлајн сервиса, иначе нам не би било стало да закључавамо кореспонденцију, фотографије и остале приватне садржаје, него би то било свима јавно доступно;

4) Информације у погрешним рукама могу бити опасне, и овде се Еставез позива на чувени случај крађе информација агенције Ешли Медисон (Енг. "Ashley Madison hack") за онлајн ступање у интимне везе из 2015. године. Тада су хакери отуђили огромну количину личних података корисника овог сајта и након неуспјешног покушаја уцјене, јавно су објавили велику количину података који су укључивали и имена, кућне адресе, историју картичних трансакција, историју претрага корисника што је нанијело озбиљне штете клијентима ове агенције (Hackett, 2015).

Такође, важно је споменути и одговор Едварда Сноудена на аргумент "Немам шта да кријем" у контексту Интернет приватности, рекавши да је коришћење тог аргумента једнако као када бисмо рекли да нас није брига за слободу говора зато што и онако немам шта да кажем (Kleeman, 2015). У сваком случају, као што смо навели, суочавање субјеката глобалног комуницирања са наведеним ризицима није створило веће отпоре или реакције, али је свакако поткрепило тезу да данас Интернет колико потпомаже толико и угрожава дигитално, глобално комуницирање.

Полазећи од основног циља овог рада, односно анализе нових облика комуницирања које субјекти глобалног комуницирања практикују у савременом друштву, сагледали смо позитивне и негативне аспекте Интернета са посебним освртом на питања угрожености грађана у сајбер простору. Такође, анализирали смо и демократске потенцијале Интернета са фокусом на улогу у процесу унапређења модела демократије на глобалном нивоу. У исто вријеме смо квалитативно испитивали колико је Интернет данас агенс развоја демократије, а колико је у међувремену постао средство за ограничавање грађанских права и слобода. Том приликом смо установили да субјекти глобалног комуницирања данас немају комплетан увид нити свијест о степену угрожености њихових права на Интернету. Коначно, утврдили смо да је тренд развоја државног интервенционизма у сајбер сферу процес који је у успону и без обзира што САД заступа сасвим другачију визију развоја уз утисак да овај процес чак ни најмоћнија држава на свијету неће моћи да заустави.

На основу свега написаног и доказиваног у претходним поглављима, у закључку ћемо се усредсредити на тестирање постављених хипотеза.

Основна хипотеза у овом раду подразумијевала је процјену тренутне друштвене улоге Интернета. Она је заснована на јавно саопштеним очекивањима последица дигиталне комуникације по друштво, и на анализи актуелних сазнања о на ову тему. Основну хипотезу формилисали смо на сљедећи начин **X1: Интернет данас представља колико агенс развоја демократског потенцијала глобалног комуницирања толико и средство за ограничавање слобода субјеката овог облика комуникационе праксе.**

Анализирајући супростављена становишта аутора који су се бавили овим проблемом, указали смо и на предности и на недостатке двије парадигме - „сајбер оптимизма“ и „сајбер песимизма“; затим смо се осврнули на актуелне изазове и ризике у домену глобалног комуницирања, као и на конкретне реакције развијених држава у правцу јачања свог сајбер суверенитета. Како се ова хипотеза

састоји из два дијела, у закључном разматрању ћемо размотрити оба. Ако се фокусирамо на констатацију да Интернет данас представља агенс развоја демократског потенцијала глобалног комуницирања, није згорег поновити да све описане активности субјеката глобалног комуницирања које су имале позитиван утицај на друштвено-политички систем, могу да се прихвате као аргументи који иду у прилог првом дијелу главне хипотезе. Тако смо констатовали да су активности глобалних узбуњивача ипак успјеле да изврше притисак на јавну власт у конкретно најмоћнијој држави свијета која је уједно и најважнији актер у процесу глобалног комуницирања; да је један активни грађанин успио да се избори за ново људско право – *право на заборав*, које се тренутно примјењује у државама Европске уније; затим смо уочили да су се одређене грађанске слободе у сајбер простору унаприједиле, посебно ако узмемо у обзир да субјекти глобалног комуницирања и даље имају могућност да себи „прокрче пут“ према јавности, без обзира колико поједине државе покушавале то да ограничи, итд. Из свега овог можемо да констатујемо да Интернет, без обзира на сва ограничења, и даље представља једног од агенса за очување и развој демократије.

С друге стране, други дио главне хипотезе о томе да је Интернет истовремено показао потенцијал за ограничавање слобода субјеката глобалног комуницирања такође можемо да потврдимо. Идентификовали смо примјере, засноване на објелодањеним подацима глобалних узбуњивача, који нам потврђују да је људско *право на приватност* на Интернету озбиљно угрожено, те да данас можемо да констатујемо да савремене информационо-комуникационе технологије тајно служе савременим државама да врше пресретање комуникације и надзор (у великом броју случаја без судског налога и без законске основе) над субјектима глобалног комуницирања. Када се вратимо основној хипотези **X1** у цјелини, можемо да кажемо да смо је доказали, с тим што морамо да нагласимо да питање у којој мјери ће превладати пракса изведена из првог или другог њеног дијела, остаје предмет будућих истраживања. Из ове перспективе тренутно нисмо у могућности да са сигурношћу предвидимо да ли ће у будућности Интернет више

доприносити развоју демократског потенцијала глобалног комуницирања или ће претежно бити средство за ограничавање слобода његових корисника.

У намјери да даље разрадимо основну хипотезу, у овом раду смо поставили и четири посебне хипотезе које су саставни дио операционалног одређења предмета истраживања. Друга хипотеза **X2** гласи: *Интернет омогућава да поред других институција и грађани постану субјекти глобалног комуницирања.* У другом поглављу тезе обавили смо детаљнију анализу позиције грађана као учесника у глобалном комуницирању. Констатовали смо да је једна од последица широке употребе информационо-комуникационих технологија у животу грађана свих генерација широм свијета, трансформација након које су се умрежени појединци издигли изнад улога обичних посматрача, медијских конзумента, корисника или пасивних прималаца порука, те постали креатори, активни учесници, то јест глобални комуникатори. У којој мери ће они нову могућност практично користити, зависи од њихових потреба, мотива и на крају знања. На основу свега написаног у другом поглављу, сматрамо да смо посебну хипотезу **X2** потврдили.

Наредна посебна хипотеза **X3**, која гласи: *Интернет потпомаже практиковање људских права и унапређује слободу грађана путем глобалног комуницирања,* је била нешто компликованија за доказивање. У четвртом поглављу рада тестирали смо ову хипотезу кроз призму стања људских права и слобода на Интернету, али и кроз друштвену улогу Интернета и изазове који се јављају у пракси глобалног комуницирања. Тада смо констатовали да људска права и грађанске слободе морамо посматрати одвојено у контексту реализације у сајбер простору. У расправи на тему грађанских слобода уочили смо да, без обзира на спорадична ограничења, субјекти глобалног комуницирања ипак имају могућност да уживају веће слободе захваљујући Интернету. Чињеница да је акценат стављен на ријечи „имају могућност“ подразумејева да нису сви умрежени грађани свјесни ни научени да користе већу слободу, односно, да то у ком обиму ће је уживати зависи и од медијске и информационе писмености. Све у

свему, не можемо тврдити да Интернет не пружа могућност да се практикују веће грађанске слободе него што их имамо у реалном свијету, ако појединци имају потребу за тим и ако их државе својим активностима не спутавају. Ову наизглед контрадикторност смо објаснили у четвртом поглављу. У суштини, обим грађанске слободе на Интернету зависи од тога колико ће умрежени грађани бити мотивисани, способни, али и креативни да себи отворе нове канале за ширење мишљења, без обзира на то у каквом политичком систему се налазе и колико им ограничења намеће држава. С друге стране, када је ријеч о људским правима, посебно о *праву на приватност*, подробном анализом података који су нам презентовани од стране глобалних узбуњивача, установили смо да њихово стање на Интернету свакако није задовољавајуће. Односно, државе неријетко користе своју већу моћ којом угрожавају људска права. На основу свега реченог, нисмо у могућности нити да потврдимо нити да негирамо хипотезу **X3**, јер смо предочили примјере који иду и у прилог и против ње. Посебно је занимљиво да нисмо детектовали неки важнији отпор субјеката глобалног комуницирања против чињенице да стање њихових људска права на Интернету није задовољавајуће. Једноставно, друштвене мреже су створиле одређене навике и условно речено „ресочијализовале“ умрежене грађане који без обзира на ризике, као што је укидање приватности, настављају да их интензивно користе. Да је којим случајем другачије, сва сазнања која нам је Сноуден обезбиједио, сигурно би подстакла некакву „сајбер револуцију“ усмјерену против друштвених медија. Али како до тога није дошло, сматрамо да хипотезу **X3** не можемо ни да потврдимо ни да оповргнемо.

Слична ситуација је и након тестирања посебне хипотезе **X4** која гласи: *Интернет заокружује процес комуникационе суверености држава*. На студији случаја Кине показали смо да је ова најмногољуднија земља свијета прва у историји постала сајбер суверена. Као што смо показали, након Сноуденових открића покренуте су нове реакције у законодавству Бразила и Русије. Оног момента када су ове двије земље у своје законодавство унијеле обавезу да се све

информације генерисане на њиховој територији морају чувати на серверима који су физички смјештени на тој територији, можемо рећи да су направљени даљи кораци у развоју сајбер суверенитета. Без обзира што многобројне државе праве помаке у правцу развоја сајбер суверенитета, ипак се ова пракса у највећој мјери односи само на једну државу. С друге стране, велики број западних држава је ближе ставовима САД-а о начину регулацији Интернета, тако да хипотезу **X4** о стварању сајбер суверености савремених држава још увијек нисмо у могућности да потврдимо. Због праксе у Кини, која је далеко одмакла у овом процесу, нисмо у могућности ни да је негирамо.

Последња посебна хипотеза **X5** гласи: *Интернет унапређује глобално разумијевање*. Мада смо показали да је дигитални јаз у свијету тренутно у опадању, то не значи да се истовремено аутоматски повећава равноправност међу субјектима глобалног комуницирања. Ову констатацију смо доказивали у последњем поглављу под називом „Интернет и глобално разумијевање“. Уз коришћење аргумената Џејмса Карана сматрамо да су на глобалном нивоу познаваоци енглеског језика дефинитивно у предности у односу на оне субјекте глобалног комуницирања који га недовољно или уопште не познају. Констатовали смо стварање својеврсне „е-елите“ у корпусу грађана као субјеката глобалног комуницирања, чији припадници долазе из развијених земаља, финансијски су обезбијеђени, енглески користе у свакодневном животу и дефинитивно имају виши ниво социјалне сигурности и располагања друштвеним капиталом. На основу теоријске анализе аргумената нисмо у могућности да докажемо посебну хипотезу **X5**, односно, негирали смо наведену тврдњу.

На самом крају овог рада, важно је констатовати да је главна слабост овог рада немогућност да обухвати све промјене у сајбер сфери, у развоју информационо-комуникационих технологија, и у појављивању нових сервиса у оквиру друштвених мрежа и навика које субјекти глобалног комуницирања паралелно стичу. Једноставно, брзина којом се све ове промјене дешавају и последице које изазивају су толике да превазилазе оквире и брзину писања једног

докторског рада. Стога је на крају важно напоменути да истраживање изабраног предмета није завршено и да ћемо у будућности радити на измјенама и допунама закључака кроз даљи научни рад. Уколико развој Интернета буде ишао у правцу који промовише Кина, ускоро ћемо се суочити са посљедицама у области којој је посвећена ова теза. Наиме, у том случају бићемо свједоци процеса умањења и националног „дисциплиновања“ глобалног комуницирања што води ка поновном јачању међународног комуницирања. Могло би се чак рећи да ће повратак комуникационог суверенитета свих држава и коначно бити могућ. Да ли ће се то и догодити остављамо као питање будућим истраживачима ове теме.

8. Литература

1917 - U.S. Congress passes Espionage Act (n.d.). History. Retrieved 10 January 2017, from <http://www.history.com/this-day-in-history/u-s-congress-passes-espionage-act>.

Adler, R., Rodman, G. (2006): Understanding human communication (9th ed.), Oxford University Press, Oxford, New York

A History of Excellence and Innovation. (n.d.). Merit. Retrieved 17 January 2017, from <https://www.merit.edu/about-us/merits-history/#earlyhistory>.

Annual report of the United Nations High Commissioner for Human Rights and reports of the Office of the High Commissioner and the Secretary-General. (2014, June 30).

The right to privacy in the digital age - Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. United Nations - General Assembly. Retrieved 21 December 2016, from

http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session27/Documents/A.HRC.27.37_en.pdf

- Адорно, Т. (1978). *Жаргон аутентичности*. Београд: Полит.
- Ambinder, M. (2013, June 06). How the NSA uses your telephone records. *The Week*. Retrieved 16 January 2016, from <http://theweek.com/articles/463482/how-nsa-uses-telephone-records>.
- Ападурaj, А. (2008). "Дисјункција и разлика у глобалној културној економији". у Ђорђевић, Ј. (ур). *Студије културе*. Београд: Службени гласник, стр. 557-567.
- Babones, S.J. (2005). 'The Country-Level Income Structure of the World-Economy'. in. *Journal of World-Systems Research*. 11, 29–55.
- Baran, S., Davis, D. (2011). *Mass Communication Theory - Foundations, Ferment and Future* (6th ed.). Boston: Wadsworth
- Barbrook, R., Cameron, A. (1996). „The Californian ideology“. *Science as Culture*. 6:1, 44-72. London: Routledge.
- Bernd, H. (ed) (2000). *African Languages: an Introduction*, Cambridge University Press.
- Bartlett, F. C. (1954). „The Aims of Political Propaganda“ u. Katz, D. (ed). *Public Opinion and Propaganda*. New York: Dryden Press.
- Barker, L.L., Wiseman, G. (1966). A model of intrapersonal communication in: *Journal of Communication*, Vol.16, Issue:3, pg.172-179, Blackwell Publishing
- Bauman, Z. (1972). »A Note on Mass Culture« u. McQuail, D. *Sociology of Mass Communication*. London: Penguin Books.
- Barassi, V., Treré, E. (2012). "Does Web 3.0 come after Web 2.0? Deconstructing theoretical assumptions through practice". in *New Media & Society*. New York: Sage. New York, DOI: 10.1177/1461444812445878.
- Bernays, E. (1928). *Propaganda*. New York: H. Liveright.

Berns, M.R. (2010). *Child, Family, School, Community - Socialization and support (8th ed.)*. Belmont: Wadsworth

Bidgoli, H. (ed.) (2004). *The Internet encyclopedia*, Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons.

Бјелица, М. (1983). *Штампа и друштво*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Borger, J. (2017, March 8). FBI's James Comey: 'There is no such thing as absolute privacy in America'. *The Guardian*. Retrieved 26 April 2017, from <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/08/fbi-james-comey-privacy-wikileaks-cia-hack-espionage>.

Boyd-Barrett, O., Rantanen, T. (eds) (1998). *The Globalization of News*. London: Sage.

Boyd-Barrett, O. (2011). "Rethinking News Agencies". in. *National Development and Information Imperialism, Economic & Political Weekly*. March 26, 2011. vol XLVI no 13, p.94.

Boyd-Barret, O., Vukasovich, C.(2012). "Whatever happened to Tanjug? Re-loading memory for an understanding of the global news system". in. *The International Communication Gazette*. 74(8) 693-710.

Bowman, S., Willis, C. (2003). *We Media - How audiences are shaping the future of news and information*. Reston, Virginia: The Media Center at The American Press Institute.

Богданић, А. (1996). *Комуникологија - Водећа парадигма*, Београд: Чигоја.

Богданић, А. (2010). *Огледи из комуникологије*. Бања Лука: Комуниколошки колеџ у Бањалуци.

Бродски, Ј. (1989): *Удовољити сенци*, Горњи Милановац: Дечје новине.

- Божовић, Р. (1993). Језик (политички). у. Матић, М., Подунавац, М. (ур.). Енциклопедија политичке културе, Београд: Савремена администрација.
- Bundestag zabranjuje govor mržnje i izmišljene vesti (2017, 07. april). Politika. Pristupljeno 26. aprila 2017, sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/377889/Bundestag-zabranjuje-govor-mrznje-i-izmišljene-vesti>.
- Byers, A. (2015, May 31). USA Freedom Act vs. USA PATRIOT Act. Politico. Retrieved 10 February 2017, from <http://www.politico.com/story/2015/05/usa-freedom-act-vs-usa-patriot-act-118469>.
- Canetti, E. (1984). *Masa i moć*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Capuano, M. (2017, March 9). TVs spying on us is just the tip of the iceberg. Is Congress ready to act?. The Guardian. Retrieved 26 April 2017, from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/mar/09/wikileaks-cia-spying-americans-tv-smartphones-james-comey-privacy>
- Carr, N. (2008). *Is Google Making Us Stupid?*. Yearbook of the National Society for the Study of Education. 107: 89–94.
- Chang, T., Himelboim, C.T, Dong, D. (2009). "Open Global Networks, Closed International Flows: World System and Political Economy of Hyperlinks in Cyberspace". in *International Communication Gazette*. 71-137.
- Chaffey, D. (2017, April 27). Global social media research summary 2017. Smart Insights. Retrieved 30 April 2017, from <http://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-media-research>.
- Chen, W. (2014). "Taking stock, moving forward: the Internet, social networks and civic engagement in Chinese societies". in. *Information, Communication & Society*. 17:1. 1-6. London: Routledge.

Chester, J. (2008). *Digital Destiny: New Media and the Future of Democracy*. The New Press in. Kidd, J. (2011). "Are new media democratic?" in *Cultural Policy, Criticism and Management Research*, Issue no. 5, London: City University, pg. 91-109

China Internet Users (2016, n.d.). Internet Live Stats. Retrieved 11 January 2017, from <http://www.internetlivestats.com/internet-users/china/>.

China's internet - A giant cage (2013, April 06). *The Economist*. Retrieved 13 September 2016, from <http://www.economist.com/news/special-report/21574628-internet-was-expected-help-democratise-china-instead-it-has-enabled>.

Chitty, N., Rawnsley, G. (2008). „Introduction“, in. *Journal of International Communication*. Vol. 14. Issue 2. pages 5-8. London: Routledge.

Cisco (2016, June 1). White paper: Cisco VNI Forecast and Methodology, 2015-2020. Retrieved 16 January 2017, from <http://www.cisco.com/c/en/us/solutions/collateral/service-provider/visual-networking-index-vni/complete-white-paper-c11-481360.html>

Clarke, C. A. (1971). "Beyond Babel: The Century of the Communications Satellite" u. Schramm, W., Roberts, D. (ed.). *The Process and Effects of Mass Commumcation*. Illinois: Urbana.

Cobb, S. (2014, April 02). New Harris poll shows NSA revelations impact online shopping, banking, and more. *We Live Security*. Retrieved 15 January 2016, from https://www.washingtonpost.com/world/national-security/for-nsa-chief-terrorist-threat-drives-passion-to-collect-it-all/2013/07/14/3d26ef80-ea49-11e2-a301-ea5a8116d211_story.html?utm_term=.b0f5dff106d7.

Cohen, E. (1981). „The Propaganda of Saints in the Mlddle Ages“. *Journal of Communication*. Philadelphia. br. 4.

Collection of the basic texts adopted by the Plenipotentiary Conference (2015, n.d.). International Telecommunication Union (ITU). Retrieved 26 April 2017, from <http://search.itu.int/history/HistoryDigitalCollectionDocLibrary/5.21.61.en.100.pdf>.

Cooley, C. (1909). *Social Organization*. New York: Charles Scribner's Sons.

Cole, D. (2015). "What should we do about the leakers?". in. Goldfarb, R. (ed). *After Snowden - Privacy, secrecy and security in the information age*, New York: Thomas Dunne Books, St. Martin's press

Curran, J. (2012). "Reinterpreting the internet and Rethinking the internet". in. Curran, J., Fenton, N., Freedman, D. *Misunderstanding the Internet*. London, New York: Routledge.

Cubrilovic, N. (2011, September 25). Logging out of Facebook is not enough [Web blog post]. Retrieved 07 December 2016, from <https://www.nikcub.com/posts/logging-out-of-facebook-is-not-enough>.

Cyclades. (n.d.). Tecchnopedia. Retrieved 17 January 2017, from <https://www.techopedia.com/definition/27855/cyclades>.

Čandrić, G. (2013, April 23). Behold! Largest Data Centers in the World. Global Dots. Retrieved 16 January 2016, from <http://www.globaldots.com/ behold-largest-data-centers-in-the-world/>

Ćitić, T. (2010). "Institucionalni i zakonodavni okvir razvoja digitalne televizije u Srbiji". u. *CM-Časopis za upravljanje komuniciranjem*. Novi Sad, Beograd. br 14/2010. str. 33-59.

Dangerously disproportionate - The ever-expanding National Security State in Europe (2017, n.d.). Amnesty International. Retrieved 28 April 2017, from <https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR0153422017ENGLISH.PDF>.

David protiv Golijata: Student tuži Facebook. (2014, 2. avgust). B92. Pristupljeno 10. juna 2016, sa

http://www.b92.net/tehnopolis/internet.php?yyyy=2014&mm=08&nav_id=883987.

Day, D. (2014). *Shooting the news from low Earth orbit - An interview with Mark E. Brender, Executive Director of the DigitalGlobe Foundation*.

<http://www.thespacereview.com/article/2429/1>, pristupljeno: 29.07.2014. godine.

Devereaux, R., Greenwald, G. & Poitras, L. (2014, May 19). Data Pirates of the Caribbean - The NSA Is Recording Every Cell Phone Call in the Bahamas. The Intercept. Retrieved 16 January 2016, from <https://theintercept.com/2014/05/19/data-pirates-caribbean-nsa-recording-every-cell-phone-call-bahamas>.

Debre, R. (2000). *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio.

Deibert, R. J. (2009). "The geopolitics of internet control - Censorship, sovereignty, and cyberspace", in. Chadwick, A., Howard, P.N. (ed.). *Routledge Handbook of Internet Politics*. New York, London: Routledge.

Dessler, G. (2012). *Framework for Human Resource Management. (7th Edition)*. New Jersey: Prentice Hall.

Димитријевић, В., Рачић, О. (2011). Међународне организације, пето издање. Београд: Правни факултет универзитета Унион и Службени гласник.

Димитријевић, В., Стојановић, Р. (1979). Међународни односи. Београд: Полит.

Диверже, М. (1968). Демократија без народа. Београд: Рад.

Dozier, K. (2013, December 06). NSA defends global cellphone tracking as legal. NBC News. Retrieved 16 January 2016, from <http://www.nbcnews.com/tech/security/nsa-defends-global-cellphone-tracking-legal-f2D11708514>.

Dragičević-Šešić, M., Stojković, B. (2011). *Kultura: menadžment, animacija, marketing - 6. izmenjeno i dopunjeno izd.*. Beograd: Clio.

- Dorđević, J. (2009). *Postkultura: uvod u studije kulture*. Beograd: Clio.
- Ђорђевић, Т. (1989). Теорија масовних комуникација, Београд: Савез инжењера и техничара Југославије
- Ђорђевић, Т. (1993). Комуникација, у. Матић, М., Подунавац, М. (ур.). Енциклопедија политичке културе, Београд: Савремена администрација.
- Eckersley, P. (2014). How Unique Is Your Web Browser?. Electronic Frontier Foundation. Retrieved 16 January 2016, from <https://panopticklick.eff.org/static/browser-uniqueness.pdf>.
- Еко, У. (1973). Култура, информација, комуникација, Београд: Нолит.
- Ellul, J. (1965). *Propaganda — the Formation of Men's Attitudes*. New York: Knopf.
- Енцензбергер, Х. М. (1980). Немачка, Немачка између осталог. Београд: БИГЗ.
- Esteves, F. (2016, October 27). I have nothing to hide. Why should I care about my privacy? [Web blog post]. Retrieved 11 February 2017, from <https://medium.com/@FabioAEsteves/i-have-nothing-to-hide-why-should-i-care-about-my-privacy-f488281b8f1d>.
- Fenton, Natalie (2012). "The internet and social networking". in. Curran, J., Fenton, N., Freedman, D. *Misunderstanding the Internet*. London, New York: Routledge.
- Fidler, R. (2004). *Mediamorphosis*. Beograd: Clio.
- Finn, P. & Horwitz, S. (2013, June 21). U.S. charges Snowden with espionage. The Washington Post. Retrieved 10 January 2017, from https://www.washingtonpost.com/world/national-security/us-charges-snowden-with-espionage/2013/06/21/507497d8-dab1-11e2-a016-92547bf094cc_story.html?utm_term=.354e66da219a
- Fiske, J. (1990): Introduction to Communication Studies (2nd ed.), Routledge, London, New York

- Foreman, R. (2005). *The Pancake People or the Gods are Pounding My Head*. http://edge.org/3rd_culture/foreman05/foreman05_index.html. posećeno 19.08.2014. godine.
- Frank, A.G. (1998). *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Fraser, N. (2007).: *Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in Post-Westphalian World*. in. *Theory, Culture and Society*. 24 (4): 7-30., Los Angeles, London, New Delhi, and Singapore: SAGE.
- Friedrich, O. (1982). *The Computer Moves In*. <http://www.english.illinois.edu/-people/-faculty/debaron/482/482readings/machine%20of%20the%20year.html>. posjećeno 28.05.2014.
- Fu, K.W., Chau, M. (2013). *Reality check for the Chinese microblog space: A random sampling approach*, *PloS One*, 8(3), <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0058356>, posjećeno 22.08.2014. godine
- Fuchs, C. (2008). *Internet and Society: Social Theory in the Information Age*. New York, London: Routledge.
- Fuchs, C. (2014). "Critique of the Political Economy of Informational Capitalism and Social Media". in. Fuchs, C., Sandoval, M. (ed.). *Critique, Social Media and Information Society*. New York, London: Routledge.
- Fukujama, F. (2003). *Naša posthumana budućnost: posledice biotehnoške revolucije*. Podgorica: CID.
- Garfield, B. (2009). *The Chaos Scenario*. Nashville: Stielstra Publishing.

Гајин, С. (2012). Људска права: правно-системски оквир - 2.изд., Београд: Правни факултет Универзитета Унион, Центар за унапређивање правних студија, Институт за упоредно право.

Gellman, B., Poitras, L. (2013). *U.S., British intelligence mining data from nine U.S. Internet companies in broad secret program*, http://www.washingtonpost.com/investigations/us-intelligence-mining-data-from-nine-us-internet-companies-in-broad-secret-program/2013/06/06/3a0c0da8-cebf-11e2-8845-d970ccb04497_story.html, posjećeno 18. avgusta 2014. godine.

Gellman, B., Tate, J., & Soltani, A. (2014, July 15). In NSA-intercepted data, those not targeted far outnumber the foreigners who are. The Washington Post. Retrieved 16 January 2016, from https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-nsa-intercepted-data-those-not-targeted-far-outnumber-the-foreigners-who-are/2014/07/05/8139adf8-045a-11e4-8572-4b1b969b6322_story.html?utm_term=.d83e682d6949.

Gerc, K. (1998). *Tumačenje kultura I*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Gibson, T. (2011). "Turning sweat into watts". *IEEE Spectrum*, Volume 48, number 7. July 2011, pp. 50-55.

Giddens, A. (1987). *The Nation-state and Violence*. Berkley, Los Angeles: University of California Press.

Giddens, A. (2003). „The Globalizing of Modernity“. in. McGrew, A., Held, D. (ed). *The Global Transformations Reader – An introduction to the Globalization Debate* (2.ed), Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (2009). *Sociology, 6th ed*. Cambridge: Polity Press.

Gilpin, R. (2003). „The Nation- State in the Global Economy“, in. McGrew, A., Held, D. (ed). *The Global Transformations Reader – An introduction to the Globalization Debate* (2.ed), Cambridge: Polity Press.

Gir, Č. (2011). *Digitalna kultura*. Beograd: Clio.

Gladwell, M. (2010, October 4). Small Change - Why the revolution will not be tweeted. *The New Yorker*. Retrieved 12 February 2017, from <http://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell>.

Goldfarb, R. ed. (2015). *After Snowden: privacy, secrecy, and security in the information age*, Thomas Dunne Books, New York: St. Martin's Press

Гоцини, Ђ. (2001). *Историја новинарства*, Београд: Клио

Greenwood, S., Perrin, A. & Duggan, M. (2016, November 11). Social Media Update 2016. Pew Research Center. Retrieved 31 January 2017, from <http://www.pewinternet.org/2016/11/11/social-media-update-2016/>.

Greenwald, G. (2014). *No Place to Hide - Edward Snowden, the NSA and the Surveillance State*. London: Penguin Books.

Greenwald, G. (2013, July 31). XKeyscore: NSA tool collects 'nearly everything a user does on the internet'. *The Guardian*. Retrieved 16 January 2016, from <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/nsa-top-secret-program-online-data>.

Greenwald, G. & Ball, J. (2013, June 20). The top secret rules that allow NSA to use US data without a warrant. *The Guardian*. Retrieved 15 January 2016, from <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/20/fisa-court-nsa-without-warrant>.

Greenwald, G., MacAskill, E. (2013). *NSA Prism program taps in to user data of Apple, Google and others*. <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data>, posećeno 18. avgusta 2014. godine

Greenwald, G. & MacAskill, E. (2013, June 11). Boundless Informant: the NSA's secret tool to track global surveillance data. *The Guardian*. Retrieved 16 January 2016, from <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/08/nsa-boundless-informant-global-datamining>.

Greenwald, G. & MacAskill, E. (2013, June 07). NSA collected US email records in bulk for more than two years under Obama. *The Guardian*. Retrieved 15 January 2016, from <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data>.

Greenwald, G. & Ackerman, S. (2013, June 27). NSA collected US email records in bulk for more than two years under Obama. *The Guardian*. Retrieved 15 January 2016, from <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/27/nsa-data-mining-authorized-obama>.

Gross, L. (1979). "Some International Law Aspects of the Freedom of Information and the Right to Communicate", u Nordenstreng, K., Schiller, H. (eds). *National Sovereignty and International Communication*, Ablex, New Jersey.

Gurstein, M. (2013, March 20). Multistakeholderism vs. Democracy: My Adventures in "Stakeholderland" [Web blog post]. Retrieved 10 January 2017, from <https://gurstein.wordpress.com/2013/03/20/multistakeholderism-vs-democracy-my-adventures-in-stakeholderland/>.

Hachten, E. W. (1981). *The World News Prism*. The Iowa State University Press

Hackett, R. (2015, August 26). What to know about the Ashley Madison hack. *Fortune*. Retrieved 12 February 2017, from <http://fortune.com/2015/08/26/ashley-madison-hack/>.

Hall, S., Hobson, D., Lowe, A., Willis, P. (1980). *Culture, media, language: working papers in cultural studies 1972-79*. London: Hutchinson in association with the Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham

Hamelnik, C. (1977). *The Corporate Village: The Role of Transnational Corporations in International Communications*, Rome: IDOC.

Hutchinson, Carrie (2010). *Interpersonal communication - Navigating Relationships in a Changing World*, Plimut: Hayden-McNeil

Hegel, F. G. V. (1966). *Filozofija povijesti*, Zagreb: Naprijed.

Herman, E.S., Mekčesni, R.V. (2004). *Globalni mediji - Novi misionari korporativnog kapitalizma*, Beograd: Clio.

Herold, D.K. (2011). "Noise, spectacle, politics: carnival in Chinese cyberspace", in: Herold, D.K., Marolt, P. (ed.). *Online Society in China - Creating, celebrating, and instrumentalising the online carnival*, London, New York: Routledge.

Hindman, E.B., Thomas, R.J. (2014). "When old and new media collide: The case of WikiLeaks" in *New Media & Society*. Vol. 16(4), 541–558, New York: Sage.

Hindman, M. (2008). *The Myth of Digital Democracy*. Princeton: Princeton University Press in. Kidd, J. (2011). "Are new media democratic?" in *Cultural Policy, Criticism and Management Research*, Issue no. 5, London: City University, pg. 91-109.

Hobsbaum, E. (1996). *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*. Beograd: Filip Višnjić.

Hope, C. (2017, February 02). Exclusive Spies and civil servants who leak secrets face 14 years in jail in first overhaul of the Official Secrets Act for 100 years. *The Telegraph*. Retrieved 29 April 2017, from <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/02/02/exclusive-spies-civil-servants-leak-secrets-face-14-years-jail/>.

How the NSA is tracking people right now (n.d.). *The Washington Post*. Retrieved 16 January 2016, from <http://apps.washingtonpost.com/g/page/national/how-the-nsa-is-tracking-people-right-now/634/>

Ibler, V. (1971). *Međunarodni odnosi*, Zagreb: Naprijed.

ICT Facts and figures 2016 (2016, n.d.). International Telecommunication Union (ITU). Retrieved 12 December 2016, from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2016.pdf>.

- Internet users as percentage of population - China (2016, December 11). Google. Retrieved 11 January 2017, from https://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=it_net_user_p2&idim=country:CHN:IND:USA&hl=en&dl=en#!ctype=l&strail=false&bcs=d&nselm=h&met_y=it_net_user_p2&scale_y=lin&ind_y=false&rdim=region&idim=country:CHN&ifdim=region&hl=en_US&dl=en&ind=false.
- Investigatory Powers Act 2016 (2016, n.d.). Parliament UK. Retrieved 12 January 2017, from <http://services.parliament.uk/bills/2015-16/investigatorypowers.html>.
- Internet use by age group worldwide as of November 2014. (2014, n.d.). Statista. Retrieved 18 April 2017, from <https://www.statista.com/statistics/272365/age-distribution-of-internet-users-worldwide>.
- Internet Live Stats. (n.d.). Internet Live Stats. Retrieved 30 December 2016, from <http://www.internetlivestats.com/>.
- Iris, A. (1999). *Informacione magistrale*. Beograd: Clio.
- James, R. (2009). "A brief history of: Chinese Internet censorship" in. Times. 18.03.2009., <http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1885961,00.html> posjećeno 22.08.2014. godine.
- Јакобсон, Р. (1977). "Лингвистика и теорија комуникације", у. Умберто, Е. (ур.). Естетика и теорија информације, Београд: Просвета
- Jantol, T. (1980). *Socijalizam i javnost*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO.
- Јанићијевић, Ј. (2007). Комуникација и култура (друго издање). Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарица Зорана Стојановића
- Jarvis, J. (2009). *What Would Google Do?*, London, New York: Harper Collins Publishers.
- Jung, K. (1996). *Čovek i njegovi simboli*. Narodna knjiga-Alfa.

Kadidal, S. (2015, December 16). Surveillance After the USA Freedom Act: How Much Has Changed? [Web blog post]. Retrieved 10 February 2017, from <https://ccrjustice.org/home/blog/2015/12/16/surveillance-after-usa-freedom-act-how-much-has-changed>.

Kangrga, M. (1983). *Etika i revolucija*. Nolit.

Kamps, K. (2011). "Internet i politika", u. Zerfass, A., Radojkovic, M. (ur.). *Menadžment političke komunikacije*, Beograd: KAS.

Kaplan, A. & Haenlein, M. (2010). "Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media", in. *Business Horizons*, 53, pg. 59-68

Кастелс, М. (2014): Моћ комуникације, Београд: Клио

Keane, J. (2003). *Global Civil Society?*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Kecskemeti, P. (1973). »Propaganda« u. Ithiel De Sola Pool (ed), *Handbook of Communication*. Chicago: Rand Mc Nally.

Kelly, K. (1999). 'The Roaring Zeros'. *Wired*.

<http://archive.wired.com/wired/archive/7.09/zeros.html>, posjećeno 20.08.2014. godine.

Kelly, S., Truong, M., Shahbaz, A. & Earp, M. (2016, November). Silencing the Messenger: Communication Apps under Pressure - Freedom on the Net 2016 - Annual report. Freedomhouse. Retrieved 10 January 2017, from <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2016>.

Kidd, J. (2011). "Are new media democratic?" in *Cultural Policy, Criticism and Management Research*, Issue no. 5, London: City University, pg. 91-109, https://culturalpolicyjournal.files.wordpress.com/2011/08/issue5_kidd1.pdf

Khan, L. (2016, November 15). Trump won thanks to social media. The Hill. Retrieved 10 January 2017, from <http://thehill.com/blogs/pundits-blog/technology/306175-trump-won-thanks-to-social-media>

Klapper, J. T. (1960). *The Effects of Mass Communication*. Illinois: The Free Press of Glencoe.

Kleeman, S. (2015, May 29). In One Quote, Snowden Just Destroyed the Biggest Myth About Privacy. Mic. Retrieved 12 February 2017, from <https://mic.com/articles/119602/in-one-quote-edward-snowden-summed-up-why-our-privacy-is-worth-fighting-for#.n8q27plAK>.

Klimkiewicz, B. (2010). "Structural Media Pluralism". in. *International Journal of Communication*. no. 4/2010, 906–913.

Koerner, B. (2016, April). Why ISIS Is Winning the Social Media War. The Wired. Retrieved 11 February 2017, from <https://www.wired.com/2016/03/isis-winning-social-media-war-heres-beat>.

Kostelanec, R. (1971). „Maršal Makluan — prvosveštenik elektronskog sela“ u knjizi: *Makluanova galaksija*, Beograd: Narodni univerzitet „Braća Stamenković“.

Kurbalija, J. (2011). *Uvod u upravljanje Internetom - 2. izd.*, Beograd: Albatros plus.

Langer, S. (1967). *Filozofija u novom ključu*. Beograd: Prosveta.

Larson, C., Zhai, K., Ramli, R. & Gao, Y. (2016, November 07). China Adopts Cybersecurity Law Despite Foreign Opposition. Bloomberg Technology. Retrieved 22 January 2017, from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-11-07/china-passes-cybersecurity-law-despite-strong-foreign-opposition>.

Lasswell, H. (1934). *The Encyclopedia of Social Sciences, Vol. 12*. New York: Macmillan.

- Li, Y. (2013). *Number of Gov't Weibo Accounts Soars: Huge growth in official microblogging accounts in 2012 as government seeks better communication with public*. <http://english.caixin.com/2013-03-28/100507640.html>, posjećeno 22.08.2014. godine.
- Limbago, A. (2016, December 14). The global push for cyber sovereignty Is the beginning of cyber fascism. The Hill. Retrieved 11 January 2017, from <http://thehill.com/blogs/congress-blog/technology/310382-the-global-push-for-cyber-sovereignty-is-the-beginning-of>.
- Littlejohn, S. W. & Foss, K. A. (2005). *Theories of human communication* (8th ed.), Thomson Wadsworth, Belmont, CA
- Littlejohn, S. W. & Foss, K. A. (2009). *Encyclopedia of Communication Theory*, Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Lipovecki, Ž., Seroa, Ž. (2013)j *Globalni ekran: od filma do smartfona*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Liu, F. (2011). *Urban Youth in China: Modernity, the Internet and the Self*. London: Routledge.
- Lyon, A. (2013). *Deliberative Acts: Democracy, Rhetoric, and Rights*, University Park, PA: Penn State University Press
- Lovink, G. (2011). *Networks Without a Cause - A Critique of Social Media*. Cambridge: Polity Press.
- Лоример, Р. (1998): *Масовне комуникације*, Београд: Клио
- Lum, T. (2006). "Internet development and information control" in. the People's Republic of China. *CRS report for Congress*. Washington, D.C: Library of Congress.
- Matić, M., Podunavac, M. (ur.) (1993). *Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija

McAfee, A. (2015, April 27). What do the rich have now that will soon spread? [Web blog post]. Retrieved 10 April 2017, from <http://blogs.ft.com/andrew-mcafee/2015/04/07/2223/>.

McQuail, D. (2010). *Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage

MacAskill, E., Thielman, S. & Oltermann, P. (2017, March 7). WikiLeaks publishes 'biggest ever leak of secret CIA documents'. *The Guardian*. Retrieved 26 April 2017, from <https://www.theguardian.com/media/2017/mar/07/wikileaks-publishes-biggest-ever-leak-of-secret-cia-documents-hacking-surveillance>.

MacAskill, E. (2010, December 19). Julian Assange like a hi-tech terrorist, says Joe Biden. *The Guardian*. Retrieved 11 January 2017, from <https://www.theguardian.com/media/2010/dec/19/assange-high-tech-terrorist-biden>.

Maheshwari, S. (2017, February 7). Is Your Vizio Television Spying on You? What to Know. *The New York Times*. Retrieved 26 April 2017, from https://www.nytimes.com/2017/02/07/business/vizio-television-vizio-collected-viewers-habits-consent.html?_r=1

MacKenzie, W (2006). *Hakerski manifest*. Zagreb: Multimedijalni institut.

MacKinnon, R. (2012). *Consent of the Networked - The Worldwide Struggle for Internet Freedom*. New York: Basic Books.

Magarašević, A. (1974). *Osnovi međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Novi Sad: Pravni fakultet.

Mahfuz, A. (1985). „Štampa SAD i nov svetski informativni i komunikacioni poredak: pogledi novinara iz tećeg sveta“. časopis *Novinarstvo*. Beograd, br.1-2.

Maina, A. (2016, December 26). How to Use the New Instagram Live. *Small Business Trends*. Retrieved 21 January 2017, from <https://smallbiztrends.com/2016/12/how-to-use-instagram-live.html>.

Makluan, M. (1971): *Poznavanje opština — čovekovih produžetaka*, Beograd: Prosveta.

Malcomson, S. (2016, n.d.). How Russia and China Are Cooperating to Dismantle America's Dominance of the Internet. Huffington Post. Retrieved 12 January 2017, from http://www.huffingtonpost.com/scott-malcomson/russia-china-internet_b_9841670.html.

Mann, M. (2003). „Has Globalization Ended the Rise and Rise of the Nation-State“ , in. McGrew, A., Held, D. (ed). *The Global Transformations Reader – An introduction to the Globalization Debate* (2.ed), Cambridge: Polity Press.

Mander, D., Goldsmit, E. (2004). *Globalizacija – argumenti protiv*. Beograd: Clio.

Mansell, Robin (2012). *Imagining the internet: communication, innovation, and governance*. Oxford: Oxford University Press.

Mansfield, M. (2016, November 22). Social Media Statistics 2016. Small Business Trends. Retrieved 31 January 2017, from <https://smallbiztrends.com/2016/11/social-media-statistics-2016.html>.

Mario Costeja González - čovek koji je promenio internet (2016, 09. mart). The Foresighter. Pristupljeno 03. maja 2017, sa <http://foresighter.rs/clanci/life/45-mario-costeja-gonzalez-covek-koji-je-promenio-internet>.

Marks, K., Engels, F. (1976). *Manifest komunističke partije*, Beograd: IC Komunist.

Marks, P. (2013, June 25). Submarine internet cables are a gift for spooks. New Scientist. Retrieved 15 January 2016, from <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/20/fisa-court-nsa-without-warrant>.

Marinković, A. (2016, 17. novembar). Rusija blokirala društvenu mrežu „Linktin“. Politika. Pristupljeno 26. aprila 2017, sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/368039/Spektar/Digitalni-svet/Rusija-blokirala-drustvenu-mrezu-Linktin>.

- Matić, M. (1984). *Mit i politika*, Beograd: Radnička štampa.
- McChesney, R.W. (2013). *Digital disconnect - How capitalism is turning the Internet against democracy*, New York: The New Press.
- McQuail, D. (1983). *Mass Communication Theory*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Miliband, R. (1974). *The State in Capitalist Society*. London: Quartet Books.
- Mills, J. (2015). "The Future of Privacy in the Surveillance Age". in. Goldfarb, R. (ed). *After Snowden - Privacy, secrecy and security in the information age*, New York: Thomas Dunne Books, St. Martin's press
- Миливојевић, С. (2001). "Јавност и идеолошки ефекти медија", у. Реч - часопис за књижевност и културу, Бр. 64(10), стр. 151-214
- Milivojević, S. (2008). *Kritička tradicija u istraživanju medija: kulturne studije*. CM: Časopis za upravljanje komuniciranjem, 3(8): 29-50
- Moody, G. (2016, November 17). Why the Investigatory Powers Act is a privacy disaster waiting to happen. *Ars Technica UK*. Retrieved 14 January 2017, <https://arstechnica.co.uk/tech-policy/2016/11/investigatory-powers-act-privacy-disaster-waiting-to-happen>.
- Morozov, E. (2011). *The Net Delusions - The Dark Side of Internet Freedom*. New York: PublicAffairs.
- Морис, Д. (2005). *Откривање човека: водич кроз говор тела*, Зограф, Ниш
- Most famous social network sites worldwide as of April 2017, ranked by number of active users (in millions) (2017, n.d.). Statista. Retrieved 31 April 2017, from <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>.
- Mowlana, H. (1997). *Global Information and World Communication, second edition*. London: SAGE.

Mozur, P. & Jie, Y. (2014, Jun 23). China Argues for 'Internet Sovereignty.' Is It a Good Idea? [Web blog post]. Retrieved 13 November 2016, from <https://blogs.wsj.com/chinarealtime/2014/06/23/chinas-lays-out-argument-for-internet-sovereignty-convinced/>

Nakashima, E. (2013). "From obscurity to notoriety, Snowden took an unusual path". in. The Washington Post. *NSA Secrets: Government Spying in the Internet Age*. ebook. New York: Diversion Books.

Nakashima, E. & Warrick, J. (2013, July 14). For NSA chief, terrorist threat drives passion to 'collect it all'. The Washington Post. Retrieved 15 January 2016, from https://www.washingtonpost.com/world/national-security/for-nsa-chief-terrorist-threat-drives-passion-to-collect-it-all/2013/07/14/3d26ef80-ea49-11e2-a301-ea5a8116d211_story.html?utm_term=.b0f5dff106d7

Negroponte, N. (1995). *Being Digital*, London: Hodder and Stoughton.

Negropont, N. (1998). *Biti digitalan*, Beograd: Clio.

Nojbauer, H.J. (2010). *FAMA Istorija glasina.*, Beograd: Clio.

Nordenstreng, K. (1984). *The Mass Media Declaration of UNESCO*. New Jersey: Ablex.

Norris, P., Inglehart, R. (2009).: *Cosmopolitan Communications - Cultural Diversity in a Globalized World*. Cambridge: Cambridge University Press.

NSA Spies on International Payments (2013, September 15). Spiegel Online. Retrieved 16 January 2016, from <http://www.spiegel.de/international/world/spiegel-exclusive-nsa-spies-on-international-bank-transactions-a-922276.html>.

Offe, C (1985). *Disorganized Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Qualter, T. H. (1962). *Propaganda and Psychological Warfare*. New York: Random House.

Paz, O. (1975). *Lavirinti samoće*. Beograd: Centar za Geopoetiku.

Pennington, D. C. (1997). *Osnove socijalne psihologije* (2.izd.), Naklada Slap, Jasterbarsko

Petrović, D. (2013). *Društvenost u doba interneta*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Петровић, Д. (2014). "Друштвена конструкција интерперсоналних медија - од телеграфа до интернета", у: Тодоровић, Д. и др. Интернет и друштво. Српско социолошко друштво: Београд, Филозофски факултет: Ниш, Институт за управно право: Београд

Percentage of U.S. population who currently use any social media from 2008 to 2017 (2017, n.d.). Statista. Retrieved 31 April 2017, from <https://www.statista.com/statistics/273476/percentage-of-us-population-with-a-social-network-profile/>.

Phartiyal, S. (2017, February 02). Apple moves closer to iPhone assembly in India. Reuters. Retrieved 10 February 2017, from <http://www.reuters.com/article/india-apple-idUSL1N1FN1B3>.

Plesner, H. (2005). *Zakasnela nacija: o političkoj povodljivosti građanskog duha*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.

Poper, K. (1993). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Beograd: BIGZ.

Povelja prava (n.d.). Biro za programe međunarodnog informisanja. U.S. Department of State. Retrieved 15 January 2016, from <http://photos.state.gov/libraries/adana/30145/publications-other-lang/SERBIAN.pdf>

Popa, B. (2016, December 1). More than 50 Percent of Users Got Hacked in the Last 12 Months - Study. Softpedia. Retrieved 10 February 2017, from <http://news.softpedia.com/news/more-than-50-percent-of-users-got-hacked-in-the-last-12-months-study-510645.shtml>.

Polatin-Reuben, D., Wright, J. (2014, July 7). An Internet with BRICS Characteristics: Data Sovereignty and the Balkanisation of the Internet. 4th USENIX Workshop on Free and Open Communications on the Internet. Retrieved 16 January 2017, from <https://www.usenix.org/system/files/conference/foci14/foci14-polatin-reuben.pdf>

Прља, Д., Рељновић, М., Ивановић, З. (2012): Интернет право, Београд: Институт за упоредно право.

Pickett, P. (2017). Who Is Generation C, and What Are They All About?, in. The Balance, February 05, 2017. <https://www.thebalance.com/who-is-generation-c-and-what-are-they-all-about-2071937>

Prensky, M. (2001). „Digital Natives, Digital Immigrants“, *On the Horizon*, Vol. 9, No. 5, MCB University Press, Vol. 9 No. 5.

<http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>, posećeno 17.08.2014. godine.

Radojković, M., Miletić, M. (2005). *Komuniciranje, mediji i društvo*. Novi Sad: Stylos.

Radojković, M. (2013). "Umjetnost u doba digitalne reprodukcije" u. Alić, S., Vuksanović, D., Milković, M. (ur.). *Umjetnost i mediji*, Medijsko sveučilište. Koprivnica, Zagreb: Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja, str. 29-41

Radojković, M., Đorđević, T. (2005). *Osnove komunikologije (2. izdanje)*, FPN i Beograd: Čigoja.

Radojković, M., Stojković, B. (2009). *Informaciono-komunikacioni sistemi, 2. izdanje*, Beograd: Clio.

Radojković, M., Stojković, B., Vranješ, A. (2015). *Međunarodno komuniciranje u informacionom društvu*. Beograd: Clio.

- Радојковић, М. (2015). "Да ли ће грађанско новинарство заменити професионално?" у: Кнежевић-Предић, В. *Политички идентитет Србије у глобалном и регионалном контексту*, Београд: ФПН
- Радок, М. (2015). *Млади и медији*. Београд: Клио
- Reishauer, E. (1973). *Towards the 21. Century: Education for a Changing World*. New York: Alfred Knopf.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community* [The electronic version]. Retrieved 16 April 2017 from <http://www.rheingold.com/vc/book/intro.html>.
- Righter, R. (1978). *Whose News*, New York.. Times Books.
- Risman, D. (1965). *Usamljena gomila*, Београд: Nolit.
- Right to be forgotten - pravo na zaborav i na uklanjanje podataka o ličnosti iz rezultata Internet pretrage (2016, 05. mart). Advokatska kancelarija Milic. Pristupljeno 03. maja 2017, sa <http://www.milic.rs/blog/149-right-to-be-forgotten-pravo-na-uklanjanje-podataka-o-licnosti-iz-rezultata-internet-pretrage>.
- Rot, N. (2004). *Znakovi i značenja - verbalna i neverbalna komunikacija*, Београд: Plato.
- Rubin, B. (1974). „International Film and Television Propaganda“ u. Wells, A. (ed). *Mass Communication: A World View*, Paolo Alto: Mayfield Publishing Co.
- Rubin, R., Rubin, A., Haridakis, P. Piele, L. (2010). *Communication Research - Strategies and Sources* (7th ed.), Boston: Wadsworth
- Ruk, R. (2011). *Evropski mediji u digitalnom dobu (analize i pristupi)*, Београд: Clio.
- Ryan, Johnny (2010). *A history of the Internet and the digital future*, London: Reaktion books.
- Sapir, E. (1974). *Ogledi iz kulturne antropologije*. Београд: BIGZ.

- Сапир, Е. (1984). Огледи из културне антропологије (друго издање), Београд: Просвета.
- Salmon, K. (2010). *Storytelling ili pričam ti priču*. Beograd: Clio.
- Sautedé, E. (2003). "The snares of modernity: Internet, information and the SARS crisis in China" in *China Perspectives*, May–June.
<http://chinaperspectives.revues.org/document273.html>, posjećeno 22.08.2014. godine.
- Section 702 of the Foreign Intelligence Surveillance Act - FISA (n.d.). Order. Federation of American Scientists. Retrieved 15 January 2016, from <https://fas.org/irp/news/2013/06/nsa-sect702.pdf>
- Secret Documents Reveal N.S.A. Campaign Against Encryption (2013, September 05). The New York Times. Retrieved 16 January 2016, from http://www.nytimes.com/interactive/2013/09/05/us/documents-reveal-nsa-campaign-against-encryption.html?ref=us&_r=0.
- Selva, D. (2014). Influence on Elections. in: Harvey, K. (ed.) *Encyclopedia of Social Media and Politics*, London: Sage.
- Shapshak, T. (2014). *You dont need an app. for that*, http://www.ted.com/talks/toby_shapshak_you_don_t_need_an_app_for_that/transcript, posjećeno 12.04.2014. godine
- Shulz, W. (2011). "Mediji u izbornoj kampanji". u: Zerfass, A., Radojković, M. (ur.). *Menadžment političke komunikacije*, Beograd: KAS.
- Schneier, B. (2015). *Data and Goliath - The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, New York: W.W. Norton & Company.
- Sherry, J., Brown, C. (2004). "History of the Internet", in: Bidgoli, H. (ed.): *The Internet encyclopedia - vol. 2*, New Jersey: John Wiley & Sons: Hoboken.

Sixty-ninth session - Agenda item 91. (2015, January 13). Letter dated 9 January 2015 from the Permanent Representatives of China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, the Russian Federation, Tajikistan and Uzbekistan to the United Nations addressed to the Secretary-General. United Nations. Retrieved 21 December 2016, from <https://ccdcoe.org/sites/default/files/documents/UN-150113-CodeOfConduct.pdf>

Smith, A. (1980). *The Geopolitics of Information*, New York: Oxford University Press.

Smith, A. (2003). „Towards a global culture?“, in. McGrew, A., Held, D. (ed). *The Global Transformations Reader – An introduction to the Globalization Debate* (2.ed), Cambridge: Polity Press.

Smythe, D. (1983). "World Communication Year: Reality and Theory of the Information Age", časopis *Directions*, Northwestern University: Evanston, No. 1

Сосир, Ф. Д., (1969). Општа лингвистика, Полит.

Steel, C, Stein, A. (2002). "Communications Revolutions and International Relations" in. Allison, J.E. (ed.): *Technology, Development and Democracy - International Conflict and Cooperation in the Information Age*, Albany: State University of New York Press.

Stevanović, J. (2016, 08. jun). Zapadna „pamet” u službi diktatura. Politika. Pristupljeno 26. aprila 2017, sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/356635/Zapadna-pamet-u-sluzbi-diktatura>.

Sterling, B. (2011, June 28). Why privacy matters even if you have nothing to hide. The Wired. Retrieved 11 February 2017, from <https://www.wired.com/2011/06/why-privacy-matters-even-if-you-have-nothing-to-hide>.

Stojković, B. (2002). *Identitet i komunikacija*, Beograd: Čigoja.

Stojković, B. (2004). "Novinske agencije i globalizacija", u. Vasović, V., Pavlović, V. (ur). *Uslovi i strategije demokratizacije*, Jugoslovensko udruženje za političke nauke i Beograd: Fakultet političkih nauka. str. 231-244.

Stratton, J. (1997). "Cyberspace and Globalization of Culture", in. D.Porter (ed.). *Internet Culture*, London, New York: Routledge.

Strutner, S. (2016, September 21). Why You Should Never Take A Photo Of Your Boarding Pass. Huffington Post. Retrieved 21 January 2017, from http://www.huffingtonpost.com/entry/boarding-pass-photo_us_57dadab8e4b04a1497b2fb31.

Šrajber, Ž. Ž. S. (1981): *Svetski izazovi*, Zagreb: Globus.

Штамбук, В. (2005). Информатика и интернет, Београд: Чигоја, ФПН.

Табс, С. (2013): Комуникација: принципи и контексти, Београд: Клио

Тадић, Љ. (1998). Огледи о јавности, Београд: Чигоја.

Taprial, V., Kanwar, P. (2012). *Understanding Social Media*, Frederiksberg, Denmark; Ventus Publishing ApS.

Tatomirović, T. (2011). *Musolinijev mikrofon: radio propaganda fašističke Italije*. Beograd: Društvo za odnose sa javnošću Srbije.

Terkl, Š. (2011). *Sami zajedno*, Beograd: Clio.

The Encyclopedia of Social Sciences, Vol.12, Macmillan: New York, 1934

Thussu, K.D. (2002): *International Communication - Continuity and Change*, London: Arnold.

Тодоровић, Д. и др. (2014). Интернет и друштво, Српско социолошко друштво: Београд, Филозофски факултет: Ниш, Институт за управно право: Београд

Toepfer, K. Executive Director, *United Nations Environment Programme*, Keynote Address, UNEP's 7th International High Level Seminar on Cleaner Production, 29-30 April 2002.

Toffler, A. (1981). *The Third Wave*, London: Pan Books.

Travis, A. (2016, November 29). 'Snooper's charter' bill becomes law, extending UK state surveillance. *The Guardian*. Retrieved 26 April 2017, from <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/29/snoopers-charter-bill-becomes-law-extending-uk-state-surveillance>.

The Internet in China (2010, June 08). *People's Daily Online*. Retrieved 13 November 2016, from <http://en.people.cn/90001/90776/90785/7017177.html>.

The most spoken languages worldwide (speakers and native speaker in millions) (2016, n.d.). *Statista*. Retrieved 12 December 2016, from <https://www.statista.com/statistics/266808/the-most-spoken-languages-worldwide>.

United States Foreign Intelligence Surveillance Court (2009, March 09). Order. Office of the Director of National Intelligence. Retrieved 15 January 2016, from https://www.dni.gov/files/documents/section/pub_March%20202009%20Order%20from%20FISC.pdf

Van Dijk, J. (2007). *The Network Society*, Los Angeles: SAGE.

Вејнрајт, Г. Р. (2001). *Говор тела*, Алнари, Београд

Влајки, Е. (2007). *Увод у комуницирање постмодернизма*, Бања Лука: ФПДН.

Valerštajn, E. (2004). *Uvod u analizu svetskog sistema*, Cetinje: Otvoreni kulturni forum.

Veneti, A. (2014). Campaigns, Virtual. in. Harvey, K. (ed.) *Encyclopedia of Social Media and Politics*, London: Sage.

Vranješ, A. (2013). "Odnos društvenih mreža i građanske participacije na primjeru Arapskog proljeća", u. *Politeia*, Banjaluka: FPN, br. 5, jun 2013

Vranješ, A. (2013). "Uticaj građanskog novinarstva na političko komuniciranje u Republici Srpskoj", u. *Kultura i mediji - zbornik radova*, Banjaluka: Matica srpska - Društvo članova Matice Srpske u Republici Srpskoj.

Врег, Ф. (1991). Демократско комуницирање, Сарајево: НУБ БиХ, ФПН

Vujić, Lj. (2017, 13. februar). Udar Londona na novinare i uzbunjivače. *Politika*.
Pristupljeno 28. aprila 2017, sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/374220/Udar-Londona-na-novinare-i-uzbunjivace>.

Ward, M. (2009, October 29). Celebrating 40 years of the net. BBC. Retrieved 17 January 2016, from <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/8331253.stm>.

Washington Post Staff (2013, October 30). NSA statement on Washington Post report on infiltration of Google, Yahoo data center links. *The Washington Post*. Retrieved 16 January 2016, from https://www.washingtonpost.com/world/national-security/nsa-statement-on-washington-post-report-on-infiltration-of-googleyahoo-data-center-links/2013/10/30/5c135254-41b4-11e3-a624-41d661b0bb78_story.html.

Weber, M. (1968). *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Wei, L. (2014, n.d.). Cyber Sovereignty Must Rule Global Internet. *Huffington Post*. Retrieved 11 January 2017, from http://www.huffingtonpost.com/lu-wei/china-cyber-sovereignty_b_6324060.html.

Wellman, B. Gulia, M. (1999). Net-Surfers Don't Ride Alone: Virtual Communities as Communities, in. Wellman, B. "Networks in the Global Village", Boulder, Colorado: Westview Press.

Wikipedia:About (2016, n.d.). Wikipedia. Retrieved 12 August 2016, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:About>.

Whitton, B. J. (1979). „Hostile International Propaganda and International Law“ u. Nordenstreng and Shiller (ed). *National Sovereignty and International Communication*, New Jersey: Ablex.

Zajáčz, R. (2013). "WikiLeaks and the problem of anonymity: A network control perspective" in *Media, Culture & Society*, Vol. 35(4), 489–505, New York: Sage.

Zbog prava na zaborav „Gugl” se žali najvišem francuskom sudu (2016, 23. maj). Politika. Pristupljeno 03. maja 2017, sa <http://www.politika.rs/sr/clanak/355644/Zbog-prava-na-zaborav-Gugl-se-zali-najvisem-francuskom-sudu>.

Zetter, K. (2015, October 08). California Now Has the Nation’s Best Digital Privacy Law. The Wired. Retrieved 10 January 2017, from <https://www.wired.com/2015/10/california-now-nations-best-digital-privacy-law>.

Zhu, T., Phipps, D., Pridgen, A., Crandall, J. R., Wallach, D. S., (2013). *The velocity of censorship: Highfidelity detection of microblog post deletions*, Ithaca, NY: Cornell University Library.

Zhou, Y. M. (2006). *Historicizing online politics: Telegraphy, the Internet, and political participation in China*, Palo Alto, CA: Stanford University Press.

Zittrain, J., Edelman, B. (2002). "Empirical analysis of Internet filtering in China", Berkeman Center for Internet and Society, Harvard Law School, http://cyber.law.harvard.edu/wg_home/uploads/203/2003-02.pdf, posjećeno 22.08.2014. godine

Životić, M. (1969): *Čovek i vrednosti*, Beograd: Prosveta.

Xi, J. (2015, Decemeber 16). Remarks by H.E. Xi Jinping President of the People's Republic of China At the Opening Ceremony of the Second World Internet Conference. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Retrieved 22 January 2017, from http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1327570.shtml.

INTERNET RESURSI:

1. IMS RESEARCH report

http://imsresearch.com/press-release/Internet_Connected_Devices_Approaching_10_Billion_to_exceed_28_Billion_by_2020&cat_id=210&type=LatestResearch, posećeno 17.02.2013. godine

2. Global Information Industry Center report

http://hmi.ucsd.edu/pdf/HMI_2010_EnterpriseReport_Jan_2011.pdf, posećeno 17.02.2013. godine

3. ITU calls for broadband Internet access for half the world's population

by 2015 <http://www.itu.int/net/itunews/issues/2010/05/12.aspx>, *posećeno 18.03.2013. godine*

4. ICT fact and figures 2013

<http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2013.pdf>, posećeno 10.04.2013. godine

5. Report on the WSIS Stocktaking 2012

<http://www.itu.int/wsis/stocktaking/docs/reports/S-POL-WSIS.REP-2012-PDF-E.pdf>, posećeno 20.04.2013.godine

6. The Economist, April 6th, <http://www.economist.com/printedition/2013-04-06>,

posećeno 15. aprila 2013. godine

7. White paper "The Internet in China",

<http://english.peopledaily.com.cn/90001/90776/90785/7017177.html>, posećeno 10.09.2014. godine

8. Burundi Economy: <http://www.factfish.com/country-category/burundi/economy>,

posećeno 10.09.2013. godine

9. Country Wise Paper & Paperboard Production & Consumption Statistics,
<http://www.paperonweb.com/Country.htm>, posećeno 10.09.2013. godine
10. Inequality-adjusted Human Development Index, United Nation Development Reports, <http://hdr.undp.org/en/statistics/>, posećeno 10.10.2013. godine
11. Internet World Stats (2011) <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>, posećeno 13.01.2013. godine
12. Nigeria surpasses Hollywood as second largest film producer (2009),
<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=30707#.U9jnEOOSy-k>, posećeno 05.05.2013. godine
13. UNESCO Institute for statistics, Communication and information, Newspapers, 2004. <http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=398>, posećeno 05.05.2013. godine
14. UNESCO Institute for statistics, Culture, Feature films, 2009.
<http://stats.uis.unesco.org/unesco/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=1391>, posećeno 25.01.2014. godine.
15. World Hunger and Poverty Facts and Statistics, 2012.
<http://www.worldhunger.org/articles/Learn/world%20hunger%20facts%202002.htm>, posećeno 13.01.2013. godine
16. Međunarodne konvencije: <http://www.worldcat.org/title/convention-internationale-concernant-lemploi-de-la-radiodiffusion-dans-linteret-de-la-paix-geneve-le-23-septembre-1936>, posećeno 22.02.2014. godine
17. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima:
<http://www.poverenik.rs/you/pravni-okvir-pi/medjunarodni-dokumenti-pi/146-univerzalna-deklaracija-o-ljudskim-pravima.html>, posećeno 22.02.2014. godine
18. Međunarodni pakt o političkim i građanskim pravima

[http://www.azil.rs/doc/PAKT O GRAĐANSKIM IPOLITIČKIM PRAVIMA1.pdf](http://www.azil.rs/doc/PAKT_O_GRAĐANSKIM_IPOLITIČKIM_PRAVIMA1.pdf),
posećeno 03.03.2014. godine

19. Statut međunarodnog suda pravde UN,
http://www.mvep.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/ugovori/statut_icj_hr.pdf,
posećeno 11.05.2014. godine

Биографија аутора

Кандидат Александар Врањеш рођен је 28. октобра 1981. године у Бањој Луци, Босна и Херцеговина. Након стеченог средњошколског образовања у бањалучкој Гимназији, 2001. године уписује се на Комуниколошки факултет у Бањој Луци, смјер општа комуникологија. Дипломирао је у јуну 2005. године године са просјечном оценом 8.64 (укупно 240 ECTS) на теми из области теорија комуницирања – “Утицај „спознајног несклада“ на буђење национализма у народима бивше СФРЈ”, ментор проф. др Александар Богданић.

С намјером да настави школовање, уписује се на постдипломски-магистарски студиј на Факултету политичких наука у Београду, на смјер комуникологија, академске 2005/2006. године, које је завршио са просјечном оцјеном 8.66 (укупно 120 ECTS). У марту 2008. године одбранио је магистарски рад под називом „Југословенски ратни филм на тему Народноослободилачке борбе као средство политичке пропаганде“, ментор проф. др Зоран Славујевић.

Универзитет у Београду одобрио му је јула 2009. године израду докторске дисертације под насловом „Политичко комуницирање у информационом друштву“ на Факултету политичких наука у Београду под менторством проф. др Миролуба Радојковића, коју није одбранио у предвиђеном року, те је извршио поновно пријављивање докторске тезе под називом „Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања“ на истом факултету.

Од 2009. године ангажован је као виши асистент на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци на предметима: Политичко јавно мњење, Политичко комуницирање, Медији и политика и Политички маркетинг. На истом факултету обављао је функцију продекана за наставу у периоду од 2010. до 2014. године. Аутор је три монографије и више научних радова у домаћим и иностранним часописима. Учествовао је у раду више научних конференција и

имао учешће у домаћим и међународним научно-истраживачким пројектима. Као истраживач учествовао је у међународном пројекту: "COST Action IS0906, Transforming Audiences, Transforming Societies" од 2010. до 2014. године. Члан је асоцијације: "European Communication Research and Education Association (ECREA)". Говори енглески језик.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Александар Врањеш

број уписа 1047

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 06.06.2017.

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Александар Врањеш

Број уписа 1047

Студијски програм _____

Наслов рада Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката
глобалног комуницирања

Ментор проф. др Мирољуб Радојковић

Потписани Александар Врањеш

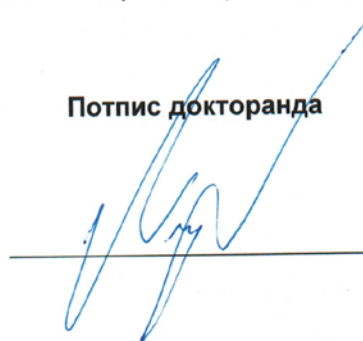
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 06.06.2017.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, _____ 06.06.2017. _____

Потпис докторанда

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство - некомерцијално – без прераде.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.